

Írások tanulmányok

Írta:
Kenedi Géza

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA
BUDAPEST
VI.ANDRÁSSY-ÚT 16

Minden jog fentartva.

HUNGÁRIA KÖNYVNYOMDA BUDAPEST.

Az olvasóhoz.

Szétszórt tanulmányaim és kritikai jegyzeteim közül, figyelmes átnézés és átdolgozás után ebbe a kötetbe foglaltam azokat, amelyeknek állandóbb éltet és hatást kívántam adni. Nagy gondom volt arra is, hogy az előttem elvonult korszerű kérdések közül az olvasó a hozzá közelebb esőket s azokat is rövidre fogva kapja maga elé. Ez okozta e kötet változatosságát.

Valamennyit a tárgy nagy szeretetével és szabad lélekkel Írtam meg. Aki maga is így olvassa, fáradságomat jutalmazza meg vele. A magáét még ennél is jobban.

A szerző.

I.

Az élet misztikus elemeitől még a legridegebb istentagadó sem bír szabadulni. Akárhová lépünk, gondolatainkhoz tapadnak, mint a láthatatlan porszemek testünkhöz és ruháinkhoz. Akárhova tekintünk, problémákat adnak elibénk, amelyeket egészen sohasem bírunk megfejteni.

Fölnézünk az égitestekre és elszédülünk attól a gondolattól, hogy azok mögött mi van és ha van valami, mi van megint azok mögött a végtelenségig.

Kezünkbe veszünk egy parányi porszemet. Ha részekre kezdjük osztani, kimeríthetjük minden testi és lelki energiánkat, de a legkisebb, oszthatatlan részt nem leszünk képesek megtalálni soha. Nem képzelhetünk olyan parányi részt, amit még két részre, sőt akárhány részre ne lehessen fölosztani.

Akármire gondoljunk, ha komolyan tesszük és nemcsak a magunk elbolondítása végett, – mint közülünk olyan sokan, – a gondolatnak fenekét nem érzük sehol.

A *teret* akarjuk meghatározni és íme, az is lehetetlen, mivel annak határa nincs. Meg kell elégednünk e nagy valóság foszlányaival, mivel értelmünk a testek pusztá helyi viszonyainak megismerésére van korlátozva.

A *időt* akarjuk megragadni s íme, az időtlenség szürke chaoszába mered értelmünk. A szempillantás pontján megállunk, de ha lenézünk a múltba, az örökkévalóság tátong alattunk, ha pedig fölnézünk a jövőbe, megint csak az örökkévalóságban olvad el zavaros tekintetünk.

Nem, még a *jelent* sem vagyunk képesek értelmünkkel megragadni, mert hiszen az a parányi «mozzanat», amit jelennek gondolunk, még csak nem is idő, hanem csak érzékeink valamely mozdulása. Ez is múlttá változott át már arra az utolérhetetlenül röpke érintésre is, amilyenre csak a mi csudálatosan finom és mégis oly hihetetlenül gyarló értelmünk képes.

Íme tehát, elnevezéseket adunk a valóságoknak, amelyeket ésszel fölnézni nem tudunk. Amelyeket nem értünk. És amelyekről szinte csak azt az egyet tudjuk bizonyosan, hogy azoknak különféle tulajdonságait nagy erőlködéssel és tökéletlenül még csak megérthetjük, de lényegüket soha.

Cédulákat ragasztunk a valóságokra, mint ahogyan boros palackjainkra szoktuk és ráfogjuk magunkra, de sokkal inkább felebarátainkra, hogy mi azoknak tartalmát tökéletesen ismerjük. Sőt elbizakodottan azt is állítjuk néha, hogy értelmünkkel képesek vagyunk mindent tökéletesen megismerni. Holott magunk tudjuk legjobban, hogy amint egy vízcsepp akarunk megérteni, máris ellenünk fordul gyarlóságunk és értelmünk ennél a semmiségnél is mennyivel kevesebb.

És mink magunkról mégis azt merjük állítani, hogy ismerjük azt a nagy titkot is, ami mérhetetlenül nagyobb nemcsak a porszemnél és vízcseppnél, hanem az egész földgömbnél is. Azt a nagy titkot, ami betölti a világűrt ameddig azt szemlélhetjük. Ami mozgatja, alakítja, lánggra lobbantja, köddé, porrá zülleszt és meg-meg új gömbökké sűríti össze az égi testeket. És örökké való változásban tart mindent ami van, volt és leszen.

Hogy mink tudjuk mi az a haladás!

II.

Maga a szó is bizonyítéka elménk ingatagságának és gyarlóságának. Haladni íme lehet előre, hátra is, sőt a körülöttünk levő kör minden sugarában. Melyik tehát az az irány, amelyre gondolunk? És mit gondolunk e szó alatt tulajdonképpen?

Bizonyosan valamely célra gondolunk. Magasabb célra. Fajtánk végső rendeltetésére. Valamely eszményre, ami felé az emberi lét halad. És amelyet isten fogalma nélkül kell meghatározni, ha elménket gondoljuk egyedüli urnák a vizek fölött.

És még erre sem vagyunk képesek. Az európai ember végső célja most ebben a korban az *élet-boldogságnak* valamely nagyobb és tökéletesebb állapota.

Nem mindig volt így ez sem. Nem is nagyon régen a túlvilági üdvösség volt a legnagyobb cél, ami felé haladtunk. Volt olyan század is, amikor hadseregek veszték el a túlvilági üdvösségért. Ma nem a mennyei, hanem a földi lét nagyobb boldogsága a végső földadat. Az élvezetek nagyobb tömege és változatossága, ártalom nélkül. Az élet nagyobb hosszúsága, kevesebb öregséggel. Bujább ifjúság. Minden szükségek könnyű és biztos kielégítése. Sokkal több testi és lelki öröm. Valamely mérhetetlen nagy és lázas, követelőző önzése az egyénnek, amelyet így lehetne egyetlen gondolatba összefoglalni: *Az élet minél tökéletesebb kiélvezése.*

Íme, ez az új eszménye a haladásnak. Új cél és új mozgató erő. Odaát pedig Ázsiában, ahol a tudás rétegei évezredek tapasztalataiból rakódnak le, mint a földnek egymáson fekvő nehéz kérgéi: ott íme a haladásnak micsoda más eszményét formálta ki a lassú és csöndes gondolkodás!

A keleti világ fundamentoma a buddhizmus. Tulajdonképpen még Mohamed is arra építette rá az ő egyházát. És ez határozza meg közel 500 millió ember életrendjét.

A buddhizmus pedig immár közel harmadfélezer esztendő óta nem az élvezetek sokaságában, hanem a *szenvedések legyőzésében* keresi a boldogságot. Nem az élet önző kiélvezése az amire törekszik, sőt épen csak erre nem. Az önzés íme minden szenvedés oka és minden fájdalomunk is önzésünk gyermeke. Minden önző élvezet tehát csak a fájdalom szaporítása. Visszaesés, hanyatlás, elromlás és nem haladás, nem tökéletesedés, nem javulás.

A haladás útja a szenvedéstelenség felé vezet. A szenvedést pedig csakis önzésünk lebirkóztatása képes megszüntetni, nem pedig önzésünk elhatalmasodása. Minél kevésbé önző valaki, annál boldogabb. És a boldogság legnagyobb tökéletessége a teljes önzéstelenség, tehát a teljes szenvedéstelenség. A visszatérés akaratummal a természeti világ nagy, önzetlen és szenvedéstelen egyensúlyába, ahonnan akaratum nélkül kivétettünk. Tehát a boldog nibbánam; a mesés nirvána.

Íme, az ázsiai világ boldogság-eszménye mennyivel tökéletesebb, mennyivel realisabb és mennyivel könnyebben fölfogható, mint a mienk. Sőt gazdag és szegény által mennyivel könnyebben megközelíthető!

De ezenkívül is hány eszménye van a földön a haladásnak. A múltban, a jelenben, a jövőben. Melyik köztük az igazi?

Íme tehát, a haladás szó értelme milyen nagyon bizonytalan. Ellenben annál bizonyosabb, hogy az embert privilégiumok a természetben meg nem illetik. Tehát az ő boldogság-eszménye sem lehet más, mint mindené, ami kívülről e világon van. Kezdve a porszemen és végezve a napon. Kezdve a parányi egysejtű ázalagon és végezve az állatvilág lekomplikáltabb csudáin.

Az ember, része levén a természeti világnak, más haladási törvény őt sem illeti meg, mint minden létező valóságot. A boldogulás nagy célját másképp el nem érheti, mint a többiek. Elméleteket, rendszereket gondolhat ki; fölfoghatja a világot így vagy úgy; vallások kereteibe sorakozhat; ragyogó tudományos tételeket spekulálhat ki; fegyvert foghat nagy célokért; halomra öldösheti egymást: ez mind-mind el fog múlni, át fog változni, csak egyetlen igazság marad meg. Az tudniillik, hogy az emberi, faj is a *fejlődés* természetes útján lehet csak boldogabbá, mivel ez közös törvénye és közös kénytelensége minden létezőnek.

Amikor tehát haladásról beszél az ember, semmi mást nem érthet alatta, mint fejlődést. Ugyanazt a fejlődést, ami a magból csirát ébreszt, gyarapodásra kényszeríti és föltagozza a növényt és állatot. Vagy összesűríti a ködöt a világűrben és magot helyez az üstökös csillag elejébe.

Mindaz, ami a fejlődés nagy törvénye ellen történik az emberi életben, az a boldogulásnak csak akadálya és kerékkötője lehet. Lehet fényes elmélet. Fanatikus hit. Dicsőséges háború. Gazdagság. Évezet. Gyönyör. Kultúra. Bőség. Szépség. Hatalom. De ha a fejlődés örök nagy elve ellen történik, akkor az nem haladás, hanem hanyatlás. Nem emelkedés, hanem bukás, amit a legfövényesebb észbeli okokkal sem lehet föltartóztatni.

III.

Meg lehet tehát azt a lázas türelmetlenséget érteni, amivel a művelt emberek a fejlődés elvének megismerésére vetik magukat. A bölcsek titokkal teljes köve ez, amit ha más kövekkel lehet párosítani, színarany lesz a kettő vegyülékéből. Keresni tehát érdemes.

Sajnos, megtalálni annál nehezebb.

A természeti világ általános tüneménye az *élet*. Ha a velünk közelebb rokon növényi és állati élet megfigyelésére korlátozzuk magunkat, micsoda annak a legprimitívebb lefolyása? A gyarapodás, a tagozódás, a részek egymás alá és mellé sorakozása. A fokozódó, egymással összefüggő bonyodalmasság, vagyis az *összefüggő, összetett állapot*.

Ez az utolsó csakis a mi szemünkben bonyodalom, a valóságban pedig *magasabb rendszer*, ami a szerves lényt fejlettségéhez mérve nagyobb és összetettebb föladatak ellátására, magasabb életre képesíti.

A csiga lábak nélkül csak csúszni képes, de a négylábú egér már gyönyörűen fut, a fecske pedig szárnyai birtokában fönségesen szeli a levegőt. Mindezek fölött áll az ember, aki fejlett értelmével, csodálatos eszközöket tud kigondolni és ezzel szerveit kiegészíteni. Vagyis minden létezőnél tökéletesebben tud alkalmazkodni a létezés legösszetettebb föltételeihez is. Élete tehát, de csakis ezáltal, magasabbrendű mind a többinél.

De nemcsak a szervek tökéletessége és bonyolódott rendszere jelenti a fejlődést, hanem a lények gyarapodási, szaporodási képessége is. Nemcsak a minőség, hanem a mennyiség is. A szerves lények elterjedési képessége határtalan és mértani progresszióban halad. A legkisebb növényt, ha kezünkbe vesszük, száz, sőt ezer csiraképes magot találunk rajta. Ezek mindegyikéből új egyén lehet s ezek ismét ugyanannyi magot érlelnek. Soknál meg épen mag sem szükséges a továbbterjedésre, mivel a növénynek akármilyen elszakított kis alkotó része is képes, gyökeret verni és önállólag fejlődni. Az ember szaporasága is hihetetlen volna, ha ellenálló okok meg nem állítanák.

A fejlődés egyik elve tehát a szervezetek tökéletesedése, vagyis a létező világhoz, a lét föltételeihez való *alkalmazkodás*. A másik elve pedig a határtalan *szaporodási képesség*. És ez a szaporodási képesség oly óriási nagy, hogy magára hagyva bármely növényi vagy állati faj, aránylag rövid idő alatt képes volna az egész föld felületét egymaga elborítani.

Mindazáltal a fejlődésnek korlátja van, még pedig maga a föld felülete, ami véges. *A létezés föltételei tehát végesek* és így a fejlődő szerves lények kénytelenek ezeken a föltételeken megosztozni. *Verseny* kezdődik tehát, ami egyáltalán nem föltétele, nem is előmozdítója, hanem egyenesen korlátja a fejlődésnek, azonban mint ilyen bizonyos meghatározott irányba is szorítja a fejlődést.

Ezen a ponton lép föl a társadalmakra nézve döntő fontosságú jelenségek nagy sokasága. De ezen a ponton kezdődik ama félreértések nagy sokasága is, amelyeket a mindenféle természettudósok és szociológusok elhamarkodva az emberi társadalom fejlődésére is alkalmaztak. És amelyek ott sok köny és vér kiontásának okaivá lettek.

Mert az állati világ helyzete az élet nagy versenyében sokkal kedvezőbb, mint az emberi világé. A lét föltételeiben való nagy osztozkodásnál az egyik állat fölfalja, megöli vagy elmarja a másikat, ha bírja s ezzel a különféle állati fajok és társadalmak egyensúlya szakadatlan kiegyenlítés alá levén vetve, mintegy automatikus módon van szabályozva.

Az ember azonban eszméket alakít, könyveket ír, fölolvadásokat tart, politikai gyűléseken ágál és akaratával nagy mértékben képes befolyásolni a természet erőinek automata működését. Ha tehát véges, nagyon véges értelmével valamely hibás igazságot okozkodott ki magának, azzal hihetetlen kárt képes a maga fejlődésében és boldogságában okozni. Sokkal nagyobb, mint amilyent a zivatarok, tengerháborgások, a földrengések vagy más elemi csapások okozhatnak.

Azt kell hinnünk, a vérengző háborúk maguk sem mások, mint a fogyatékos emberi

értelem nagy károkozásai. Kiegyenlítései és egyensúlyba vergődései oly fonák helyzeteknek és feszültségeknek, amelyeket az *emberi türelem megtévedése okozott*, holott az úgynevezett «oktalan» állati világban ezek a kiegyenlítések minden nap és minden órában minden nagyobb feltűnés nélkül mennek végbe.

De épen azért fölötte nagyon fontos, hogy tisztába jöjjünk a *fejlődés korlátjainak* természetével is.

IV.

A Darwin-féle fejlődési tan a társadalmi fejlődéstannak, sőt a politikai és gazdasági tudományoknak is számos vezéreszmét adott. Olyant is kicsikartak tőle, amit nem adhatott. Így vagy úgy a modern gazdasági élet évtizedekig dühöngő szabadversenyétől kezdve le a legújabb kor radikalizmusáig, minden lényeges haladási eszme a darwinizmustól volt átvéve, vagy tőle kikényszerítve.

Mindazáltal magát a forrást, a darwinizmus leglényegesebb igazságait maga a modern természettudományos kutatás, különösen pedig a biológia nem igazolta. Az élet modern fejlődése még talán ennél is kevésbé.

Nincsen semmi komoly bizonyíték arra, hogy a fajok *egyetlen* forrásból származtak, kiválás, vagyis szelekció útján. Hogy a híres milieu, vagyis a környezet, hosszú fejlődés során változásokat idézhet elő, ma sem kétséges, de magát a *fejlődés lényegét*, a gyarapodást és a differenciálódást ez nem magyarázza meg. A fajták meglevő jelei épen ellenkezőleg azt teszik valószínűbbé, hogy a fejlődés számos külön pontról indul ki, ezernyi ezer ősejtől és külön irányból. Az eltérő jegyeket a fajok pusztán változásképpen, de nem fejlődésképpen kapták a környezettől. Arról azonban szó sem lehet, hogy az egyik fajból másik faj fejlődhetett volna, mivel ennek semmi bizonyítéka nincs. Nem bizonyos tehát még az sem, hogy az ember a majomtól származik. Ami számos szociológust fog eltölteni mély fájdalommal. És kétséggel is családfájának eddigi hitelessége körül,

A fejlődés.....iránya a környezet hatásától *független*.

A fajták állandósága azt mutatja, hogy minden organizmus képes a maga őstörvénye szerint fejlődni. Ez kétségtelenül misztikus, érthetetlen elem a fejlődésben, de azt a darwinisták kiküszöbölni nem voltak képesek. A független, *autochton fejlődési erő* a milieu, vagyis környezet, igenis elpusztíthatja és akkor megszűnik működni; de ha nem pusztította el, lényegében megváltoztatni nem képes. Legföllebb a struktúrát és irányt nem érintő változásokat tehet rajta, de a faj alapjellegét, minőségét ki nem forgathatja a medrétől és el nem térítheti fejlődési útjából.

És ezzel az *alkalmazkodás* korlátozó ereje is más méreteket kapott az ismeretben. Elveszítette lealjasító erejét, ami különben már a darwinistáknak is szemet szúrt. Az ugyan nem kétséges, hogy a létezés föltételeihez való alkalmazkodás az egyént és a fajt igenis segít megtartani. Azoknak, akik a létezés meglevő föltételeivel ellenkezésbe kerülnek, el kell pusztulniuk; de az már épen nem bizonyos, hogy a létért való nagy versenyben (és nem harcban, ahogy mondják), az alkalmazkodás idézi elő a természetes kiválogatódást (selection) s ezzel a faj tökéletesedését, vagyis fejlődését.

Mivel minden szervezet belső és önálló autochton fejlődési erővel bír, a fajta előbbre jutását ez az eredeti fejlődési erő határozza el. A szervezet, – tehát a nemzet is – hacsak alkalmazkodási képességgel bír, megmentheti ugyan magát a környezet romboló hatásaitól és az idők viszontagságaitól, de fejlődni, azt már nem fog. A legtökéletesebb alkalmazkodási politika mellett is megtörténik, sőt épen emellett történik meg legkönnyebben, hogy az egyén, az organizmus, a nemzet stagnálni fog. Még az is, hogy mások a nyakára nőnek és – úgy mondják magyarul, – dögrovásra jut.

Az első korlátozó igazság most tehát már előttünk fekszik.

A *verseny* (struggle for life) mindenkor korlátozni fogja az organizmusok szabad, a

végtelesség felé törtető kifejlődését. Viszont a lét föltételeihez való gondos *alkalmazkodással* az organizmus (egyén, faj vagy nemzet) magát a pusztulástól megmentheti. Fejlődése mindazáltal nem az alkalmazkodás helyességétől, hanem attól fog függeni, hogy autochton, önálló képességeit, vagyis fejlődésének független *őserejét* ugyan képes-e kifejteni?

És ezzel a kritikai állásponttal lényegesen más igazságok adatnak át a politikai, gazdasági és társadalmi életnek is. Vagy legalább a régi tévedések küszöbölődnek ki.

Íme, a szabad verseny kicsapongásai és rablóhad-járatái nem a fejlődés mozgató erői többé. A félremagyarázott *struggle for life*: a gyöngébbek elnyomása és az erőszakosabbak sikere nem jelenti többé a legnagyobb gazemberek jogos uralmát és a becsületes emberek köteles rabszolgaságát.

Most már meg lehet érteni azt is, hogy az elnyomott fajok és nemzetek, ha szerencsétlenségük éveiben vagy évszázadaiban létezésük akkori föltételeihez alkalmazkodni tudnak, meg bírják menteni létezésüket. Amint annyi elnyomott faj meg is tudta menteni magát más nemzet rabságában is.

Meg lehet érteni azt is, hogy az elnyomás alól megszabadult egyének, fajok és nemzetek fejlődését nem többé az alkalmazkodás, hanem a maguk autochton, *ősi fejlődési ereje* idézi elő és hogy nincs elveszve sem egyén, sem faj, sem nemzet, *hacsak magáról le nem mondott*.

Meg lehet végre érteni azt is, – és ezt meg is kell érteni, – hogy az egyéni önérzet, a *faji vagy nemzeti öntudat* kiirtása a legbiztosabb útja a tönkrejutásnak. Mert a lét föltételeihez való alkalmazkodás még fogyatékosan is képes föntartani a szervezetet, de ha az a maga *belső fejlődési erejét* eldobja magától, ha magáról lemondott, – jól mondta Deák Ferenc – annak számára nincs többé föltámadás.

V.

Gondoljunk vissza e tanulmány elejére és ne a dolgokra ragasztott cédulák után induljunk, hanem a dolgok lényege után. A *radikalizmus* szó alatt rejtőzhetnek a legnemesebb haladási törekvések, de rejtőzhetnek a leggonoszabb rombolási szándékok is.

A szó maga azt jelenti *gyökeres*. A politikai és társadalmi mozgalmakban tehát közönségesen a gyökérig ható, alapos átváltozásokat jelenti. Gyors reformokat. Az ész által jónak fölismert újítások haladéktalan behozását a mult tanulságaira és a hagyományos gondolkodás visszatartó erejére való tekintet nélkül is.

Hagyjuk azonban most ezt félre és foglalkozzunk a természeti fejlődés egy másik nagy *korlátozásával*, ami mindnyájunk szeme előtt megy végbe. És amit mindenki észlelhet; az ujjai hegyével még az is, akit balsorsa a szeme világától megfosztott.

Az ókori igazság, hogy a «természetben ugrások nincsenek», a maga banális egyszerűségénél többet jelent. Nemcsak azt, hogy sült bolond az, aki a ma elültetett makkból sarjadt tölgyfa árnyékában már egy hét múlva akar pihenni, vagy pedig azt hiszi, hogy öt perc alatt meg lehet tanulni a japán nyelvet. Hanem sült bolond az is, aki azt hiszi, *hogy a természeti fejlődés rendes menetét egy bizonyos határon túl is (maximum) gyorsabbá tudja tenni a szerves test életének világos veszélyeztetése nélkül*.

Alig van ember, aki ne látta volna, hogy a nagyon is kövér, trágyás földbe vetett magvak milyen rohamosan hajtanak ki. Ezt még fokozni lehet a fejlődés más kedvező feltételeivel is. Így, ha a frissen kihajtott palántát nedves melegnek, a napfény melegítő és világító hatásának tesszük ki, a növénysejtek szaporodása rendkívül gyors lesz. Szinte szemünk előtt sarjad föl a növénycsemete. Szára hosszú lesz, halvány, gyöngé, tökéletlen. Az erőszakos hajtás a növényt életképtelenné tette. A további hajtás során hamar elpusztul. Megmenteni csak kiültetéssel, *a fejlődés lassúbb feltételei* közt lehet. Csakis úgy, ha puha szára lassan fás alkatrészekre is szert tehet és a levélhajtás, majd a virághajtás föltételeit előbb és egymásután megszerzi magának.

Szóljunk-e az idétlen csecsemőről, a gyors növéstől betegségbe eső ifjúról, az erősítő

tornával túlterhelt izmok megbetegedéséről, a szellemi erejéhez képest túlságosan korán agyontanított gyerekek idegbajáról és száz más általánosan ismert súlyos kártevésről, mely a fejlődés természetes tempójának meg nem varasából keletkezik?

Valósággal bizonyos *üteme* van minden fejlődésnek, ami eddig magában a természettudományban is sokkal kevesebb figyelemben részesült, mint amennyit megérdemelt volna. Mindazáltal az utca levegőjében úszik az az igazság, hogy a létező organizmusok épen úgy meghatározott, szinte bámulatosan *pontos időhatárban* érik el fejlődésük, sőt hanyatlásuk egyes stádiumait mint ahogyan meg van határozva a fajok rendes és maximális életkora is.

Amit a szerves világban látunk, minden alá van vetve a fejlődés emez ütemének és időhatárainak. És sajátságos, hogy *ezt az ütemet mesterségesen késleltetni, vagyis meghosszabbítani, sokkal könnyebb és sokkal kevésbé veszélyes, mint siettetni, vagyis megrövidíteni.*

Ha valamely növény fejlődését kedvezőtlen körülményekkel visszatartom, később pedig ezeket megszüntetve, megadom a növénynek a fejlődés minden kedvező föltételét, a jó humuszt, a nedvességet, a meleget, a világosságot: szinte gyönyörűség látni, mint pótolja az elmulasztott időt és hogyan iparkodik jócselekedetemet mintegy meghálálni.

Ellenben ha valamely növényt a helyes idő bevárása nélkül gyorsan bujává hajtatok, legtöbb esetben már rövid idő alatt képtelenné lesz arra, hogy az üvegházon kívül megéljen.

Talán nem szükséges ehhez analógiát fűzni azokról a tehetséges gyermekekről, akiket eleintén szűkös körülmények közt neveltek, de később mégis kiváló ifjú és férfi lesz belőlük. Még kevésbé talán azokról a vásott kölykekről, akiket (rendesen a puha anyai kéz) már serdülő korukban részesít az élet minden örömeiben és később mint blazírt lények csúful letörnek vagy elzüllebenek. Ezekben is az előfeltételek megszilárdulása nélkül történt a fejlődés.

Bizonyosnak tetszik, hogy a szerves világban, tehát az emberek és társadalmak világában is, a fejlődésnek két nevezetes határa van: egy alsó és egy felső. Az egyik az az *időpont*, amelynek be nem várása súlyosan megboszulja magát. A másik az az *időpont*, amelyen túl a fejlődést világos károk nélkül visszatartani nem szabad. És kétségtelen, hogy a mesterséges beavatkozások, tehát a reformok világában is sokkal nagyobb veszedelmet rejt magában az *elhamarkodás, mint az elkésés.*

Az elkésésből származó károkat ugyanis helyes iparkodással jóvátenni többnyire még lehetséges, az elhamarkodás ellenben az organizmus ellenálló képességét legtöbb esetben helyrehozhatatlanul megrontja és így magát az organizmust is tönkreteszi.

Az a munka tehát, ami a társadalmi fejlődésben a nagy hévvel föllépő radikalizmusok megfékezésére és az «idők teljességének» bevárására törekszik, a haladás végeérhetetlen munkájában a leghasznosabb és legtiszteletreméltóbb erőkifejtések egyike.

Vagy amint Apáthy István mondja:

«A valódi fejlődés többnyire lassú és mindig fokozatos. Mindig megtartva a megtarthatót, óvatosan lépked a múltból a jelenbe, a jelenből a jövőbe.

Az élettudomány céltalannak és a fejlődés ellen valónak tüntet fel minden erőszakot, minden szélsőséget, minden úgynevezett radikalizmust.

Akik azzal dicsekszenek, hogy radikálisok, nem szolgálják a fejlődést. Talán rombolhatnak, ha szabad kezet nyernek, de nem építhetnek. Munkájuk kedves lehet a jelennek, mert kielégítheti talán a fölkorbácsolt gyűlöletet; de nem kedves a jövőnek, az utánuk következő nemzedéknek, amelynek csupán a csalódás és az újrépítés kötelessége jutna.»

VI.

Láttuk tehát, hogy az, amit közönséges nyelven haladásnak nevezünk, önmagában véve megbízhatatlan fogalom. Szinte minden kor és minden nép a haladásnak más-más eszményképét állította maga elé. A görög világ például az egyéniség teljes kifejtését, a római

az állami hatalomnak egészen az isteni eszméig emelkedő nagyságát. A középkor a túlvilági üdvösséget, a jelenkor pedig az emberi örömök és élvezetek bőségét és sokféleségét.

A legújabb kor művelt népeinél a természettudományosság mindenestre új és tisztultabb elemeket hozott a haladás gondolatába, ezeket azonban a különféle agitációk és tévedések meglehetősen megrontották. A jelenkor művelt emberének ismeretei szerint tulajdonképpen bizonyos *természettudományos fatalizmusig* kellett volna elérkeznie, ehelyett azonban az utilitarizmus, a hasznosság legridegebb jelszavait látjuk a haladás zászlóin lobogni. A determinizmus hívei eljutottak az értelem féktelen szabadsága által alkotott eszmékben való babonás hitig. Ez pedig a legnagyobb ellenmondás, sőt szembetűnően hazug állapot.

Nincs azonban benne kétség, hogy a tisztultabb állásponton levők a haladás gondolatát lelkiismeretükben azonosítják az egész természeti világban uralkodó *fejlődés* törvényével. És ennek következtében a tántorgó bizonytalanságok közt a helyes irányban könnyen el bírnak igazodni.

A fejlődés természeti törvénye a társadalmakra, így tehát a fajokra, nemzetekre és osztályokra alkalmazva mindenekelőtt azt hozza magával, hogy a társadalmak fejlődése számerejük gyarapodása mellett szervezetüknek sokféle föladatra való berendezettsége útján menjen végbe. A siker tehát nem azoké az országoké lesz, akik kevés és kitűnő minőségű emberanyagra (eugenetika) törekszenek, hanem azoké, akik számerejük növekedése mellett minél több és minél nagyobb tevékenységre képes gazdasági, állami és műveltségi szervezetekkel bírnak.

Az úgynevezett kultúr-fínnyáságok, túlműveltségek és a gyermekáldás megszorításai világosan hanyatlási tünetények. Előjelei a kipusztulásnak.

A *nemzeti élet* és a nemzeti eszme ezek szerint továbbra is haladási, helyesebben fejlődési tényező marad. A külön, faji élet is meg fogja tartani jelentőségét, akármennyire tagadja is azt a modern tanítás.

Mivel a fejlődés, amint láttuk, nem keletkezik az alkalmazkodásból, de nem is a létért folytatott verseny eredménye, hanem eredeti erők műve, vagyis a szervezeteknek eddig közelebbről még nem ismert autochton, *önálló működése*: a pusztán gazdasági vagy érdekbeli emberközösségek a fejlődésnek sohasem lehetnek állandó állapotai. Ezek kolloid vagyis egymásra dobált, rögzös testek és mint ilyenek a faji és nemzeti összetartozás organikus sajátosságait nem pótolhatják.

Ennélfogva hanyatló társadalmi szervezetek azok is, amelyeknél a faji vagy nemzeti öntudat megcsökkent. Még jobban azok, amelyek a fejlődés kezdőleges, ősi impulzusait nemzetközi vagy ehhez hasonló eszmékkel vagy érdekszövetségekkel akarják pótolni.

Tehát a jövőben is azok a népek fognak előbbre jutni, amelyek nagyobb számuk és változatos belső szervezetük

mellett erős nemzeti impulzusokkal bírnak. Akik ezek híján vannak, ezek annál hamarabb föl fognak bomlani, minél hamarabb engednek a gyakorlatban a felbontó téves doktrínáknak.

Megállapíthatjuk továbbá, hogy a fejlődés során nem a túlzottan demokratikus eszméké és radikális elhamarkodásoké lesz a diadal. Az ilyenek megrendíthetik egyes országok existenciáját (Franciaország), vagy évtizedekig tartó vajúadásokra és bizonytalanságokra vezethetnek, de a haladásnak nem tesznek jó szolgálatot, mivel az eredményt aránytalan nagy áldozatokkal és kockázatokkal törekszenek elérni. Az ilyen tékozló szervezetek pedig degenerálnak vagy tönkrementek. Minél kisebbek, annál hamarabb.

Mint az egyéneknél, úgy a társadalmi szervezeteknél is *nem a radikális túlzások, hanem a helyes ütemben előrehaladó fokozatos és mértéktartó átalakulások idézik elő az aránylag legnagyobb és legtökéletesebb fejlődést*. Ez illik különösen a kisebb nemzetekre, amelyek a helyes fejlődéssel járó óvatosságon és fokozatosságon kívül, még (a létezésük föltételeihez is különös gonddal kénytelenek »alkalmazkodni, nehogy mérsékeltebb erejük a versenyben 1 nagyobb ellenkező erővel romboló összeütközésbe kerüljön.

Hogy azonban mindez vérontás és nagyobb kártétel nélkül történhessék: föltétlenül szükség van a *kritikára* és olyan férfiakra és cselekedeteikre, akik a túlzásokat képesek leküzdeni és nem rettennek meg a fenyegetésektől sem.

Az emberi fái ugyanis, épen értelménél és ennek tévedéseinél fogva, a fejlődés útján sokban hátrányosabb helyzetben van, mint az állatvilág. Ez utóbbinak nincs módjában a természetes fejlődést hamis doktrínákkal megzavarni, holott az ember ezen a téren szinte megmérhetetlen módon képes tévedni.

Mindazáltal az emberi világ e téren sem lehet annyira az állatok alatt, hogy boldogulásának minden új állomását csak undok vérengzéssel és egymás öldöklésével lenne képes elérni.

Meg kell egyébiránt szoknunk akár magánéletünkben, akár nyilvános mozgalmainkban azt a gondolatot is, hogy köztünk rendszeren azok képesek értelmükkel a legnagyobb botlásokra, akik abban mértéken túl bíznak.

Sohasem kellene elfelejtenünk, hogy értelmünk fölötté gyarló része lényegünknek és hogy legnagyobb dolgaink is tele vannak olyan problémákkal, amelyeket egészen megoldani sohasem leszünk képesek. Sőt még egészen megérteni sem. Tehát maga, emberi természetünk int bennünket óvatosságra, bizalmatlanságra és mindenekfölött: mértéktartásra a haladás nagy kérdéseiben.

A család védelme.

Európa nemzetein valamely borzongás húzódik keresztül, amióta a francia példa megmutatta, hogy valamely nemzet műveltsége legnagyobb virágzásában is képes fizikai energiáját elveszíteni. Sőt kérdés már az is, hogy nem épen a *műveltség-e* az, ami a gazdagabb osztályok energiáját kiöli és egyenesen belőle sugárzik ki azután az egész népre az elkorcsosodás és faji leromlás.

Ezt a nagy félelmet a birodalmi németség példája ugyan nem igazolja. Oroszország után a *Reich* népének van legnagyobb belső szaporodási erélye. Annak a népnek tehát, amelyik a családi élethez a legszívósabban ragaszkodik, nagy ipari műveltségében is.

A birodalmi németség 1871-ben 41 millió lakossal bírt, 1890-ben már 49-5 millióval, 1910-ben pedig kerek 65 millióval. Negyven év alatt tehát haladó műveltség és fejlődő városi iparosság mellett annyi lélekkel szaporodott, amennyi Magyarországon (Horvátországot beleértve) és még Szerbiában jelenleg él.

Emelkedő energiájú népessége van Angliának és Hollandiának is. Ellenben Olaszország, Spanyolország és kivált Franciaország belső népszaporodási ereje ernyedőfélben. Az utóbbi már 1909-ben annyira jutott, hogy 28 ezerrel több ember halt meg benne, mint született. Csak 1910-ben fordult valamelyest jobbra a sorsa. Az 1914. évi nagy háború azonban végkép feldúlt mindent.

Ami pedig Magyarországot illeti, nálunk is évről-évre fogy a születések arányszáma és szaporodik az egyke. Fájdalom, a mi faji energiánk világosan nem a germán, hanem a latin nemzetek skálája után igazodik s ha még ma nincs is baj, 10–20 esztendő múlva nagy fejfájásunk támadhat.

A baj kétségtelenül a gazdagabb osztályok belső megromlásából, tehát leginkább a városokból sugárzik szerte. Bertillon, a párisi statisztikai hivatal feje könyvében (*La dépopulation de la France*) például Paris és Berlin népét öt vagyoniassági osztályba osztotta. Kiderült, hogy ezer 15-50 éves nőtől születik egy évben, gyermek:

	Parisban	Berlinben
a legszegényebbeknél.....	107,8	158,8
a szegényeknél.....	92,2	129,8
a jómódúaknál.....	75,2	112,6
a gazdagoknál.....	54,4	61,9
a nagyon gazdagoknál.....	35,3	45,8

Ez a németek nagyobb fizikai energiáját, de azt is mutatja, hogy a legalsóbb réteg mindenütt *háromszor* akkora szaporodási energiával bír, mint a legfelső.

Még furább az eredmény, ha csakis az *értelmiséggel* teszünk kísérletet. Ugyanis 445 párisi *notable*-t, vagyis úgynevezett előkelőséget ragadott ki az életből és kitetszett, hogy valamennyinek összevéve csak 575 gyermeke volt, tehát nem is harmadrész annyi, mint amennyire szükségük van (feleségüket is beleértve), hogy halálukkal helyük üresen ne maradjon, szaporodásról nem is ábrándozván.

Ugyanez a 445 notable elemeire bontva így hat. Volt közülök:

133 írónak gyermeke.....	127
94 művészeknek gyermeke.....	104
111 politikusnak	195
23 nagyiparos és kereskedőnek gyermeke	39
33 katona és hivatalnoknak „	54
51 egyébnek gyermeke.....	56
445 pár, vagyis 890 egyén után	575

Sajnos, az írók és művészek, tehát a legtisztább értelmi foglalkozások állanak legrosszabbul.

Nálunk Magyarországon Kovács Gábor tanulmánya a meglevő fogyatékos anyagból kielemezte ugyanazt az igazságot. Nálunk a 20-39 éves nőket ezrenként véve, az 1900-1905. évi átlagban az élveszültek száma:

a földbirtokban.....	325,1
a polgárságnál.....	251,0
az értelmiségnél.....	154,3

A szám nem lehet egészen pontos, de az élettapasztalat nagyban támogatja.

Hogy a gazdag emberek osztálya általában ki-veszésre van ítélve, az maga még nem nagy baj, hiszen a vagyonukat nem viszik magukkal. De már az nehéz sor, hogy az értelmiség színe-java még sokkal hamarabb kipusztul, mint a gazdag ember.

Az okait mindezeknek feszegetni arasznyi helyen nem lehet. A *segítségéről* beszélni annál érdekesebb. Az a tétel ugyanis, hogy a néphanyatlás ellen nem lehet tenni semmit, csak a desperádók hite, vagy azoké, akik örülnek a középrétegek gyors kipusztulásának és azt elő is mozdítják. Németország példája is bizonyítja, hogy ez a tétel nem igaz. Igenis lehet ellene tenni.

Az, hogy a művelt osztályok elhasznált elemeinek lassan degenerálniuk kell, hogy helyet adjanak az alsó rétegekből feltörekvő egészségesebb elemeknek, az megáll; de ennek sem kell épen katasztrófa erejével történni. Ha például a magyar faj, vagy a nemzeti értelmiség most néhány év alatt rohamosan elveszítené minden energiáját (fájdalom, az utóbbi úgyis veszt), akkor ez óriási nemzeti katasztrófa lenne, mivel helyére tömegesen olyan elemek lépnének, amelyeket ennyi idő alatt még nem lehetett belenevelni a rendíthetetlen nemzeti gondolkodásba; olykor még a magyar nyelvbe sem. Tehát idő kell neki.

A történet mindazáltal azt mutatja, hogy ezt a hanyatlást igenis föl lehet tartóztatni. És nemcsak Németország példája mutatja. Ismerjük a Lex Papia Poppaeát, Metellus cenzor edictumát s Julius Caesar és Augustus intézkedéseit az akkori népfogyás ellen. Nem kell többet mondani, mint azt, hogy Julius Caesar egyszerre 20 ezer három- vagy többgyermekes apa közt osztotta fel Itália legtermékenyebb földjeit. Augustus ellenben különösen a római nép meglazult erkölceit és degénéráit gondolkozási irányát támadta meg. Ezért kellett a léha Ovidiusnak száműzetésbe menni. Erre való volt neki Maecenas és a sok író, nevezetesen pedig a nagy Vergilius, akit akkor a modernista fiatalság kész salabakternek tartott.

Mindazáltal a római polgárok hanyatló számát 20 év alatt 4,2 milliőról 4,9 millióra tudta

emelni, természetes úton. De XIV. Lajosról, a *roi soleil*-ről is tudva van, hogy milyen rendszabályokkal «biztatta» a családokat. Ezeknek az eredménye volt, hogy Franciaországnak már akkor 20 millió lakosa volt, amikor Nagy-Britanniának csak 10 és az egész német szövetségnek is csak 19. És ez volt az alapja Franciaország bekövetkező nagyságának, valamint diadalmas háborúinak is. Mert sok ember nélkül nem lehet nagy nép, sem nagy műveltség.

Most tehát az orvoslás módjáról vitatkozik mindenki. Hogy a könnyű_válást eltörölni, a gondolat szabadságra láncot verni s efféle bolondságokat cselekedni nem hasznos, de nem is kivihető, az világos. Más az, hogy a világosan és brutálisan fajtalan irányokat, a szeretőtartást és a még ennél is rosszabb házasságpótló intézményeket nem lehetne-e egyáltalán elnyomni? Továbbá a pornográfiát, mely az éretlen fiatalságot rongja meg és enerválás, sőt betegség forrása is. Itt már nagy tere van a filozofálásnak. A francia példa mindenesetre azt mutatja, hogy a teljes vallástalanság és a túlfinomodottság (ezek az úgynevezett entellektüelek) valósággal gyermekgyilkos tényező.

Szó volt arról is, hogy a francia család a harmadik gyermekétől kezdve mindegyikétől 500 frank prémiumot kapjon, ami szép, szép, de mégis azt kell hinnünk, hogy akinek nem kell gyermek, ennyiért nem veszi magának azt a fáradságot...

Marad tehát az, amivel a római állambölcse is dolgozott. A család helyzetén kell könnyíteni minden módon. És főleg kell emelni a családanya és családapa becsületét.

Igen okos az a felfogás, hogy minden gyermek felnevelést az ország *tekintse mintegy adólerovásnak*. Aki pedig már 3-4 gyermeket fölnevelt, ne fizessen az országnak semmi adót, mert már megfizette szoptatásban, ruhácskában, cipőcskében, katonácskában bőven.

Továbbá, a többgyermekes család ingó vagyona, sőt lakóháza is sokkal jobban ki legyen vonva minden végrehajtás alól, mint a többié. Egyazon családból háromnál több katonát ne lehessen sorozni. A közhivatalok magasabb grádusaiba nőtlen ember ne juthasson el, csak családos ember. A gyermekes családoknak az állam maga adjon olcsó lakást, ha a szívtelen háziurak be nem akarják fogadni. A kereset nélkül, de gyermekekkel visszamaradt özvegynek az állam adjon gyermekei fölnevelésére tisztességes keresetet vagy nevelési pótlékot. És így tovább!

Bertillon hozzáteszi, hogy magának a *népesztétikának* az átalakításán is dolgozni kell. Amíg a jóreménység állapotában levő nő csúfolja, a boulevardok és éjjeli mulatóhelyek kifestett sarkangyalait pedig ünnepli a népesztétika, addig a gyermekek divatja nem is jöhet meg és a terméktelenség ül a trónuson.

Csak hogy ezzel vége ne legyen. A magyar nemzetnek mindenesetre százszor annyi oka van a maga bőrért védelmezni, mint a franciának. És bizony van itt elég olyan sokgyermekes család is, aki nem állami tisztviselő és mégis élet-halálharcot vív a drágasággal. A harcban persze a leggyöngébbek esnek áldozatul: a gyermekek.

Többnyire azok a gyermekek, akik még csak meg sem születtek.

A gyermekekért.

(Karácsonyi ének.)

Nem azokért, – hölgyeim és uraim – akik már vannak. És akik ma *este* részesei a magasságból hozzánk leszálló nagy lelki fényességnek. Hanem azokért, – hölgyeim és uraim – akik *nincsenek*, mert nem lehettek. Akiknek halvány, reszkető körvonalai bizonytalan vonásokban rajzolódnak ki a nagy sötétségben. És azután eltűnnek a bűn dögleletes leheletétől, még mielőtt lettek volna.

Valamely nagy ismeretlenségbe tűnnek el, ahonnan érkeztünk mink is és ahonnan ki akartak szabadulni ők is, hogy emberi formájuk legyen és több életet hozzanak a Földre. Azonban durva ökölcsapásokkal űzte őket vissza ezrenként, százezrenként, milliomonként az állatiasnál is alábbvaló önzés. Akit ha a nagy Giotto szintén megfestett volna a pádovai híres

kápolnában, a bűnök között, akkor elegán, mesekalapos, selyemruhás és magassarkos, tipegő hölgynek festette volna meg, aki szívébe nyúl és skorpiókat szór ki belőle a világra.

Istenem, talán nem is jól beszélek.

Odakint az utcán lótnak-fútnak az emberek és a kezük tele van ajándékokkal. A szent alkonyat leborul a nagyvárosra és nem látni többé gyermeket az utcán. Amennyi van, mind Jézus nagy misztériumát lesi, – és én, balga, nem azoknak örülök, akik vannak, hanem azokért gondolkozom, akik nem lehettek?

Gutenberg a hibás benne. Egy francia lapot röpített asztalomra a szél. *Lacassagne* lyoni egyetemi tanár tanulmánya van benne a francia Egykéről, vagy Semmikéről. És az ő okos fején át látok bele a nagy sötétségbe. A mienkbe is.

Az új malthusi iskola, hölgyeim és uraim! *En avant!*

Még Pasteur is elhibázta. Nem a tudományát, hanem a kortársait. A nagy tudós az antiszeptikus eljárás alkalmazásával tudtán kívül is megnyitotta hazája elnéptelenedésének, talán tönkretűnésének új forrását. A francia írás azt mondja, hogy azóta «több az *avortement*, mint a születés». A francia szó megértéséhez pedig elég, ha a *v* betű helyére a *b* betűt gondoljuk.

A szindikális feminizmus Parisban diadalt aratott. A nagy tanítás megfogant, ha más nem is. A «hús joga» él. A párisi nők nem akarnak többé *matrices de la nation* lenni. Joguk van a sztrájkra és az avortementra. Ami éppen olyan, mint az öngyilkosságra való jog.

Az önzés joga ez, mely megveti a társadalmat. Az ölésig terjed, ha az egyén élvezeteiről van szó, de fizetéképtelen, ha a társadalom, vagy mint régen mondták: a haza keresi rajta a maga termékenységét.

A keskeny csípejű és laposmellű párisi nő már társadalmon kívüli lény. Annyi gyermeke van, amennyi örömeit, flirtölését és talán ölbéli mopszlijának a becses nyugalmát nem zavarja. Vagy éppen egy sincs. A társadalomhoz, a nemzethez, a hazához lassan csak éppen annyi köze marad, hogy az szállítja neki a dicső kalapokat, a szép toaletteket, a színházat, a mulatságot, a bált, a szeretőt és az automobilt. A nagy háborúban meg is fizettek érte.

Ezer francia lélekre ezelőtt évenként *harminckét* születés esett, most csak *húsz* esik. Nem elegendő többé, hogy az elhaló nemzedéket kipótolja. Húsz év előtt még szegény volt az *avortement*, ma szokás és jog. Rengeteg mennyiségű *femme sage* ajánlgatja magát evégből az újságokban (jaj, nálunk is) és ha a hölgy túlságosan elegáns, akkor elutazik a szíve alatt dobogó új élettel Londonba vagy Genèvebe és ott hagyja az – életet. A magáét ritkán, a gyermekét mindig.

Ma már számbaveszik, noha a statisztika ennyire még nem terjed ki. Dobris összeállítása szerint a párisi kórházakban 1903-ban még csak 1959 olyan nőt ápoltak, aki az avortement következtében betegedett meg; 1908-ban már 4142 volt. A súlyos esetek száma azonban legalább is ötször akkora, de azokat a házak tapétás falai rejtik el.

Lacassagne adatokra építve úgy véli, hogy Paris 63.551 normális születési száma mellett (ez tíz évi átlag) évenként 70.000 gyermek életét ölik el az asszonyok. Jobbára a magasabb osztályokban. A büntető bírósági adatok is *húszszoros* emelkedést mutatnak. Egész Franciaországban évenként bátran *500.000-re* tehető a sötétségbe visszalökött gyermekéletek száma.

Tíz év alatt ez öt millió!

Borzasztó szám. A tudós még odaveti a végére, hogy *Kínát és Japánt kivéve mindenütt rohamosan hódít az új malthusi iskola.*

A derék Malthus Tamást, amikor híres könyve 1798-ban először megjelent, közfelháborodás fogadta. A tétel nevetségesnek látszott. Mivel a föld által nyújtott élelmiszerek csak számtani arányban szaporodnak, addig a gyermekszületések száma mértani arányban; a fölösleges népet elpusztítja a járvány, a háború, az inség. Ellenben van előre ható ok is: a szülők óvatossága, az *erkölcsi megtartóztatás.*

Az erkölcsi megtartóztatás! Micsoda sátáni kacajjal felelnek erre a XX. század adatai!

Malthus becsületes tanai alaposan ki vannak korrigálva. Az erkölcsi megtartóztatás gyermekmese, sőt embryum-mese! Az élet örömeihez joga van a század gyermekének. De a gyermekhez nincs joga a társadalomnak. Mindenki védheti vagyonát, szépségét, kényelmét, élvezeteit, ahogyan nekik tetszik.

A föld ugyan elbírna százszor ennyi embert is könnyen. Bizonyos az is, hogy munkával a földből még százszor annyi élelmiszert is ki lehetne meríteni, amennyit ma ad: az *önzés* azonban a fő! A jómódú ember tehát védekezik az utódok ellen, ahogyan tud és előli az Isten szabad tenyészetét.

Lehet, hogy ma már új megváltó embernek se lehetne megszületni erre a földre. Vagy hogy csakugyan örökké a szegény ember véréből kell származniok a megváltóknak, mivel a *szegény* ember ma sem reszket attól, hogy a föld nem képes több ételmet adni a gyermekének! Ettől csak a nyomorult *gazdagok* félnek.

Az Ördög ő fensége megint a földön jár, hölgyeim és uraim! *Önzés* a neve. És óriási nagyokat röhög, amikor önök a szalonokban illatos filozofémákkal állapítják meg, hogy «a XX. század a szocializmus százada». És hogy itt az egyén már semmi, a társadalom minden.

A legszönyűbb hazugság ez valamennyi közt!

Franciaországban évenként 500.000 soha nem is élt halott gyermek bizonyít ellene. Hogy nálunk mennyi, ki annak a megmondhatója? A szörnyű valóság az, hogy a huszadik század élő embere a maga életörömeit az egyetemes élet drága kincsével fizetteti meg és a legszönyűbb ellensége minden társadalmiasságnak. És az is fog maradni, valameddig nem kezdik el megint a fejét lenyisszantgatni, mint *anno* 1792. Vagy a szörnyű háború meg nem tisztítja a levegőt.

Ez íme az új malthusi iskola, a népre is mind jobban szétterjedő. A népet persze korholjuk érette. Azonban volt valamikor egy vén és bölcs dobos nemes Pécs városában, az emberi dolgok nagy megfigyelője, aki a hirdetéseket mindig ezzel a záradékkal tette közzé a külvárosi népnek:

– Huncfutok az urak, minden huncfutságot tőlük tanulunk. Drrrum!

Ismerjük egyébiránt az új malthusi iskola igazolását is, sőt a hollandus *Rutgers* tudományba is foglalta. Mivel a társadalom megdrágítja az életet és a szülőknek joguk van társadalmi állásukat megvédeni: pusztulnia kell a fölösleges gyermekáldásnak. A létért való küzdelemben a leggyöngébbnek kell elvesznie és ki lenne gyöngébb a még meg sem született gyermeknél?

Csak épen egy nagy nép van, amelyik nem hisz ezekben a gyalázatosságokban. A *germán*. Ököllet és erkölccsel küzd a francia betegség ellen és a világ nyakára nő. Nemcsak számban, hanem erőben és tehetségben is. Ahol a nőt nem aljasítja le a természet ellen való szakadatlan merénylet s ahol az élet öröme nem az üres falánkság, hanem az erős cselekedet. És ahol a gyermektől nem rettegnek. És nem szépítik a cédaságokat illatos filozofémákkal. Ott, ahol magasra nő az Isten szabad és egészséges tölgyerdeje.

A századnak leggyötrelmesebb problémája és legóriásibb hazugsága előtt állok... és kigyulladnak a karácsonyfák...

Úgy érzem, mintha egyetlen dolgot cselekedtem volna ezen a szent estén. Sőt talán káromkodtam is. Azonban itt fekszik előttem a francia újság és a levegőbe bámulva látom rajta keresztül szép Magyarországot.

Ha esztendőre vagy kettőre csak száz olyan parányi kacsó is tapsol majd a karácsonyfának, aki különben nem tapsolt volna: akkor ez nem káromkodás volt, hanem a legszebb karácsonyi imádság.

Apaság.

A demokratikus eszmék első föllobbanását mindig bizonyos lelki ellágyulások,

szenimentalizmusok szokták kíséreni. A francia forradalom szörnyű vérengzéseit például *Pál és Virginia*, *Az ifjú Werther keservei*, Rousseau *Emil*-je és ezekhez hasonló művek vették körül. Ami azonban nem akadályozta meg a párisi bőripart, hogy 1793-ban a lefejezett emberek finoman kicserzett bőrből nadrágokat és díszmúárukat csináljon. Föl van jegyezve, hogy az arisztokrata hölgyek finom bőrből készült áruk hitványabbak voltak.

Kétségtelen, hogy a demokratikus eszméknek nincs semmi közük a szív és agyvelő beteges meglágyulásához, sem pedig a kannibálizmushoz. De azért mégis egyszerre szoktak megjelenni.

Akkor volt az is, hogy a francia konvent egyszerűen kimondotta, hogy a korább is megvolt, úgynevezett *apasági keresetekben* (ki ne ismerné ezt a fogalmat!?) elég a nőnek, vagyis anyának egyszerű vallomása. Akire rávall: az a gyermek apja és fizet.

Ez is kétségtelenül beteges humanizmus volt. Innéttől kezdve a könnyűvérű *citoyenne*-ek igen bőkezűek voltak barátjaik iránt, de annál előrelátóbbak gyermekük apjának megválogatásánál. A gazdag és nagynevű férfiakat ebben a korban ép olyan sűrűn invitálták «apáknak», mint ma komáknak.

Szóval a forradalom tiszta elvi lelkesedése nem váltotta be a törvényhozásnak azt a várákozását, hogy a félrelépett nőszemélyek gyermekeik apját kivétel nélkül becsületesen fogják megnevezni. Sokan talán nem is tudták volna. Az úgynevezett természetes gyermekek (ámbar hiszen melyik gyermek nem természetes!?) nagyon szaporodtak és már a *directoire*-nak szemet szúrt, hogy a szegény és névtelen emberek mintha egyszerre letűntek volna a cselekvés színpadjáról. Csupa gazdag és hírneves apa!

I. Napoleon, amikor a ma is életben levő mintaszerű *Code civil*-t készíttette, ennek a csodának is ki akarta tekerni a nyakát. A régi római jog híres axiómáját (páter est quem nuptiae demonstrant) bevette a kódex 312. §-ába ilyenformán:

L'enfant conçu pendant le mariage a pour père le mari.

Vagyis hogy általában véve a férj a gyermek apja. Aminek a fonákja ez: aki nem férj, nem is apja a gyermeknek.

Ezt a kódex 340. szakasza egyenesen ki is mondotta így:

La recherche de la paternité est interdite.

Vagyis hogy az apaságot keresni tilos.

Ami megint épen olyan túllendülése volt a jog szigorúságának, amilyen túllendülése volt a humanizmusnak a forradalmi rendelkezés. Sajnos, hogy ez a józan kegyetlenség több mint száz esztendeig élő jog volt Franciaországban és némiképen példa is a többi népek színe előtt. És hiába küzdött ellene egy egész sor kitűnő szellem, többi közt *Dumas fils*, a harmadik köztársaság nemesszívű Bayardja is. Franciaországban száz évig a törvénytelen gyermek apját bíró előtt keresni tilos volt, hacsak ő maga önként el nem ismerte. Kivéve mégis, ha leány-szöktetésről volt szó és a gyermek születése, visszafelé számítva (182 napnál nem kevesebb és 300 napnál nem több), azt mutatta, hogy a gyermek is a – szökésből származik.

A harmadik köztársaság azonban 1912-ben minden különösebb agitáció nélkül kitörölte kódexéből a 340. §-t. És azóta Franciaországban is lehet már keresni az apát. Tehát nemcsak *cherchez la femme*, hanem *cherchez le père* is. És azóta megint reszketnek ott a gazdag és hírneves emberek. Reszketnek, de azért bizonyosan nem vigyáznak.

Ezt a dolgot Franciaországban úgy hirdették világgá, mint a francia jogászok lelkiismeretének megmozdulását. A lelkiismeretfurdalást azonban egyszerűen a *népszám* ijesztő hanyatlása okozta. A törvény a mesterséges *avortement* elnyomásán dolgozik, és úgy hiszi, hogy ha a házasságon kívül bajba esett nő és gyermek apakeresési jogát elismeri, ezzel máris fogyasztja a bűnös elhajtási manipulációkat és persze növeli a megszületett és élve maradt gyermekek számát is. Hozzátehetjük azonnal: növeli a törvénytelen gyermekek számát is egyáltalán.

Az egész kérdés különben azóta megint világkérdés. Különösen a feministák föllépése óta

erősödött a házasságon kívüli anyák és gyermekek pártulfogása. Nincs is benne kétség, hogy a legtöbb államban e szerencsétlenek jogainak kiterjesztése nagyon kívánatos. De még ennél is sokkal kívánatosabb volna az, amit törvényben elhatározni alig lehet: hogy tudniillik a házasságon kívüli gyermeket, ha már megvan, maga a társadalom fogja pártul. Ne engedje őket a többieknél alábbvalónak tekinteni. És csinálja meg, hogy a házasságon kívüli gyermek boldogulásának útja ép olyan akadálytalanul nyitva legyen, mint a többié.

Az új magyar magánjogi kódex eredeti tervébe a természetes gyermekek javára igen messzemenő intézkedéseket vettek föl. Már az anyja rokonaival szemben is kedvezőbb a természetes gyermeknek az állása. Vélelmezett apjával és annak örökösével szemben is a mostaninál hosszabb ideig tartó és bővebb ellátási igénye van, amiről az anya le sem mondhat. Az anyát is több jog illeti. Még kártérítési jog is, ha csábítója házasságot ígért neki, és így esett meg az eset.

De mindezen túlmegy az, hogy apja a gyermeket *elismerheti*, amikor is «elismert természetes gyermek» lesz belőle. Az elismeréshez az apának jelenlegi felesége még csak hozzá sem szólhat, hasonlólag a törvényes gyermekek sem. Az elismerésnek ellenben az a hatása, hogy a gyermek az elismerő apa nevét kapja, olyan eltartást követelhet, mint a törvényes gyermek és törvényes öröklési joga van annak *felére*, amit mint törvényes gyermek kapna. Ha pedig egyedüli gyermeke az elismerő apának, akkor törvényes örökléssel az egész vagyont rászáll, bár ennek fele erejéig az úgynevezett ági, vagyis leszálló családi vagyont korlátozhatja, mivel ez fölfelé visszaszáll.

A természetes gyermek kérdéséhez azonban nálunk mindenki ért! Egészen tájékozatlan emberek s kivált aszszonyok (még leányok is!) úgy beszélnek róla, mintha azt egy tollvonással ép úgy meg lehetne oldani, mint a rabszolgaság eltörlését. Volt, nincs.

Az ám! Tessék csak idefigyelni!

Igazán emberies gondolkozás az (bár igazán nem szociális), ha valaki így szól:

– Magyarországon évenként (az utolsó öt évet véve) átlag 598.000 törvényes és 64.000 nem-törvényes születik, ami azt jelenti, hogy száz születésből majdnem tíz (9,7%) nem-törvényes. Ez a városokban 30-ig is fölmege, itt-ott azon túl is. Így tehát az élő 20 milliányi lakosságból közel 2 *millió* bír nem-törvényes származással. Hát ez szörnyűség! Ezeknek a jogállását rendezni kell. Szégyene a kornak, hogy ennyi név-, apa-, család- és örökségnélkül való pária lézeng köztünk. Ki kell terjeszteni rájuk a jogok palástját, hiszen a szerencsétlen gyermek nem tehet róla, hogy ilyennek született. A szülők ám lakoljanak, kivált az apa (a gaz!), de a gyermeket meg kell menteni a kiátkozottság és megbélyegzetség emez állapotából. Jogot, ellátást, becsületet, örökséget kell neki adni s ezzel a társadalmat is meg kell védeni az így elzüllő és gyűlöletet érző páriák nagy sokaságától.

Ezek bizony nagyon erős igazságok. Ki ne érezné, ki ne látná és tapasztalná azt, hogy a családi életből szinte kiközösítve élő törvénytelen gyermekek sorsa olykor borzasztó. Az anygalcsinálás is ebből az «anyagból» táplálkozik, nem is szólva a rossz regényírókról. Az ilyen gyermekek soraiban is sűrűn arat a halál. A társadalom legmakacsabb ellenségei is köztük vannak. Olykor a nagy bűnösök, jasszok, apacsok és hasonló szerzetek. De nem is szólva mindezekről, szinte ökölcsapás az a jogrend arcába, hogy a tehetséges és Isten kezéből mindig jónak születő gyermek mint megbélyegzett, jogtalan teremtés menjen neki az élet nagy országútjának, holott ő ebben igazán ártatlan.

Ismétlem, ezek igen erős igazságok és nem is újak. Az emberi lelkiismeret fölébredésének egyetlen kora sem volt, amikor érettük ne emeltek volna szót a legnemesebb elmék. És ha a nép őket máig is fattyúgyerekeknek, zabi-gyerekeknek és ilyesminek csúfolja, ez is elmaradás. De talán a nép nem is *csúfolja* ezzel a szerencsétleneket, hanem inkább csak a maga családi fegyelmét és tisztaságát akarja vele védeni!

Hic Rhodos, hic salta!

Itt ugrik át a megfontolás az érzelmi oldaláról az értelmi oldalára. És itt állanak be azok a

nagy aggodalmak, amelyeket nem a szív, hanem a tapasztalás, az élet és az emberi természet ismerete súg a legjobb ember fülébe is.

Az első kérdés az, hogy ezzel a nagy jogkiterjesztéssel lehet-e a bajon úgy segíteni, ahogyan mondják?

Ha arról volna szó, mint a rabszolgáknál volt, hogy tudniillik az alábbvaló társadalmi állapotot egyszer és mindenkorra eltörlük, nagyon jó volna. Azonban a törvénytelen születés – fájdalom! – az emberi gyarlóság egyik örökkévaló tartozéka. Az a százra tíz törvénytelen születés azért megmarad és folyik tovább mindaddig, amíg a *monogámia* egyáltalán létezik.

Sőt az is kérdés, hogy így marad-e? Az egész világon tudják, hogy amikor most közel száz esztendeje a jólelkű emberek a lelencházakkal akarták menteni a titkos szülések gyümölcsét, az ártatlan gyermeket, ez a nemeslelkűség is nagyon rosszul sült el. Az a tudat, hogy a ballépés nyomát örökre elnyeli a lelencház forgója, egyszerre megszaportotta a nem-törvényes gyermekek számát. Az egész humánus mozgalom nem maradt más, mint egy új rétege a «megbélyegzett» gyermekeknek s egy könyvtárra való rossz regény és még rosszabb színdarab.

Ugyanigy az angol szegényügy rendezése. Ennek a legszebb pontja az volt, hogy a bukott leányok és gyermekeik is részesedtek a country szegényalapjából. Pár év múlva egeket vert a panasz, hogy a bukott leányok emésztik föl a szegényalapokat, ha ez így megy. És *da capo!* Új rétege a szerencsétlen gyermekeknek.

Mivel a szexuális ösztönök óriási feszültségét a társadalomban csak megfelelő ellensúlyok képesek fékentartani és törvényes mederbe, tudniillik a házasságba szorítani: világos, hogy e feszültség minden csökkenése azonnal az erkölcsi fogalmak lazulását idézi elő, ez pedig (a közbeneső érdekes dolgokat a felnőttekre való figyelemmel kihagyjuk), a természetes gyermekeket szaporítja.

És ez alól annyira nincs kivétel még a műveltebb családoknál sem, hogy pusztán a feminista *eszmék* elterjedése is igen sok művelt leány bukását és teherbe esését idézte elő (persze férfi is kellett oda), amiről az árvaszékek adataiból személyesen is volt alkalmam meggyőződni.

Akik tehát a társadalmi életet nem az egyéni óhajtasok, hanem a szociológia tömegtörvénye szerint nézik, tisztában vannak azzal, hogy a törvénytelen gyermekek jogállásának javítása, kivált ha az messze menne: azonnal a tíz százalékon felül emelné a törvénytelen születések számát. Ami egyben azt is jelenti, hogy a mostani *monogám-család* rendszerét hevesen megtámadná. Ami érthetővé teszi azt is, hogy a legszélesebb jogkiterjesztést a forradalmi szocializmus követeli leghevesebben, mivel ezzel a jelenlegi társadalmi rend egyik alapját: a monogámiát már kikezdené.

És itt következik a *monogámia* kérdése.

Azokkal, akik az egynejűséget régi rossz hagyománynak s amúgy is lehetetlen intézménynek tartják, azokkal bizony nem lehet tovább beszélni. Ellenben azok, akik a maitresse-tartásból, egyes néprétegek (kivált némely munkás-ágak) dacos konkubinátusából, az elválások sűrűségéből s a férj és feleség sűrű félrelépéseiből, kivált a városokban a monogámikus család lassú bukását és elzülését észlelik, azok bizonyosan csalódnak.

Ezeknek a zajos *rendetlenségeknek* a száma ugyanis csak látszólag nagy, mivel a millió és millió rendezett családi élettről kevés szó esik és még kevesebb írás. A monogámikus család korunkban is sziklaerős alapja a társadalom békéjének és fejlődésének. Sőt úgy látszik, hogy beláthatatlan időkig az is fog maradni. Valószínűleg a fejlődés alkonyatáig.

Jelenkori művelt társaságunkat másképp, mint monogámiával, életben és fejlődésben tartani nem is lehet, mivel a nő természetes boldogulását és a gyermeknek hosszú kitanítását és helyes kinevelését mással biztosítani nem tudjuk. A monogámia kötelékeinek lazítása kevésbé etnikai, mint etnikai szempontból veszedelmes, mivel az erkölcsi rendetlenség hátrányain felül a rendszeresen kinevelt új nemzedék kultúrabeli kialakulását teszi

lehetetlenné.

Ezt a fejlett, ezerféle munkával, élethivatással, kényelemmel és örömmel teli művelt életet csak úgy sebtében és fölületesen kinevelt vagy tanított generációkkal semmikép nem lehetne megtartani, – nem is beszélve a családi vagyongyűjtés lélektani rugóinak elpuhulásáról.

Azonnal beállana a visszaesés, ha a törvénytelen gyermekeket is beleerőszakolnánk a monogám-családokba s ott a férj, a feleség és -a gyermekek közt ma meglevő erős köteleket ezáltal meglazítanánk. Talán az asszonyok tudnák legjobban megmondani, hogy meglenne-e szívükben a mai fönséges áldozatkészség akkor is, ha a férj «mellékes» gyermekei is jogot nyernének a család nevéhez, keresetéhez és vagyonához?

Pedig akkor az ilyen mellékes gyermekek száma rohamosan emelkedne, mivel – legyünk egyszer őszinték is! – a jómódú férfiak kegyeire ugyancsak sok lenne a szép pályázó hölgyecske abban a tudatban, hogy gyermeke úgyis bejut az «elegáns» családba. Ilyenek különben a mai keserves jogrend mellett is szépen vannak már. Elcsábítható férfiak pedig voltak, vannak és lesznek, mindörökké, amen!

Hát persze, hogy ezekkel a megfontolás még nem merül ki. Vannak más félelmek is, hol alaposak, hol alaptalanok. Viszont azonban a jogászok túlnyomó nagy része, sőt mondhatnám szinte valamennyi, a legbecsületesebben törekszik arra, hogy legalább azokon a természetes gyermekeken segítsen, akik, hogy úgy szóljak, «megérdemlik», vagyis akiket a családi rend földulása nélkül el lehetne helyezni az apa családjába kötelékében. Ahol tehát a szeretet törvényét sem kellene megsérteni.

Ilyen volna például az a természetes gyermek, akit apja felesége és ennek gyermekei készek befogadni a családba.

Továbbá ilyenek a nőtlenül maradt apa természetes gyermekei, vagy az özvegyen maradt apáé, kivált ha törvényes gyermekei is készek befogadni a «mellékes» gyermeket.

Ilyen lehetne például az erőszakból származott gyermek, ahol az anyának semmi hibája sem volt az esetről.

Ilyen a hosszas együttélés (konkubinátus) gyümölcse.

Ellenben igen sokan még a szélesebb jogból is kizárnák a házasságtörésből és vérfertőzésből származott gyermeket, bár ez ugyancsak embertelen volna. Azonban itt is, mint másban, az a megfontolás lóg a levegőben, hogy a természetes gyermeknek adott jogkedvezés képes-e egyáltalán nagyban annyi előnyt adni; a szerencsétleneknek, mint amennyi rombolás és gyűlölködés törne be ezen a részen a családok életébe és a különféle jogállású gyermekek közé? De ezenfelül is, nem bátorodik-e föl a nyújtott előnyre minden könnyelműség, sőt minden alávalóság és undok haszonlesés?

Most természetesen mindenki azt kérdezi, mi az igazság tehát?

A válasz erre is az, hogy ez is igazság, amaz is igazság. Egy okos olasz agrikultur közmondás szerint az igazság olyan, mint az olaj. A zöcskölés után a fölszínen úszik.

Vegytanilag tiszta igazság különben nincs is a világon sehol. Olykor pedig annál rosszabb az igazság, minél tisztább.

Tessék elhinni, az úgynevezett abszolút igazságokat nem is érdemes keresni. A mi igazságaink jobbára különféle alkatrészekből való vegyületek. Nem mindegyik logikus, de arra nincs is szükség. Deák Ferencről mondják, hogy amikor az 1867. évi kiegyezési alku végső szövegét átolvasta, hirtelen megcsillant az ő mélységekbe látó okos szeme és ezekkel a humoros szavakkal szentesítette:

– A megoldás nem logikus, tehát élni fog!

Megújhdások.

(Húsvéti levél.)

Mit beszél nekünk a nagy természeti élet az ő halk susogásával, amikor a messze Délről tengerek langyos illatát leheli végig hegyeinken és rónáinkon? Amikor zsidongani kezd

minden, ami létezik. Az olvadó hó fehér víztájtékokra válva rohan le a bércekről; moraj támad az erdő sudarai közt; bogarak zümmögése a levegőben és megcippen a madár a gallyak közt. És nyugtalankodni kezd az állati vér, de csillapító zsongással terjed szét a levegőben a friss rügyek nyers illatával együtt a falvakból szétzengő húsvéti harangszó harmóniája.

Íme, végeérhetetlen kérdések támadnak bennünk és életünk nagy titkait kezdjük feszegetni. Mi irányoz és mi vezet bennünket, milyen úton és milyen feladatok felé? Az állatias ösztön gyűlölködő törvénye hajt-e, vagy mi más? Végzetünk és sorsunk-e tehát, hogy ellenségei legyünk egymásnak szakadatlanul s piros vérünkkel és fekete, gyűlölködéseinkkel undorítsuk el a föld virágos színét?

Igaz-e a szörnyű paradoxon, hogy gonosztevő a földön mindaz, aki a gyűlölet törvényének meg nem hódol? És ostoba, hülye mindenki, aki azt hiszi, hogy az emberek egymásközt vérontás nélkül is megegyezhetnek a földtől nyújtott csekély boldogság szétosztogatásában? Avagy ellensége-e mindenki az emberi nemnek, aki verítéke és keserves munkája árán magát és övéit vagyonban, avagy érdemekben kiemelte a többi közül? És vesznie kell-e mindenkinek, aki bár egy hüvelykkel is magasabb a többinél?

Mert mondják íme azt is, hogy Isten neve is csalás és erőszak végett származott volna e földre. Bilincs kellett a gyöngébbek és szegényebbek lábára és az Istenben megtaláltatott. Sőt az Istenhez való imádság se más, mint e bilincs csörgése. Ugyan így igaz-e?

És van-e megújulás, újjászületés ezen a földön, mely a létezőket egyazon világtörvény kötelékeivel fűzi össze?

Van-e remény az Úr föltámadásában?

Megújulások.

Körülöttünk és bennünk nincs íme állandóság semmiben. Az élet soha meg nem álló, szakadatlan változása és folyása az anyagnak, amiből minden alkotva van.

Az előtted lobogó láng a második pillanatban már nem az, ami az elsőben volt és a harmadikban is más, mint a másodikban. Érzékeink tökéletlensége csak az oka, hogy *egynek* látjuk, holott a lángon át megszámlálhatatlan sokaságú gázrészecskék tolonganak át szakadatlanul, hogy mássá, újjá alakuljanak.

A folyó előtted folyik és te egy szóval nevezed azt a milliószor millió vízrészecskét, mely lefelé vándorol és változik.

A felhő a fejed fölött gomolyog és nem gondolsz vele, hogy parányi ködrészecskéi egy szempillantásnyi állandósággal sincsenek megáldva.

És mi vagy te magad is? Egynek és egésznek érzed bár magad, de íme, te magad sem vagy más, mint szakadatlan változás. Az első, egynemű sejtből mérhetetlen gyorsaságú osztlás által gyarapodtál és nem volt benned soha egy szempillantásnyi megállás. Gyarapodtál és oszlottál is. Meg tudod-e számlálni a legtökéletesebb műszerrel is, hány parányi sejt hal meg benned minden pillanatban, hogy azután mint elhasznált anyag kiküszöböltessék? Helyét újak pótolják és az újak megint milliósámra ölik el a régieket. Maga a közmondás is úgy tartja, hogy minden hét esztendőben egészen átváltozol. Ennyi idő alatt, vagy hamarabb is, nincs benned többé egyetlen molekula, sőt egyetlen atom sem a régiből. Új vagy egészen, bár nem érzed, mert csak része vagy a természeti életnek.

Ugyan tehát hazug-e a megújulásról és újjászületésről való nagy tanítása a vallásoknak?

Nincs-e a világ gyökeréig leterjedő fundamentuma annak a hitnek, hogy van megújulás, van újjászületés, tehát van föltámadás?

Mert ki merné azt állítani, hogy mindez a mozgás, a világnak mind e soha nem szünetelő zsibongó változása, ez a pillanatonként való újjászületés a tökéletestől a tökéletlenség felé, a magasságtól a mélység felé, a föllebbvalóságtól az alábbvalóság felé sodor bennünket? Nem érezzük-e és nem látjuk-e inkább azt, hogy egyéni és társadalmi életünkben van egy csúcs, ami felé sodortatunk valamennyien?

És nem tudjuk-e, hogy azon a csúcson a nagyobb tökéletesség, a nagyobb emberi boldogság: az eszmény ragyog felénk, semmi által le nem győzhető vonzó csábítással.

Az újjászületés, a megújulás tehát nagy törvény erejével uralkodik rajtunk. Erről beszél nekünk a tavasz, a rügy, a madárdal, az illat és a levegőben terjengő áhítatos harangszó.

És hallgatván ezt a gigászi beszédet, mellünkre *tett* kézzel, gondolkodva állunk meg a szabad ég alatt.

Uralkodók és elnyomottak.

Sorsa-e tehát a szegénynek az örökkévaló rabszolgaság és joga-e a gazdagnak az örökkévaló gazdagság?

Ha *igen*, akkor minden szabad, ami csak lehetséges. Ha a természeti életből annyira ki tudunk szakadni, hogy köztünk, emberek közt, a boldogság mértékét beláthatatlan időnkig egy-egy embernek nagyobb ereje vagy vakmerősége határozza el: akkor fölöttünk enfajtánk rémes alávalósága az úr. És akkor azt, ami akárkinek is kellemetlen, fegyverrel, sőt alattomos gyilkolással is elpusztíthatja. Ez akkor jogos cselekedet. Ha nem volna jogos, nem volna semmi, amitől a rabszóra fűzött ember egykor legalább gyermekei szabadulását remélhetné. És akkor nem volna rá semmi ok többé, hogy a társadalmat és műveltséget föntartsuk, mivel az fajtánk szerencsétlensége és börtöne volna.

Akkor gonosz volna az emberi faj az utolsó csöpp véréig. Az uralkodó osztályok és zsarnokok embertársaik nyomorából aggodalom nélkül tobzódának. És ami még rosszabb: jogos volna még ez is, mivel az emberi boldogságot ennél jobb módon megszerezni lehetetlen volna.

De van-e köztünk valaki, aki igazán elhiszi, hogy valóban ilyen erőszakra alapított állati sorsa van az emberiségnek? És van-e, aki el tudja képzelni, hogy az emberi társadalom akár most, akár valaha, képes lenne a természetellenességnek erre az állatiasnál is alábbvaló fokára lesülyedni?

Nem; nem az ész világossága az, ami az emberrel elhitei ezeket az oktalanságokat, hanem a maga gyarlósága és előítélete, mely árnyék gyanánt kíséri az embert földi útjain valameddig sötét önzésén és durva irigységén megtörnek a világosság sugarai.

A vizsgálatok kimeríthetetlen forrása van azonban abban a mindenki által fölismerhető egyszerű igazságban, hogy az ember és társadalma képtelen magát kiszakítani a természet nagy közösségéből és így az ő törvénye sem lehet a durva erőszak és a véletlen vakszerencse.

Nem igaz a gyűlöletnek ama gonosz tanítása sem, hogy köztünk a gazdag és hatalmas elnyúlhatatlan hatalommal élvezzi földi élete örömeit. És épen nem igaz az sem, hogy a szegény és gyöngé ember, hacsak nem él a gyűlölet és gonoszság rendje szerint, örök rabszolgaságra van elítélve.

A *változás*, a megújulás és a tökéletesedés törvénye az úr ezen a világon és nincs gazdagság vagy hatalom, mely kezdettől óta magában ne hordaná elpusztulása magvát.

De nincs szegénység és szolgaság sem, melybe bele ne volna oltva kezdettől óta a nagyobb boldogság teljesülhető reménye és az utána való törekvés ősi ösztöne.

És át van adva minden Isten keze által a természet rendjének, amelynek dicsőséges harmóniája itt zsong körülöttünk és amelyet csakis az emberi értelem dölyfös gyűlöletével lehet elrontani.

A szegénység.

Kezdetben vala a szegénység és a szegénység a kezdet vala. Avagy nem jövünk-e ruha és pénz nélkül e világra és nincs-e megírva, hogy az Úr, amikor az első emberpárt kiüzte a paradicsom-kertből, így szólott az emberhez:

– Arcod véres veritékével fogod megkeresni mindennapi kenyeredet.

Izzadva vágta kőbaltájával az őseMBER a kemény part oldalát, hogy hajlékot szerezzen vele magának és övéinek. És tíz körmével kaparta ki a meglazított földet. Mert szegény volt és nem voltak szerszámai, sőt nem volt még társadalmi élet sem, ami megtanította volna az embereket az együttes cselekvésre. De elkészült a barlang és megszületett benne az első gazdagság néhány kőszerszám, fegyver és állati irha képében.

És miből állott ugyan az első társadalmi tény? Abból, hogy éjnek idején odalopóztak a szomszéd vademberek és megtámadták a gazdát, hogy elvegyék tőle azt, amit arcának veritékével szerzett. Agyonverte a rablókat kő-baltájával és másnap az összefutott félvad nép dicsérte érette. Vagy őt verték agyon a rablók és akkor elkezdődött a jogtalan állapot. A rabló beült az ingyenbarlangba.

A szomszéd dombok alatt pedig mindezt jól látták a félvad emberek és így szólottak egymás között:

– Ma azt verte agyon, de holnap eljön, hogy minket is agyonverjen és elvegye tőlünk, amit arcunk veritékével szereztünk.

A félvad, szőrös, laposfejű emberek fölkerekedvén tehát, összefogva agyonverték a rablót és diadalt ülven, harci dalokat énekeltek fölötte.

Megszületett ezzel a jog és az igazság.

A szegénység nincs elhagyatva a természetben. Erők, erények, jogok, okosságok fényes kísérete veszi körül és az igazság védő pallosa mindig ott villog izzadó feje fölött, hogy ellenségeit földresújtsa.

Milyen nyomorult semmi a tölgyfa kicsirázott magva, amikor a napfényre veti gyarló szikleveléit. És mégis micsoda gazdagság ígérete van benne! Az egész fa képe, gyökereivel, törzsével, gallaival, leveleivel, virágaival, gyümölcseivel. Sőt egész óriási erdők. Egy egész világ. Csak a benne rejlő erőnek kifejtődése kell hozzá, hogy mindez létre jöjjön. És még a jó szerencse.

Mert íme gyarlók is vagyunk és közös a sorsunk ebben is. A kikelt mag első hajtására rálép az erdőben kóborló szarvas lába és az alkotásnak egyszerre vége van.

Egy parányi kis, gyorsan szaporodó penész lepi el a gyermek torkát és harmadnapra megfojtja a difteritisz.

Dolgozik a kezdő szegény ember arca verejtékével és dolgozván fényes jövő képét rajzolja maga elé. De ím, megcsípi munkás karján egy ostoba légy, mely előbb valamely dögtesten lakmározott és karját nyolcad-napra le kell vágni. Munkaképessége visszaesik feleannyira és a jólét szent ígérete ködös szűküléssé változik körülötte.

Ígérete a boldogságra mindenkinek megvan, de boldogabb-e a szegény a gazdagnál, az egyszerű a cifránál? Mert íme a baleset a szegényt és gazdagot egyaránt utolérheti, azonban a jószerecske a szegénynek nagyobb barátja, mint a gazdagnak. Mit ér a dúsgazdagnak egy százezer koronás véletlen főnyeremény? Semmit. És mit ér egy kezdő szegénynek? Mindent.

Nem kell dicsérni a szegénységet, de igazságosnak kell lenni a nagy természeti törvények iránt, amelyek minden nagyot egyszerűen és szegényesen kezdenek megalkotni. A magasba törő ciprusnak milyen parányi csirája van és milyen értelmetlen egynemű kocsonya az emberi élet legelső formája!

Jézus pedig Názáretből érkezett a világ dicsőségére. Szegényes falu és szegényes család, szegény gyermeke. És hányan még ő utána, szegények, nagy haszontevői az emberiségnek és dicsőségei néha az egész világnak!

Olykor úgy tetszik, hogy a szegénység a világ hajnalfénye. A természet erejének első megnyilatkozása. Az élet kezdete. Az alkotó erők első megmozdulása és az emberi boldogság legnagyobb ígérete.

A földművelő vagy a munkás izmos keze, mely a fejszét vagy a pörölyt forgatja, nem fog elgyengülni, hanem megerősödik. A szegény diák, aki mohó vággyal szívja elméjébe a múlt idők munkájával felhalmozott tudománykincset, egyre erősebb értelemmel vesz részt a lét

nehéz küzdelmében és győzni fog.

Adj elég időt amannak, hogy tanulhasson és szorítsd testi munkára is emezt, hogy fizikuma megmaradjon és több jót tettel velük, mintha szürke elméletekkel és izzó elégedetlenséggel töltöttes volna meg elméjüket.

És a szegényen kezdők mellé áll a természet pártfogása is. Amit azelőtt csak püsszegve sejtett a tudomány, ma már bizonyos. A szegény és egyszerű emberek termékenysége szabályozza a jövőt és nem a gazdagoké.

Ma már tudjuk, hogy a gazdagabb osztályok termékenysége egyre fogy. Ellenben a szegényebb parasztok és munkások termékenysége megmarad vagy még növekszik is.

Valamikor úgy tudtuk, hogy a vagyonosság emelkedése a népszaporodást jelenti, a szegénység pedig a népfogyást. És íme, épen ennek az ellenkezője igaz.

Fölfelé!

A társadalmi élet belső mozgását a népmolekulák fölfelé való nyomulásával lehet legjobban jellemezni. A vagyonban és műveltségben való szakadatlan fölfelé törekvés az, mely soha nem nyugvó erővel mozgásban tartja az óriási néptestet és nem engedi a társadalmakat megposhadni. Hacsak mesterséges módon meg nem akasztjuk a mozgást.

Dumont ezt a fölfelé való demokratikus nyomást elsőnek illetve a kapillaritás, vagyis *hajcsövesség* elnevezésével. A képet a fizikából vette. Mindenki ismeri azt a tüneményt, hogy a nyugvó folyadékba illesztett vékony üvegcsövecskében a folyadék magasabbra emelkedik, mint annak felszíne van az edényben. Ez a hajcsövesség. Oka abban van, hogy e folyadék színén, tehát a fölül fekvő rétegben a molekulák állandó feszültségben vannak. Kisebb területbe zárva, csak valamelyes emelkedés képes kiegyenlíteni ezt a feszültséget. Maga a szivacs sem más, mint a hajszálcsövek megszámlálhatatlan mennyisége és ez az oka, hogy folyadékba téve, kiálló része is teleszívja magát.

Megszokott vélemény Dumont és Mayr fejtegetései óta, hogy a népességben is uralkodik a hajcsövesség természeti törvénye, olyképen, hogy az alsóbb osztályok egyénei az örökös demokratikus feszültség által szakadatlanul fölfelé nyomulnak és lassankint elhelyezkednek a nagyobb vagyonban és a nagyobb műveltségben. Hogy azután ők is elkezdjék a kiküszöböltetés útját.

Mindazáltal nem kétséges, hogy a kapillaritás törvénye a társadalmi életre alkalmazva, nem több merő hasonlatnál. Valóban van egy ilyenféle társadalmi törvény, ami azonban terjedelmesebb és még jobb a szegénységre nézve, mint a fizikai hajcsövesség. És sokkal nagyobb erővel dolgozik.

Az ugyan nem kétséges, hogy a nagy demokratikus néptömegeket, – amelyeket az agitáció nyelvén proletárságnak szokás nevezni, – állandó feszültségben tartja a fölfelé emelkedés vágya és reménye. Ki ne szeretne a szegény sorból gazdagságra emelkedni és ki ne törekedne a szellemi sötétségből a tudás napfényes magaslataira fölvergődni.

Nem kétséges az sem, hogy a nagy tömegeknél, ép *úgy*, mint a folyadékoknál, mindig a felül levő, *vezető* réteg az, amelyik leghamarabb érvényesül. Ezek fognak bejutni leghamarabb a parlamentbe. Ezek képesek leghamarabb vagyont és műveltséget gyűjteni. És ezek helyezkednek el a megnyíló állásokba és ülésekbe.

Ezt a fölfelé való mozgást azonban a szociális életben rendkívül megkönnyíti a felsőbb, gazdagabb és műveltebb elemek szakadatlanul tartó *kiküszöbölődési* folyamata. Az emelkedő vagyonnal és jóléttel járó ártalmak szakadatlan munkát végeznek a demokratikus tömegek javára, hogy helyet csináljanak a fölfelé törtető alsóbb elemeknek.

Íme, egész sor ártalom, mely folytonosan szálalja, ritkítja a felsőbb osztályokat.

A felsőbb osztályokban a házasságok száma annál kisebb, minél magasabb helyzete van az osztálynak.

Későbbben kötik a házasságokat is, tehát kevesebb idő marad gyermekek létrehozására és

ezek fölnevelésére. Sőt nagyon sok férfi óvakodik a vagyona által biztosított kényelmét a házasság kellemetlenségeivel megzavarni.

A gazdag nőnek fényűzési vágya és kényelemszeretete magában véve is kizárja a több gyermek után való iparkodást. A férfinál viszont a kényelemszereteten kívül

sűrű mellékes liaisonjai járnak kezére annak, hogy minél kevesebb gyermeke legyen.

Azonkívül is a nagyobb műveltség és az orvosi tanács igénybevétele mellett, amint az kétségtelenül bebizonyosodott, a gazdag szülők könnyebben megakadályozhatják a gyermek világrajövetelét. A műveltség immár az óvoszerek nagy sokaságát teremtette meg.

A gazdagok vallástalanabb gondolkozása maga is könnyíti a gyermekek időelőtti elnyomását.

A stréberség, az arrivizmus mindig igen sok férfit visszatart attól, hogy fölfelé való törtetését a nő és gyermekek gondjával megnehezítse. Sokan, mire gazdagokká lettek, már képtelenek a házasságra. Legfőleg maitresse-t tartanak, parádéból.

A gazdagok legtöbbje erős hit nélkül való, merő racionalista. Istenben és erkölcsökben vetett hite ritkán tartóztatja vissza a túlságos élvezetektől. Kicsapongásai-ban kimerül és ellenálló képessége megrokskad.

De vagyoni okokból is érdeke a gazdag szülőnek a kevés gyermek. Világtapasztalat lévén, hogy a gazdagság, kivált az ingó javakban és pénzben anélkül is állandó, a sok gyermek-örökös félelme a gazdag családoknak, mivel a nagy vagyon gyors szétcibálására vezet. Különösen ha leányok is vannak az örökösök között.

Továbbá a gyermek ellen való örökös küzdelem, mindenféle szerekkel való kísérletezés, maga a bőséges élet és az élvezetekkel való visszaélés is a test erőinek lassú kimentésére, tehát a gazdagabbak állandósuló meddőségére dolgozik. Egész családok vannak a gazdagok közt, amelyek meddőségre vannak kárhozthatva, holott a szegényebb néprétegeknél a gyermekáldás olykor szinte megdöbbentő.

De a nagy vagyonok még az *egy* vagy *két* gyermekrendszer mellett is szakadatlan oszlást és fogyást mutatnak. Az öröklött vagyonban a létért való küzdelem egészséges törvénye alig dolgozik és a képtelen, a hülye vagy a gyöngelméjű egyének idején való kiküszöbölése meg nem történhetik. A nagy vagyonban való élet fölötte alkalmas a félkegyelmű, értéktelen vagy elromlott és jellem nélkül való egyének létrehozására.

A kivételektől és az okos fegyelemben élő családoktól eltekintve, minden gazdagság nagy oszlási hajlamot mutat. Az ingó vagyon két-három nemzedék alatt közönségesen elolvad. Amint a hitbizományok mutatják, a földbirtokban való gazdagságot nem lehet hosszabb időre megtartani eladási és eladósítási tilalmak nélkül.

Mindez mit jelent? A vagyonosabb osztályokban egyes egyének lassú, de szakadatlan kiküszöbölődését, ami nagyban hasonlít ahhoz, amit testünk az elhasznált sejteket magától eltávolítja és újakat, egészségesebbeket tesz helyükbe.

A gazdag osztályokban, hogy számerejüket megtarthassák, ha mindenki megházasodna, minden házastársnak 3–4 gyermeket kellene produkálnia, hogy helye üresen ne maradjon. Azonban a felsőbb osztályokban mégis mennyivel kisebb a házasságok száma és mennyivel kisebb a gyermekeké!

De azonfelül is a vagyon maga is csökkenő irányban szokott haladni. Újabban erős gyanú merült föl abban az irányban is, hogy bizonyos idő multával a felsőbb osztályok átlagos értelmi ereje is fogy és elhasználódik. Amivel magasabb helyzetükhöz való joguk is megfakul.

Íme tehát a társadalom felsőbb rétegeiben szakadatlanul *helyek üresednek meg*. A hivatali állásokat, a társadalmi, katonai, művészeti és tudományos pozíciókat a magasabb osztályok képtelenek csekély számú és minőségileg is hanyatló származékaikkal szakadatlanul jól betölteni. Tehát a fölfelé nyomuló alsóbb osztályok folytonosan abban a helyzetben vannak, hogy anélkül is nagy számban, tehát bővebb választékban levő, tehetségesebb gyermekeiket a

felsőbb élethivatásokban elhelyezhessék.

Oly erős a fölfelé való mozgásnak ez a törvénye, hogy azt csak a legkegyetlenebb kasztrendszerrel és vagyoneladási tilalmakkal lehet hatástalanná tenni. Ellenben még a régi nemesi rendszer sem volt képes erre. A középkorban a paraszti és polgári elemek szakadatlan nemesítése pótolja a hézagot. A papságnál meg éppen a legkisebb proletárnak is nyitva volt a pálya egészen a pápaságig. Mit szóljunk a mi korunkban, amikor az érvényesülés szabad és egyenlő!

Nem helyes beszéd tehát, hogy korunkban lehetetlen a nagy demokratikus tömegeknek érvényesülniök és hogy a jelenkori társadalmi rendszerek ellenségei a szociális fejlődésnek,

Hogy korunkban helyreigazításokra, a régi rendszerek káros maradványainak eltakarítására és az új hibák kijavítására szükség van: bizonyos. Azonban a jobbért való küzdelemre minden társadalmi rendszer mellett szüksége van a világnak. Ellenben aki azt állítja, hogy a nagy jog-egyenlőségi vívmányok után száz esztendő multával új fölforgatással és forradalommal lehet csak a nagy tömegek elnyomásán segíteni, kétségtelenül rossz lábon áll az igazsággal.

Egyetlen helytálló igazság sincs korunkban, amivel a vérengzés felé tartó forradalmi mozgalmakat menteni, vagy éppen igazolni lehetne.

A kiválasztás.

Egyébiránt a szabadságnak és a haladásnak is vannak mértékei. Ritmusok, amelyek áldást árasztanak a helyes mértékkel, ellenben a pusztulást, ha túlcsigázzák őket.

A demokratikus tömegek jogos fölfelé való törekvése nem jelenti azt, hogy boldognak-boldogtalannak, vagyis *mindenkinek* érvényesülni kell egyáltalán. Nem, még azt sem, hogy éppen azoknak kell érvényesülniök, akik arra legjobban törekszenek. Fejlődés csak ott lehet, ahol az életküzdelemben a *legértékesebb* elemek bírnak érvényesülni, ellenben háttérben maradnak a gyöngébb elemek és legalul marad a salak. Mindenkinek meg kell várnia a maga sorát a legnagyobb demokráciában is.

A szabadságnak mindig csak azok a doktrínák és fölfogások kedveztek, amelyek a tömegek érvényesülését nem válogatás nélkül követelték és nem akarták a rendet a feje tetejére állítani. A történetben ismételve láttuk, hogy hibás szabadságesszméssel a tömegek alját rászabadították a társadalomra, de ilyenkor mindig véres katasztrófák következtek be, amelyeknek a nyomai hosszú ideig meglátszottak. Holott állandó haszna a vérengzésnek nem maradt.

Hogy az emberek nem egyformák, bizonyos. Nemkevésbé az is, hogy a társadalmi osztályok fenekén mindig van bizonyos salakréteg, mely a többiek folytonos gondozására szorul, de szerephez engedni nem szabad. Ezek egyáltalán mindenféle társadalmi rend ellenségei. Azonban ki fogja ezeket elválogatni az értékesektől, akiknek érvényesülése és emelkedése nemcsak helyes, hanem szükséges is?

Ez a természet megújítási mozgalmának a dolga. A társadalomban pedig a szabad életküzdelemé. A mindenkori felsőbb osztályok, a vagyonban és műveltségben előbbvalók és begyakorlottak azok, akik leghelyesebben megrostálhatják azokat, akiket szakadatlanul megüresedő helyeikre és állásaikra föl engednek lépni. Az ő műveltségük, tapasztalatuk, hely-és munkaismeretük mindenkor legtermészetesebb mértéke marad az alulról érkező okos kiválasztásának. Mindenesetre legalább is oly jótékony haladási erő, mint a tömegeknek alulról érkező mechanikai nyomása, mely kiválogatásra szorul, mivel magára hagyva, a társadalmi életet a tisztátlan elemek nagy sokaságával elpiszkolná és tönkretenné a szabadság minden áldását.

Íme, van tehát módja a fejlődésnek és az érdemesek érvényesülésének forradalmi dühösségek nélkül is. A gazdagok és kiváltságosak otthagyják a helyüket nyaktiló nélkül is. Az érdemesek kiküzdhetik jutalmukat piszkolódások és a maguk prostituálása nélkül is. És nem kell, hogy elundokítsuk a földet a gyűlölet és vérontás pokoli evangéliumának

hirdetésével.

Vége.

A létezés mélységes titkaiba verte tehát szét gyökereit az újjászületés hatalmas hite és nincs nagyobb joga e hitnél semmiképpen a gyűlöletnek az emberek között.

Nyitott ablakomon beárad az újuló tavasz balzsamos illatával a feltámadás nagy ünnepének hömpölygő harangzenéje. Megtölti szívemet hittel és az élet édes visszhangjával.

A háború.

I.

A mult idők beláthatatlan távolságában az állati ősember barlangot keres vagy üreget váj magának lakásul az agyagos partba, amint most mondtuk. Itt él családjával a maga állatias önzésében. Egész gazdasága alig több, mint a hörcsögé. Valami kis gabonát és gyümölcsöt-mit halmoz föl odvában télire. Legfőleg néhány kőbaltája van és lehúzott állati bőrből készült fekvőhelye, ruhája.

Vannak a szomszéd hegyoldalban más barlangok is. Akik bennök laknak, – Kain durva ivadékai, – szintén egyedül élnek. Kivéve mégis ha rabolni indulnak. Ekkor többen is összeröffenek. Otromba kőbaltáikat rikoltozván csóválják a levegőben és megindulnak, amazokhoz, akik még nem tudnak egymással *együtt élni* és védekezni. Megrohanják, agyonverik őket éjnek éjtszakáján és csekély gazdaságukat asszonyaikkal-gyerekeikkel együtt elhurcolják. Rabszolgául osztják szét őket maguk között.

Mert amazok, akik együttes cselekvésre is képesek, immár *társadalmi életet* élnek, és az ő kultúrájuk magasabb, mint emezeké. Tehát erősebbek is. A jövő emberei.

A szükség azonban nagy tanítómester. Az így kirablott és levert barlanglakók maradványai is megokosodnak a kiontott vértől. Szövetkeznek ők is a közös védelemre és titkos tűzjelekben egyeznek meg. És amikor éjjel Kain utódai megint eljönnek a túlsó völgyből rabolni, ölni, – egyszerre csak magasra röpül föl a levegőbe a szikrázó tűzgalacsin. Kőbaltákkal, botokkal fegyverzett alakok törnek elő mindenfelül és a rablókat leverik. Koponyájukat széthasogatják s azután átözoñlenek az agyonvert ellenség barlangjaihoz. Visszarabolnak mindent és még azonfölül is, amit találnak. Az ellenség házanépét pedig szintén elhozzák rabszolgának. A nagyobb értelem és erő győzött.

Mert immár ezek is képesek az együttes cselekvésre és a magasabb kultúrára. Miért? Azért, mert képesek a – háborúra.

Így születik meg az emberek közt öldöklés közben a társadalmi élet és így hajtanak ki a műveltség első csirái az ősi állati élet nehéz talajából.

Nem a verejtékező és csereberélő, csalafinta béke az, ami az embereket az együtt-cselekvésre megtanítja, hanem a rablás, az öldöklés, a háború.

Soha nem lett volna képes az emberiség a magasabb társadalmi szervezetek megalkotására, soha nem lett volna; képes a ma körülöttünk tajtékzó gyönyörű javak és édes életörömök kifejtésére, ha a gonosz ősi öldöklési düh, a háború, föl nem szakította volna állatiassága ősi burkát és napfényre nem hozta volna a társadalmi együttélés legszebb és legnemesebb erényeit.

Utazók, akik Afrika, Amerika és Ausztrália vadonaiban az *ősi*, kezdetleges emberi életet, mintegy konzerválva megtalálták, ismételve megjegyzi, hogy a harcias, verekedésre, támadásra és védelemre kész törzsek kultúrája általában magasabb és változatosabb mint azoké, amelyek a békét szeretik és kollektív öldöklés helyett inkább barlangokban, mocsarakban és erdőkben keresnek menedéket.

Sőt némely utazó külön följegyezte számunkra azt is, hogy e kezdetleges társadalmakban igazán békés, önálló törzseket találni a legnagyobb ritkaság, mivel ezeket a harciasabb törzsek

idők folytán már rég rabszolgáikká tették, avagy kiöldösték.

Tehát nemcsak a magasabb társadalmi élet, de egyáltalán a *megmaradás* is csak azokra mosolyog, akik a tömeges öldöklés mesterségét megtanulják. És akik meg nem rettennek a kiontott vértől, ami, úgy látszik, kezdettől óta «sajátságos folyadék» volt és az emberi faj előbbre-vitelére rendeltetett.

Szörnyű szó, amely megrázza a művelt lelkiismeret alapjait. Azonban az emberi fajzatot mégis csak a háború emelte ki ősi állatiasságából és minden jel arra mutat, hogy a háború tartja meg mindenkor magasabb fejlődési állapotában is.

Minden arra mutat, hogy az időnkint rajtunk végig-viharzó hadjáratok szörnyűségei nélkül visszahanyatlanánk, vagy éppen visszazuhannánk az ősi barbárság durva állapotába, ahonnan fajunk másképen, mint a háború által ki sem bírta volna emelkedni.

Szörnyű igazságok, amelyek szörnyebbekké csak az által lehetnek, ha nem ismerjük, vagy letagadjuk őket.

II.

Mindazáltal az értelemnek mélységesen ellene mond az a gondolat, hogy fajtánk sorsa legmagasabb műveltségében se legyen különbség a vérengzésnél és egymás öldösésénél.

Ellene mond az ember legbensőbb hitének az a másik gondolat is, hogy a legnagyobb isteni parancsolat – ne ölj! – örök álmom, szent, lehetetlenség maradjon ezen a földön, vagy amint némelyek mondják: örök hazugság, az oltárra írva, ami körül olykor vonagló és vérző emberi testekből építünk a felhőkig érő szörnyű hekatombákat, a legnagyobb parancs csúfságára.

Pedig még ez nem is minden.

A Vérengző ember magát az istenség eszméjét is a maga nagy öldöklő indulataihoz alakítja. Jahve nevében Mózes a levitákat harcba szólítja a bálványimádó táborbeliek ellen (II. 32., 28.) és «elhulla aznap e nép közül úgy mint háromezer férfiú». Choré és Abiram bálványimádó-sánál pedig több mint tizennégyezer. Azonkívül Jahve megparancsolja népének (Mózes V. 7., 2.), hogy a kitteusokat, girgazeusokat, emoreusokat, perizeusokat, chiveusokat és jebuzeusokat, akiknek száma hatszázezer volt, «mindenestől» vesztse el. – Allah megparancsolja prófétája által népének, hogy a hitetleneket megöljék és hosszú vérfolyam támad a történetben. – A keresztes hadak útját sok százezer holttest mutatja. Arnold barát levágatja az albigenziseket. II. Fülöp inquisitiót csinál. Nem is beszélvén a hugonottákról és más egyebekről.

És ezek csak az egyisten-hívő vallások! Mi van még ott, ahol több istent hisznek és pogány sötétség fekszik a népek elméjén.

A vallások a békés együttélés szent törvényei. Amit parancsolnak, a béke verőfényes napjaiban valósággal, Isten parancsai. Azonban az egymás gyilkolására való borzasztó fölgerjedés, a háború indulata nem isteni eredetű parancs, hanem a mélységekben lakó tüzes hatalmaké, amihez az isteni dolgoknak semmi közük nincsen. De azért ez is hozzátartozik az emberi nem végétéhez és ettől sem képes szabadulni.

Nincs valami megrázóbb és tragikusabb, mint annak elképzelése, hogy mit gondolhat maga az Isten is, a leghatalmasabb, amikor az egyik népe fegyvereit papjai győzelemre fölszentelik és ugyanezt teszik a másik, ellenséges nép fegyvereivel annak a papjai is. És valamennyien egyazon Isten szent nevében!

És hogyan találhassanak meghallgatást a felhők fölött bárha a legártatlanabb női és gyermeki fohászok is, ha mindenféle népek közül érkezvén oda, mindegyik a másik fél leölését, pusztítását és a maga népének diadalát kéri a jóistentől.

Nincs más megoldása ennek az ellenmondásnak' hanemha az a tudat, hogy bár a háborúviselés a gyarló emberi lét legnagyobb szerencsétlensége, mégis kezdettől óta az emberi faj *előmenetelére* van rendelve a maga leírhatatlan szörnyűségeiben is.

Ha ez a fölismerés nem lappangana bennünk, bárha sejtelem képében is, a vérontás

szörnyűséges idejében kétségbe kellene esni az emberiség sorsán és menekülni kellene ebből az állatinál is rosszabb életből, ami imigyen a pokol mérhetetlen mélységei fölé volna építve. És nem ragyogná be napjainkat a vigasztalásnak egyetlen halvány sugara sem, soha.

III.

Azonban, – így zaklat tovább bennünket a nyughatatlan értelem, – úgy látszik, az emberi élet, a háború vérengző ösztönének irtóztató átka alá vettetve, mégis csak alábbvaló az állatok életénél.

Mert íme, hol és melyik állatnál van az, hogy azok százezrei csoportokba verődjenek és rendszeres öldökléssel támadjanak egymásra, holott az emberi népek csodálatos tökéletességű irtó fegyverekkel már messziről is öldösik egymást és az öldöklést nagy *művészet* gyanánt már a béke gyönyörű napjaiban tanulják. Mennyivel nyomorultabb tehát az ember sorsa, hogy bármiféle rendelés következtében is, az életnek ekkora lealacsonyodását kénytelen elszenvedni, egyedül csak ő maga, vértől csepegő kiváltság gyanánt a teremtett lények között!...

Nem tehetünk azonban egy lépést a természeti világban anélkül, hogy a csöndes, de örökkévaló küzdelem, *a soha véget nem érő lappangó háború*, az öldöklés, az életkioltás szakadatlan jelenségeivel ne találkoznánk.

A nyáron eltikkadva egy üde forrás fejeinél pihentem le, amikor békés gondolataimat egy kínos állati vészkiáltás zavarta meg a sűrű fűből. A fűvet botommal félrehajtottam s ott feküdt előttem egy sötét vízi patkány. Nyakszirtjéből vér szivárgott s épen akkor ugrott földre a gyilkos. Egy karcsú menyét volt, aki nem tudta eltűnni az idegen állat betolakodását az ő kis országába. Bizonyosan megszokott táplálékát féltette tőle.

Mink emberek azonban köznapi megfigyelésünkkel csak a föltűnőbb, a mi öldökléseinkhez hasonló eseteket vesszük észre. De az életküzdelemnek milliónyi más eseteire nem gondolunk.

Minden a földből támad. A növény a földből él, a növényből állatok nagy sokasága s ezekből a hűsevőké. Végül az ember valamennyiből. De nemcsak ezek közt folyik a szakadatlan élet-kioltás, hanem azok közt is, akik egyazon táplálékból élnek. Egyetlen tálból evő két kutya rendesen borzasztó marakodásra kél, noha mind a kettőnek bőven tellene a tálból és egymással már rég összeszokott.

Hasonlóképen a vadon élő egyfajta állatok. Annál inkább a különfajtak. A táplálék megfogyása a természeti világban mindenütt állandó oka amaz állatfajok küzdelmének, olykor vad vérengzésének, amelyek abból a táplálékból élnek. És jaj annak a fajtának, mely békeszeretettel gyáván félrevonul. Éhen vész el, vagy egyszerűen kiirtja a többi.

A háború örökkévaló törvénye tehát a természeti világban szakadatlanul öl, pusztít, de életet ad és épít is a másik részen. Folyik a háború, bár a szakadatlanul folyó időre elosztva kint az erdőben a fák között is, ahol az erősebb fa elnyomja, kiöli és lehetőleg föléli a satnyábat.

Nincs egyáltalán semmi élő, ami menekülni tudna az öldöklés örök kénytelenségétől.

És mégis van az emberi fajtának, de csak egyetlen kiváltsága a szakadatlan életkioltás általános, nagy kénytelensége alól. Az, hogy ember és ember közt nincs *szakadatlan* háború.

Az ember, értelmének nagyobb világossága mellett már a társadalmi együttélés kezdetén módját találta annak, hogy e nagy kénytelenséget időhöz kösse, hogy úgy szóljunk: szervezze. A szakadatlan öldöklés állapotát sikerült neki az időnként ki-kitörő háború idejére korlátozni és' a faj tömegerejével végezni el. A háború nélkül maradt békeidőt pedig a munka, erőgyűjtés és a szaporodás időszakává tehetette.

Hogy paradoxonnal fejezzük ki magunkat: az ember *föltalálta* a háborút és ennek erejével sikerült neki a szakadatlan életölés állati állapotából egy magasabb fejlődési fokra, sőt a béke áldásaira kivergődni.

Az ember tehát a háborúval együtt találta föl a békét is.

IV.

Oly igen kívánatosnak és egyszerűnek látszik az az okoskodó értelem előtt, hogy az emberi társadalom az egyszer megszerzett békesség kellemes állapotát mindenkorra biztosítsa magának!

Az egész csak egyszerű *belátás dolga*. Úgy amint belátjuk, hogy a tüzes vashoz nyúlni nem jó, ugyanúgy beláthatnánk azt is, hogy az emberek közt a viszályos kérdéseket jobb békés alkuval és megegyezéssel rendbehozni, hogysen a vérengzés és rombolás kétséges végű kockájára» vetni.

Szánnunk kell azonban mindazokat, akik az emberi értelem belátásában ennyire megbíznak.

Ha pusztán csak két emberről, vagy csak néhány emberről, például örökös-társakról van szó, még reményelni lehet, hogy viszálykodásukat per és ellenségeskedés helyett a józan ész belátása szerint fogják eldönteni, noha a tapasztalat már itt is sűrűn mutatja épen az ellenkezőt. Mihelyest azonban az emberek nagyobb sokasága, tehát tömege vagy épen társadalma kerül viszálykodásba: a belátásnak amúgy is vajmi halvány csillaga tüstént elborul és az ellenségeskedés, a háború véres csillaga jelenik meg a láthatáron.

A helyes belátás ereje köztünk épen abban az arányban fogy, amelyben egyéni életünkől a társadalmi élet területe felé közeledünk.

A társadalmilag rendezett tömegek, a fajok, a nemzetiségek, a vallásfelekezetek és a politikai pártok cselekvéseit már nem a belátás egyéni törvényei igazítják, hanem a tömegélet törvényei. Szertelenül különböző fölindulások, sejtelmek, hitek, meggyőzések, szenvedélyek és dühöngések vagy lelkesedések indítják és vezetik.

Forrásaikat mindezeknek legnagyobbbrészt nem ismerjük. De tapasztalatból tudjuk, hogy mindezek a józan belátás törvényeivel többnyire ellenkeznek és ellene állanak mindenféle fölvilágosításnak.

A háborút sem határozza el az egyéni belátás, hanem a tömegek tájékozódása és akarata. De épen ezért értéktelen és hiábavaló minden olyan iparkodás, mely a nemzetek közt a belátást és a józanságot akarván meghonosítani, az örök békéről álmodozik.

V.

Szóba kell még jönnie annak is, hogy az *örök béke*, vagy bár a hosszas béke is, kívánatos-e tulajdonképen az emberiség boldogságához, vagy épen ellenkezőleg: a túlságos hosszú béke egyenesen a közboldogság ellen dolgozik?

A történetben ezer példát lehet rá találni, hogy a hosszas béke a nemzetek és társadalmak életboldogságát fölbontotta és belső öldöklésekre, vagy pedig egyetemes elaljasodásra vezetett. Valamennyien legjobban Róma példáját ismerjük, ahol ismételve ki lehet mutatni, hogy a száz esztendő belső forradalom rémítősegeit s később a római élet általános elkorcsosodását a hosszas béke. Nem lehet azonban azt mondani mégsem, hogy a hosszas béke korrumpáló ereje előttünk egészen világos, ésszel fölérhető valami lenne. A jelenleg élő nemzedék mintegy negyvenöt esztendő óta nem volt sem közvetlen részese, sem tanúja valamely nagy európai háborúnak és be kell vallanunk, hogy a nemzetek kultúrája és életboldogsága ez alatt az idő alatt óriási módon emelkedett. A nagy nemzetközömegek mindazáltal már esztendőök óta szinte valamennyien a háború felé tájékozódtak és a bekövetkezett vérengzést magától értetődőnek tartotta az egész világ.

Úgy látszik, a háború nagy kérdésének semmi köze sincsen a kultúra áldásaihoz. Az emberiség a legfejlettebb kultúra mellett is szinte átmenet nélkül képes a legnagyobb bestialitásokra és az a nemzedék, mely a háború iszonyatosságait a maga szemével nem látta és a maga bőrén nem tapasztalta: szinte epedni szokott a háború iszonyatosságai után.

Forrása mindezeknek bizonyosan másutt van. Az emberi faj ősi vérengző ösztönében, mely legottan előtör, mihelyest a fékező és visszatartó társadalmi kötelek megglazultak. És ereszen a mi hosszas békénk tengersok tanulságot nyújtott.

Tapasztalatból láthattuk, hogy a lezajlott évtizedekben, 1871-től 1914-ig mint homályosodott el a nagyobb emberi érdekközösség nemes altruizmusa. Mint alkonyodott le fokként a nemzeti érzés, sőt a vallásos hit is, – mely szintén egyik formája a nagyobb emberi életközösségnek. Ellenben hihetetlen orgiákat ült az egyén érvényesülése és a meggazdagodás forró vágya, ami egyben a gyöngébb osztályok elnyomását is jelentette.

Láttuk továbbá, mint lépett a magasabb társadalmi altruizmusok helyébe kezdetben a kollektív osztályönzés, mely nyíltan a belső forradalom és vérengzés szükségét hirdette. És mint töredezett el ez is még kisebb részre, ahol már nem is a gazdasági osztályok, hanem az egyes élethivatások és körök kerültek egymással ki nem békíthető ellentétekbe. És mint jutottak uralomra ebben az áldatlan és vér nélkül ki nem egyenlíthető viszálykodásban mindazok a rossz tulajdonságok, amelyeket kezdettől óta romboló, mondjuk: ördögi erőknek ismerünk. Amilyen a gyűlölet, az ártani vágyás, a megfélemlítésre való törekvés, a hazudozás, az igazságtalanság, az irigység meg a kapzsiság.

Aki a hátunk mögé jutott hosszas béke korszakát már érett ésszel szemlélhette, kénytelen bevallani, hogy az élet legszebb verőfényében egyre jobban halmozódtak a háború felé taszító okok.

A nemzeteket mintha valamely borzasztó, végzetes sejtelem szorította volna a világháború szörnyűsége felé. Mintha valamely még nagyobb katasztrófa elől menekültek volna a világháborúba, amelyet egy angol államférfiű önfeledt pillanatában így fejezett ki:

– Minket maga a nép nyomott a háború felé és azt csak még annál is borzasztóbb belső forradalom árán bírtuk volna kikerülni.

Ha pedig eldobunk minden lényegtelen, előttünk áll megint az a meztelen igazság, hogy a háború a földi élet kérélhetetlen törvényei közé tartozik és attól időnként képtelenek vagyunk menekülni.

Sajnos, még maga a béke is úgy van alkotva köztünk, hogy az is egyik oka legyen a háborúnak. És ami még lesújtóbb, épen a legnagyobb oka.

VI.

Jóval homályosabban áll azonban a jelenkori gondolkozás előtt, hogy mik a tulajdonképeni *hasznai* és jó következtései a lezajló háborúnak.

Az emberi élet tömeges kioltása, a nyomorékok és beteg emberek mértéktelen megsaporítása, a fölégetett városok, elpusztított mezők, látható haszon nélkül elköltött milliárdok, az anyák, apák, özvegyek és árvák könyei és a gazdasági nyomor: mindez óriási halmaza minden rossznak, ami csak az emberi életre hátrányos.

Szinte elképzelhetetlen az a fizikai és erkölcsi szenvedés, amivel a háború a népeket elárasztja. Valóban óriásnak, az emberi életre nézve mérhetetlenül előnyös-

nek kell lenni annak a kedvező hatásnak is, amit a háború az élő és a legközelebbi nemzedékre gyakorol. De hogy miből áll ez tulajdonképen, erre a mi korunkban a tudás csak nagyon téveteg és homályos választ képes adni.

Látjuk azonban mégis, hogy a legújabb kornak szinte egyetlen nagy gondolkozója sincsen aki a háborút szükségesnek és elkerülhetetlennek ne vallaná és attól nagy hasznokat ne várna az élve maradókra.

A nagy német gondolkozók közül *Hegel*, aki két nemzedék értelmét irányította, a háborút világhalkormányzó ténynek tekintette. Az ítéletek és vélemények mit sem érnek: a tény minden. A háború ténye pedig a haladottabb és erősebb, tehát a tökéletesebb és megbízhatóbb népeknek adja át a vezetést. A háború ennél fogva *Hegel* szemében a haladás eszköze.

Lényegében ugyanez a gondolat nyer kifejezt és bizonyítást később *Darwin* híres

tanában. A létért való küzdelem (struggle for life) szinte elborzasztó igazolása volt minden öldöklésnek. Darwin tehát fizikai, amíg Hegel metafizikai alapon hirdette a háború szükségét a haladásra és fejlődésre.

A hegeli tan tehát nemcsak a háború elkerülhetetlenségét, hanem egyenesen szükségét, sőt nélkülözhetetlenségét hirdeti. Az újabbak közül az amerikai *Ward*, nálunk is jól ismert híres szociológus, szintén egészen Hegel nyomaira tért vissza és azt tanítja, hogy a békében a haladás is megakad. Aminek különben Európa jelenkori negyven esztendei békés haladása elég világosan ellene mond. A modern szociológusok, akik faj-kiválasztási és fajnemesítési gondolatokkal vannak tele, általában ezen a nyomon járnak.

Ami ellenben a *vallások* békeszerző és háború-ellenes értékét illeti, ez korunkban szinte a semmivel egyenlő.

Amíg a mindenféle vallások papjai (keresztények, vagy nem-keresztények) a hadrakelő katonaság lobogóit és fegyvereit megáldják, öldöklő hadihajóit megkeresztelik, és olykor a legigazságtalanabb háború sikeréért is imádkoznak: addig a jó Istentől alig lehet várni, hogy annyi ellentétes könyörgés közt eligazodjék.

Epen ilyen kevés nyomtatékot képviselnek a nagy kérdésben azok a tudósok vagy írók is, akik abból az okból tartják természetellenesnek a háborút, mivel az állatok tömegesen öldökölni nem szoktak. Ez a tétel ugyan maga sem igaz, mivel egész állatfajokról tudjuk, hogy más állatfajokat nem tűrnek maguk mellett és tömegbe verődve is harcolnak, mint például a farkasok. Annál sűrűbb az a példa, amikor az egyik fajta állat a másikat fölfalja és kiirtja, ami lényegében ugyanaz, mint a gyöngébb emberfajok rabszolgaságba való hajtása, kiélése, vagy épen kipusztítása.

A nagy mondásairól elhíresedett *La Bruyère* francia tudós például szellemesen meséli el, hogy milyen nevetséges volna az, ha a macskák is tízezerszámra táborba gyűlnének és véres ütközeteket vívnának egymással. Pedig íme a macskák egyenként eléggé vérengző állatok és vérengzésük évi átlagokban alighanem nagyobb, mintha évenként egyetlen csatát vívnának például az egerekkel, patkányokkal, verebekkel, galambokkal és a többi. Ez azonban csak üres szellemeskedés. Általában az állatokkal való összehasonlításnál az dönt, hogy az állatok lassan és nagy átlagokban végzik el ugyanazt a harcot és fajirtást (gyakran egymáshoz közel álló állatfajta is), amit az emberek ritkán és hadba szállva cselekszenek.

Mindent összevéve az *újabb világfölfogás* határozottan a hegeli nyomokon halad és a háborút ha talán nem is tekinti nélkülözhetetlennek, de kikerülhetetlen csapásnak, az emberiség életéhez tartozó ténynek igen. Victor Hugo a háborút a civilizáció szántásához hasonlította, *Moltke meg* épen «szent dolog»-nak, az isteni gondviselés törvényének tartotta, ami az emberiséget az elaljasodástól megóvjá és a legnagyobb erényeket ébreszti föl benne; Érdekes, hogy a francia *Renan* is ugyanazt vallja lényegében. Ő a háborút az elpeshedés akadályának, az elernyedő energiák újjászületésének hiszi. Ez különben már lord *Bacon* álláspontja volt, aki a tartós békét a bátorság és a vele járó erkölcsök megrontójának ismerte. *Cousin* pedig még a hódítást is a mai igazság diadalának tartja a tegnapi fölött.

A modern elmék legtöbbje ezen az utóbbi nyomon csap be, mivel azt a legtöbb fejlett ész világosnak látja, hogy a népek vérengző összecsapásait és azok eredményeit *előre* szabályok alá fogni nem lehet. A háborúban kiküzdött új állapotot azonban *azután* mindenki elfogadja igazságnak. Ilyen gyatra az igazság eszméje is!

VII.

Az is kétségtelen, hogy a szörnyűségek mellett vannak a háborúnak olyan hasznai is, – hogy úgy mondjuk, – amelyek a vele járó borzasztó áldozatokat nagyon enyhítik. *Villaret* többi közt a következőket említi föl:

A háború a munkás nemzeteknek kereskedelmi utakat és gyarmatokat szerez. De mint a hadbaszálló tudatlan nép gyakorlati iskolázása is hasznos. A szakcsapatokban (vasúti, hidász,

betegápolás stb.) számos fiatal embert gyakorlatilag kiképeznek. Az altisztek kiképzése a kisebb értelmiség színvonalát és értékét emeli és számos derék középhivatalnokot ad az országnak. Továbbá a háború tömeges fogyasztása számos nevezetes iparágat táplál. Ilyen a fegyver- és lőszergyártás, gépgyártás, bőrgyártás, faipar stb. A mezőgazdaságra mint tömeges fogyasztó szintén kedvezőleg hat s a ló- és marhatenyésztést különösen emeli. Végül a munkásfölöslegeket hasznos munkára fogja.

Tegyük hozzá a háború legnagyobb hasznát. Azt tudniillik, hogy az emberekben a bátorságot, a lelkesedést, az önfeláldozás és a nemzeti összetartozás nagy társadalmi érzéseit fölébreszti. E nagy társadalmias tulajdonságok a békében mindig degenerálnak, kivált pedig az együvé tartozás érzése lazul meg. Való igaz, hogy ezek csak a háborúban képesek megint annyira újjászületni, hogy az emberek társadalmi együttélésének valamely magasabb, több életörömet és boldogságot nyújtó alakja lehetségessé legyen. Aki a mai Németországot nézi, nem bírja eltagadni, hogy 1870-71. évi győzelmei nélkül annak minden polgára ma szegényebb volna és kevésbé szerencsés körülmények közt élne.

Úgy látszik különben, a háborúra sarkaló okok közt a népesség *szaporodása* is ott van, amit pedig minden nemzet a fejlődés legkedvezőbb tünetének tart. A gyors népszaporodás csak ott nem baj, ahol a jól szervezett nemzeti munka az újon támadt néprétegeket is jól el bírja táplálni. Ellenben ott, ahol a népesség gyors szaporodásával a megélhetés alkalmi lépést nem tartanak, ott első osztálygyűlölet és versengés támad és ez idézi föl a háború veszedelmét. Ilyenkor a tömegek mindenféle bomlasztó szenvedélyektől izzanak át és az állam vezérei, hogy a belső szétesés még nagyobb szörnyűségeit megelőzzék, nem ritkán maguk kénytelenek országukat az egyesítő és összekovácsoló háború felé nyomni.

Nem áll tehát az emberi faj minden vigasztalás nélkül a háborúval szemben.

Az egész emberi művelődés sem más, mint küzdelem a természetnek bármerről jövő, ártó, ellenséges erőivel. Diadalai pedig nyilvánvalók. Az egykori barlangok helyett ma már házakban és palotákban lakunk s az ősi durvaságok helyére az élet milliányi kellemessége és finomsága lépett.

Magának a háborúnak ősi szörnyűségei is sokat enyhültek. Az elfogott ellenséget és legyőzött népeket most már nem adjuk el rabszolgának s a kiostromolt várakban nem Öldössük le a nőket és gyermekeket. Sem a nekünk alkalmatlan népfajokat ki nem irtjuk, sem jobb kezüket le nem vágjuk, sebesültjeinket pedig még az ellenség is iparkodik, cserébe, meggyógyítani.

Túlbecsülni a műveltség áldásait bizonyosan nem szabad. Az emberi faj sorsán szinte kétségbe kell esnünk, amikor olyan magas műveltségű népeknek a barbárságba való hirtelen szánalmas visszasülyedését tapasztaljuk. Mindazáltal a nagy történelmi átlagokban azt látjuk, hogy a háborúk ritkulnak és vérengzésüket egyre jobban átszövi az egyetemes emberiség gondolata. Az általa- nos katonakötelezettség pedig magukat a népeket is meg fogja tanítani a háborúkezdéssel járó borzasztó felelősségre. Tehát segít a műveltségnek a háborúkat ritkítani.

Nem lehetséges az, hogy egyedül csak a háború legyen kizárva a művelődés általános hatása alól. Mint mindenben, itt is győzedelmeskedni fog lassan-lassan, bár igen nagyon lassan az egyetemes emberi érdekközösség gondolata s vele a nagyobb szelídség.

A háborúk idővel ritkulni fognak és vérengzésükben is érvényesülni fognak a civilizáció általános hatásai. Az emberiség haladása a magasabb eszmények felé kétségtelen.

A magyar katona.

A magyar katona ma is úgy él és verekszik, mint ezer esztendeje, amint Luitprand cremonai püspöktől tudjuk, aki a magyar hadak hujángatását, ama bizonyos pokolbeli hangot (*vox diabolica*) följegyezte. Amint ő írja: *huj, huj!* – mivelhogy mások szájából veszi. A magyar harcikiáltás akkor is csak ez volt:

– *Hajrá haj! Szorídd!*

És még némely hozzátételek az ellenség apjáról-anyjáról, legmagasabb vonatkozásokban.

Sok mindent megér az ember, ha nem költözik el időnek előtte. Mosolygok, hogy az 1914. évi világháború kitörésekor a mi derék vitézeink a Gotterhalténak tapsoltak, a jó alpesi német gyerekek meg Kölcsey himnuszát lelkesedéstől sírva énekelték magyar pajtásaikkal. Sőt Szabács alatt az egyik rohamot egy horvát hadnagyocska vezette, kezében a magyar trikolorral, melynek szent szövetébe burkolva temették el, hogy hősi vére összefolyt az elesett somogyi vitézek nemes duhaj vérével. És ami mégis csak több és nagyszerűbb, mint amikor a Bjelalováci ütközetben, 1878-ban, Nehocsinnál együtt láttam a magyar, német, cseh, lengyel, román és horvát roham-oszlopokat verekedni és az ellenség megsemmisítése után csak az egymás kezét szorongattuk, mivel beszélni egymással másképen nem tudtunk.

A *magyar katona* csoda teremtése az Istennek, és csak az ismeri igazán, aki ezekkel a derék fiúkkal, legfőbbképpen a magyar parasztleányekkel egy kondérból evett és együtt verekedett. Merthogy hiányzik ebből a nagyszerű fajtából minden szentimentalizmus és minden hivalkodás, ellenben amit idehaza korcsmai duhajkodásnak és bicskázásnak néz az ember, az a harctéren a legfőbbesébb férfiasság, amit valaha láttam. A halál megvetése és a becsület.

És micsoda mesésen egészséges humortól duzzadó alakokat láttam köztük a hadi szolgálatban.

Például Tarka Pétörét, aki analfabétának tetette magát évekig, mert tiroli német kapitányunk nagyon szerette. Ő is szerette a nemesszívű öreget, aki pedig őt szinte minden héten kurtavasra verette, csupa szeretetből.

Persze nem volt ez olyan nagyon komoly, mert mind a ketten mosolyogtak hozzá. Így harcoltak egymással ezer kacagató epizódban. Különben pedig szobornak való magyar legény volt; nyalka, vidám, bátor, agyafűrt és csupa humor. Ha él még valahol, igyunk egyet az egymás egészségére!

Vagy Baghy Mihály, a gyalogos, akit annyi szeretettel faragtam bele az írásaimba. A mesemondó, jólelkű magyar paraszt, akit a háború griffmadara a gyerekei közül ragadott ki, a pusztai rözse-láng mellől. Mert olyan pásztorforma ember volt. Az Igman-hegységben pedig a iegesőbb éjszakákon nagy tábortűz mellett a pajtásait tekintette gyerekeinek.

Csodálatos ember volt az. Ha mesélt a tűz mellett, nemhogy a sváb legények tudtak magyarul, de még a szerb legények is. A szájuk is tátva maradt. Ha meg verekedni kellett, hát vitte az ördög előre mindig. Úgy láttam, hogy nagyon érdekli az akció.

Nehéz sorban éltem velük és hosszú ideig. És emlékezetembe, sőt a szívembe vésve él mindegyiknek az alakja. Mert mindegyik egy-egy eredetiség volt. És egy-egy gentleman, de nem olyanféle. Az őserő, az őshumor és az ősbátorság megtestesülése mind. Nemhogy gyáva legényt nem ismertem köztük egyet se, de még olyat se, akit meghatott volna a golyósvalkodás.

Az 1915. évi tavaszi nagy muszkaverés eseményeiről beszélt nekem a lábadozó tiszték közt egy stájerországi születésű ezredes, aki magyar ezredére csodálatosan büszke volt és már elég jól beszélt magyarul. Az orosz és a magyar katona magatartásáról faggattam a veszély perceiben.

– Az orosz katona, úgymond, amíg a tisztje revolverrel és gépfegyverrel áll a háta mögött, addig harcol, de amint lehet, megadja magát és térdre esik. Brsmisz-krmov előtt a szegényeknek egy nagy rohamuk tört össze magyar katonáim hideg fegyvertüzében. Visszafordultak. Ekkor kat-kat-kat-kat... a muszka gépfegyver lőtte őket. Megfordultak és megint ellenünk! A baka megint csak lőtte. Megint hátráltak... kat-kat-kat-kat... megint. Az egész orosz zászlóalj elpusztult. Képzeljétek csak, a mi magyarjaink úgy megsajnálják őket, majd hogy meg nem siratták.

Hogy fordult-e az elő *a mi katonáinknál*, hogy kardlappal vagy fegyverrel kellett őket a rohamra kényszeríteni?

A lábadozó tisztak közt olyan hatása volt ennek a kérdésnek, mintha valakit a skorpió csíp meg. Az *osztrák-német* ezredes fölugrott:

– Ja, aber... um Gottes Willen! Ilyen valami még eszébe sem jutott senkinek! Soha, soha, niemals! Inkább az volt a bajom, hogy a magyar katonáim mindig ki akartak mászni az árokból... *rájtá, rájtá, az apád teremte-teremtése...* Wissen Sie was? Én megfogadtam, hogy a háború után, valahol csak egy magyar parasztot látok, nemhogy szalutálok, hanem leveszem a sipkámat és úgy köszönök neki!

Az egyik szobában sebesült magyar bakák közé tettek egy szerb komitácsit is, aki sehogy sem mert elhinni, hogy a fülit-orrát-mijét, jó szerbiai rítus szerint, le nem vágják a magyarok. Mindig várt rá és valahányszor a magyar bakák vele szóba állanak, mivel a nyelvüket nem értette, mindig azt gondolta: no most!

A magyar legények persze évődnek a jeles Jóvóval, akinek különben az egyik lába ott fekszik valahol a Száva mellett külön eltemetve. Kínálják a vadrácot (mert ez csakugyan az!) egy kis csokoládéval:

– Nesze, komsija, egyél te is, ha már itt vagy. Nem jó volna, ha megkapnád a sárgaságot.

A komitácsi persze meg van győződve, hogy mérget akarnak neki adni, hát nem kell.

– No hát akkor legalább egy-két cigarettát szívj el, bratye, ne mondd, hogy fősvény helyen jártál vendégségben.

A szerbnek ez sem kell, mert fél, hogy puskaapor van benne. Amire Infanterist Kovács, hét szerb katonának a jeles másvilágra küldője, a meg nem *lőtt* balkezevel erőszakosan bedugja a komitácsi szájába a finom specialitást:

– Ne mókázz, pajtás, az apád rézangyalát. Előbb nem kínálhattalak, mert más dolgunk volt egymással, de most már jól lekutyafüleztük egymást, hát most csak elfogadhatod, eb anyád!

És jól megcigaretáztatták a vadállatot, mert hogy a férfit a férfival semmi sem köti úgy össze, mint a közös bátorság és a közös szerencsétlenség.

Hát erről ismerem én meg a magyar katonát, a kívülről nyerset, aki annyira fél minden szentimentalizmustól, hogy mókát csinál még a halálveszedelemből is, de lent a szíve feneke tele van nemes gyöngédséggel és olyan emberséggel, amiről nekünk, úri rendeknek, fogalmunk is alig van.

Párja ez az én 1878. évi blazsuji esetemnek, amit már rég meg is írtam.

Perrod angol konzul összefogdosott négy gyilkosát egy éjen át mink őriztük. Három toprongyos mozlim és egy cigány. Hatvan kilométer két nap alatt és nem ettek! Épen aznap én voltam az őrség parancsnoka és annyira megsajnáltam a földön guggoló kikoplalt emberi állatokat, hogy mindennapi kenyéremet odaadtam nekik. A magyar bakáknak ez sehogyan sem tetszett. Morogtak úgy magukban. Az egyik:

– Kár azoknak adni már. Holnap úgyis agyonlövik őket Szerajevóban.

A másik:

– Legalább a kenyér megmaradna. Hiszen mink is csak koplalunk!

A harmadik:

– Bezzeg ha minket ők fognának el, lehandsároznák azok mindenünket, nemhogy kenyéret adnának.

No jó, hadd beszéljenek. Leültem egy szögletben és cigaretáztam a homályban. Hát mit látok? Az én bakáim loppal egymás után megjelennek a szuronyos őrszemnél és mindegyik ad neki valamit:

– Ne! Add be ezeknek a szegény állatoknak Isten nevében.

Valamennyi odaadta az aznapi kenyéret, titokban.

Hát ezek ők, a mi derék legényeink, akik isteni gondtalansággal rohannak neki a golyózápornak és mesés hekatombákat rendeznek a szuronyok és kardok hegyével, – mivelhogy ezt a lövésnél többre becsülik. Hanem azután zivatar multával a lelkük nemesebb része fordul kifelé, – jaj csak észre ne vegye valaki.

És így volt ez régen is, talán mindig.

Görgei Artúrról áll a legenda, hogy Budavár bevételénél Pest bombázása miatt azt a parancsot adta ki, hogy *nincs kegyelem!* Szabad volt az egész helyőrséget lemészárolni. Amikor pedig a fővezér a kiostromlott várba a Ferdinánd-kapun belovagolt, már előre is fázott a véres látványtól. És mit lát elsőnek már a kapu alatt? Egy holtrasebesült horvát cserepárnak a nyakát egy honvéd fiú átölelve tartja és a tulajdon maga kulacsából itatja a szegényt borral.

Hát ez a magyar vitézek híres kegyetlenkedése!

És kész humorista valamennyi. Kivált az alföldi magyar parasztleányosság, akinek már a szája is rááll valami huncutságra. A magyar tábori élet csupa mókázás, csipkelődés, adoma és betyárkodás. Vannak remek mesemondók is köztük, akik éjjel a tábortűznél tartják szóval a többi.

Minden magyar katona egy-egy külön egyéniség, de legmélyebb vonása valamennyi magyar fiúnak, hogy ha jó dolga van, csendesebb, de ha baj van, előveszi a jókedvét. Danol, tréfál, gúnyolódik. Kineveti a veszedelmet, sőt kukoricázik vele.

Ütközet-közben láttam, hogy pusztá virtuskodásból Infanterist Kelecs fölmászott a szilvafára szilvát szedni, mert a Tarka Pétör azt mondta, hogy a pásztoembernek nincs kurázsija. Hát igenis van. A golyók úgy búgtak körülötte, mint a dongó, de le nem jött addig, amíg a kenyerestartisznyáját tele nem szedte pompás szilvával. Nem lett más baja, mint hogy hasfájást kapott a sok szilvától, amiért két napig csúfolódtak vele, de úgy, hogy ölelésnek is beillett az.

És érdekes, hogy ha tíz katona közt csak *két* magyar legény van, már az ő nyakukban van a kolomp. A többi nyolc utánuk igazodik és bízik bennük nagyon. Azt hiszem, hogy az olyan hadcsapatokat, amelyeknek csak egyötöde magyar, már bátran egészen magyar csapatoknak lehet nevezni.

Ilyenek ők, a mi testvéreink, a mi földünk egészséges termései, a magyar legények. Hősök, lovagiasok, gyöngédek, kemények, lágyak, vidámak, tréfások és komolyak, de mindent a maga helyén és a maga idejében. Valami csodálatos szép férfiaság ez, aminek nincs párja a kerek világon.

Nekem legjobban akkor imponálnak, ha nótával masíroznak. A magyar nóta nem olyan, mint a többi népeké. Nem jár két hangnemre, mint a német, vagy épen háromra, mint a szláv. Csak egy hangnemből áll, de ez azután valamennyi hangot egyesíti és hatalmassá teszi. Ezért olyan a magyar harci dal, hogy az ember hátán végigfut a bizsergés, ha megzendül. Az erő és egység hatalmas kalapácsütései dördülnek ki belőle és ez' mindennél megrázóbb.

Mert egyik is tudunk mi lenni, ha muszáj. De akkor azután összeforrottabbak vagyunk a kezünkben csillogó acélnál.

Busido és harakiri.

Nogi japáni tábornagy és felesége harakirijához tartozom egy-két szóval.¹

Néhány esztendeje, amikor a magyar párbaj múltja irányában folytattam kutatásokat, akaratlanul is ráakadtam a japáni harakiri jogintézményére és arról sok jegyzetet csináltam. Most ezek fekszenek előttem.

Nogi, ha szorosán vesszük a szót, nem halt meg harakirival, ami «hasmegnyitást» jelent, még pedig az alsó hasét, ahol japáni fogalom szerint a lélek székhelye van. Port-Arthur oroszslánszívű hőse a torkát metszette el ura és császára miatt való bánatában. Ámde épen ez a

¹ *) 1912-ben a mikádó halála után Nogi japán tábornagy, a port-arthuri hős, torkát elmetszette. Ugyanakkor a tábornagy felesége hasa fölmetszésével ölte meg magát.

Ennél valami tragikusan szebbet, emberhez méltóbbat és magasztosabbat semmiféle európai fölfogással nem lehet kitalálni.

legősibb formája a harakiri intézményének. A feleség – aki úgy látszik, meg se mondta férjének, hogy követni fogja őt, – már igazi harakirival múlt ki. Követvén az ő hűséges férjét, hősi két fiának apját, a halál birodalmába is. És mivel a japáni őshit szerint a lélek galamb képében röppen a kék levegőbe, aznap két öreg szamurai fehér galamb szállott át a tengerek Isten birodalmába. És vidám körökben fogadta ott őket, az öregeket, a két fiatalabb fehér galamb, a Port-Arthurnál elesett két Nogi-fiú lelke.

A tábornagy két fia elesik a hősi apa oldala mellett a véráztatta sáncokon. Az apa, lovon ülve, mint igaz japán, mosolyogva dörzsöli tenyerével a combját és elégedetten néz hadsegédeire:

– Boldog vagyok, hogy két fiamat így vesztettem el.

És megvizsgálja Tokióba az anyának a két fiú fegyvereit. Az anya megnézi a kardokat, megcsókolja és mosolyog:

– Nézzétek csak, az én fiaim harcolva estek el. Nézzétek, milyen sok csorba van a kardjukon!

Egyetlen könnyet sem ejtenek, mivel a japáni lovagi (szamurai) rítus tiltja a más ember megszeméltetését a magunk bánatával.

Élnek tovább. A dicső, szürke marsall híven teljesíti ura-császára parancsait. Később korábban elmegy messze Londonba is külön követnek, új királyt koronázni; de amikor szeretett császára holtteste fölött megdöröglenek a temetést jelző ágyúk, a két öregnek már nincs többé mit tennie ezen a világon. A busido tökéletes és ők, szegények, örülnek, hogy mehetnek végre a fiaik után, ahová titokban már olyan nagyon vágyakoztak.

A *busido* nem kötelesség és nem erény, bár az is. A busido az ősi japáni lovagi, vagyis nemesi rend fölséges világszemlélete. Tehát a régi feudális világ alkotása és hagyománya. Mellette az európai nemesi, lovagi fogalom és a gentlemanlike csak törpeség. A japáni busido vallásos eredetű keleti világmeggyőződés. Az elérhető legnagyobb erkölcsi tökéletességet jelenti, amit szabályokba róni lehetetlen.

A japáni ember nem támaszkodhat az isteni kegyelemre. Noha szíve gyökeréig vallásos, a sokkal kényelmesebb európai isteneszme neki mégis idegen. A sinto vallás a nap és fétisek tiszteletének maradványa, a buddhizmus pedig filozófia. Külön Japánban isten nincs is.

A Japánban istenek ezerszámra laknak az égen, de rome valamennyi a legnagyobb kötelességteljesítés és a maga fölládozása, tehát a busido által jutott oda a földről. Maguk a császárok se születésük, vagy trónusuk, hanem dicső erényeik és népük szeretete által. Itt nincs protekció, bűnbocsánat és kegyelem. A Japánban ember csak a kötelességteljesítés által üdvözülhet. A busido tehát mindene, amiben lelkével megkapaszkodhat. Az egyetlen út, ami a magasságok felé vezet.

A nagy Japánban reform idejében, körülbelül 1869-ben, a japáni feudális jog demokratizálódott és a törvény a jogegyenlőség alapjára fektetett át: azonban a busido nem jog, hanem erkölcs. Azt tehát nem újították meg, mivel az újat sokkal rosszabbnak találták, mint a régit.

Tulajdonképpen azt jelenti, hogy a *harcos lovagok módja*. Kétségtelenül a nemesi osztály legszigorúbb erkölcsje volt. A férfias fegyelem és kötelességtudás maximuma, aminek Japánban maga nagyságát köszöni. Ma már átment magába a Japánba és ezért esnek el a Japánban katonák a harctéren szó nélkül ezerszámra. A busido: a népfaj dicsőséges erkölcsi ösztöne.

A busido az oka, hogy a Japánban nőnek nem a bukás-el-szoknya és a gyöngysor az eszménye, hanem az, hogy hősi és híres gyermekek anyjává lehessen. És hogy férjével mindig kész a halálba menni.

A busido az oka, ha a katonatiszt az utcán nem röstelli a síró idegen gyermeket az ölébe kapni és elvinni legközelebbi orvoshoz, ha beteg. Sőt vele könnyezni se szégyel, ha a gyermek szenvedését látja.

A busido az oka annak a végtelen jóságnak, ami még a gazdagok lelkét is eltölti, – föltéve

hogyan nem bankárok.

A busido az oka, ha a japán gyermek a szülejét jobban szereti, mint a mi tízparancsolatos világunk.

A busido az oka, ha a japán gyermek megfogadja híven a szülők egészségügyi tanácsait is (végy fel meleg ruhát, ne igyál hirtelen stb.), nem azért mert belátja, hogy hasznosak (gyerek nem lát be semmit), de azért, hogy betegségével apját-anyját, jaj, valahogyan meg ne szomorítsa.

A busido az oka, hogy a japán katona egy pillanatra sem gondol a halálra, ha kötelességet kell teljesítenie.

A busido az oka, ha a japáni gyermeket kellemetlen fölindulásai elnyomására már kicsi korában megtanítják. A busido dolga, hogy másoknak a magunk fájdalmaival ne alkalmatlankodjunk. Ha a japán gyerek szája az asztalnál csempére áll, az egész család föl kacag. Verset, hamar egy verset! És az apróság kénytelen egy vidám verset mondani, amíg maga is nem kacag tőle. Ha pedig nagyobb lesz a gyermek, mindig valami humoros új ötletet kell kitalálnia, ha nagy fájdalma van, vagy éppen életveszedelemben forog.

Mélyen megható, sőt megrendítő az a jelenet az 1905. évi háborúból Barzini haditudósításaiban, amikor a holtra-sebesült japáni tiszteket a kötözőhelyre hozzák. Az olasz haditudósító elszörnyedve veszi észre, hogy a haldokló tiszt fakó ábrázattal egyszerre csak egy vidám szójátékot vagy ötletet mond és eközben mosolyogva meghal. Kérdésére a többi vállat von:

– Ezt így szoktuk. Ez az igazi busido.

Nem is folytatom. Az ember, ha a japáni busidóval foglalkozik, ismételve elpirul magamaga előtt és szégyelni kezdi, hogy európai.

Ez a nagy keleti *gentlemanlike* már megsejtve is fogalmat adhat arról, milyen hihetetlenül fejlett az igazi japán gentleman becsületérzése is. Egy rosszul, vagy hibásan teljesített kötelesség is halált érdemelhet. Annál inkább a maga-magáról való megfeleledkezés. Vagy a rajtunk ejtett sértés, ami elviselhetetlenné teszi az életet; a miénket is, de még inkább a sértő életét.

Így született a feudális időkben a harakiri és így lett jogintézménnyé. Hogy éppen a hasat metszették föl, azért volt, mivel az élet tűzhelyét abban keresték. Vagy talán azért is, mivel a halált előbb *hidegen* meg kellett fontolni.

Az európai ember, ha az esze meglottyan, revolver után kap és átlövi a fejét, vagy a szívét. Jaj, csak hamar menjen az expedíció és ne fájjon!! Ez könnyű és minden szélfejtőtől kitelik. De ám a japáni harakiri lassú halál. Aki a késhez nyúlt, hogy balról jobbra föl vágja a hasa falát, és aki tudta, hogy akkor a belei hirtelen ki fognak dőlni, de meghalni talán csak másnap fog, százszor és újra meggondolta.

Az már eltorzulása volt az ősi harakirinak (seppuka), hogy a hasat csak éppen egy kicsit hasították meg, de a tettes fejénél már készen állott a fia, vagy egy közeli rokona, és abban a pillanatban levágta a fejét az éles japáni pallossal. Ez volt a harakiri utolsó formája is.

Úgy vélem, hogy a harakiri tulajdonképpen a mi párbajunknak japáni mása volt. A becsületében helyrehozhatatlanul megsértett, vagy meggyalázott egyén, sértőjét megnevezve harakirit követhetett el, de ekkor *sértőjének utána kellett csinálnia a harakirit*. Ha nem tette, gyalázatba esett, vagyonát a mikádó elvette és minden jogát elvesztette, még az élethez való jogát is. Ki ne ismerné föl ebben a párbajra való kihívást, a miénknél sokkal komolyabbat.

Kiszabhatta a mikádó büntetésül is arra, akit nem akart bírái előtt végighurcolni. A nagy bűnbe esett főemberek haltak meg így évszázadokon át. A sztambul selyemzsinór is ilyen volt.

Mint pusztán öngyilkosság akkor szerepelt, ha valaki a busidóval nagy ellentmondásba keveredett. A túlfinomodás századaiban még az is elég volt, ha valakit hiúságában megsértettek, vagy valami udvari szabályt ő sértett meg.

És a harakiri eltüntette a szennyet, vagyis teljes kiengesztelődést hozott a tettesre is, a családjára is.

Hölgyeim és uraim! Méltóztatnak tudni, hogy itt *nálunk* is épen ez a nézet. Emlékezzünk arra a hamiskártyás gentlemanre, akinek a kedves barátai a revolvert nyomogatták a kezébe? És nem úgy van-e, hogy az *úri* fölfogás szerint, a sikkasztó családfő, ha agyonlövi magát, családjáról a tett szennyét letörli?

Ne csodálkozzunk tehát a harakirin. Vagy talán mégis csodálkozzunk. Mert íme, ha például én mint japáni, a hazám valamely nagy szerencsétlenségén segíteni akarok, mit fogok tenni? Lelkemnek, mely gyarló testem miatt a nagy cselekedetre képtelen, meghagyom, hogy tegye meg halálom után. És azonnal megölöm magam. Lelkem pedig elszáll szabadon és ezer más embert lelkesít föl arra a nagy cselekedetre, amit én életemben nem bírtam elkövetni, a testem hitványsága miatt. És ez a harakiri *hősies* formája, mely ott lappang a dicső apró katonák lelkében is, amikor a sáncok előtt azzal a gondolattal hálnak meg, hogy lelkük a hátulról jövő újabb hősokeket diadalra fogja segíteni.

És így lett ez az apró sárga emberfajta naggyá.

Mint *jogintézményt* a harakirit az 1869. évi japáni parlamentben először Ono Seigoro képviselő támadta meg.

Határozattal akarta eltörölni, azonban csak három szavazatot kapott, míg kétszázán ellene szavaztak. A japáni néptudat annyira ragaszkodott a harakiri ősi intézményéhez, hogy Seigort, mint fölforgató újítót, néhány héttel a szavazás után gyilkos kezek szúrták le.

Azonban itt is bevált az, ami másutt is és annyiszor. Az új szellem elterjedése a harakirit maga-magától, szavazás nélkül is elpusztította. A harakiri az új japáni büntető törvény mellett magától elenyészett, anélkül, hogy valaha leszavazták volna.

Egészen eltűnt-e? Nogi és neje fölséges halála azt mondja, hogy nem,

Amíg a japáni művelt osztályok lelkében a busido nem pusztul el, a harakiri árnyékának sem lehet egészen kivesznie. Sötét árnyék, bizonyos. De hány ilyen sötét árnyékunk van nekünk, cinikus európaiaknak, anélkül, hogy elménkben a busido napfénye tündökölné!

A hellén testi műveltség.

A modern sport-szenvedély elterjedése kétségtelenül örvendetes kultúrjelenség. Egy-két előrenéző figyelmeztetés azonban senkinek sem lesz ártalmára.

A hellén sportról tudjuk, hogy a makedoniai uralkodás után rohamosan elfajzott. Nagy Sándor, akinek bájos férfimását a nápolyi mozaikon, de még inkább a maga érmein csodáljuk, Trója alatt járván, még meztelenül táncolta körül Achilles sírját, a római hódolás korában azonban Olympiában és Delphiben már *pugilok*, vagyis bérelt bajvívók verekszenek a porondon Pelops olajágáért. És a szabad hellén férfiak egykori büszkesége már sűrűn vegyül a homosexualitással.

Az istenek eltávoztak – Kr. u. a II. században már alávaló babona és utálatos orgia volt Pallas Athene, Apollo és Demeter kultusza, a misztériumok pedig undok fajtalanságok.

Nincs a világon emberi alkotás, ami túlzásokba ne szökkenne és végre is el ne fajulna, ha nincs meg a helyes ellensúlya. Többnyire a szakadatlan és kellemetlen kritika az, ami megtartja az embereket is, az intézményeket is a jó egészségben. De mivel a modern sport-szenvedély szükséges kritikáját nem látom sehol, talán föltehetem a kérdést: nem vegyül-e máris bele a mi szerencsés sportlendületünkbe a *rekordimadás*, vagy az *akrobatizmus*, sőt a *pugilizmus* kelletlen színe és szaga.

Görögországban megfordulván, kissé beleereszkedtem az egykori hellén test-kultusz rejtelseibe és egyre világosabban látom, hogy az, amit mink csinálunk, bizony nem egészen az, amit ők csináltak műveltségük virágkorában.

Hellasz *testképzése* például minden volt, csak épen *rekordozás* nem volt. A nagy nemzeti versenyeken kívül (Olympia, Delphi, Isthmos, Nemea) semmi más verseny nem volt sem

fontos, sem érdekes. Az olimpiádokon is hamar vége van az arany-ezüst versenydíjnak és a győztes csak olajágot nyer. A kultusz lényege tehát nem a jutalom, vagy valamely *kivételes maximális szolgáltatás* volt, hanem az egész ifjúság testének lehetőleg tökéletes és minden oldalú kiképzése. Nem kivételcsinálás, hanem a kitűnő nagy-átlag kiképzése és olykor, a versenyeknél, az ebből való kiválasztás.

Hogy minden harcra és erőfeszítésre *kész* legyen a görög ifjú, ez volt a fő. Hogy a marathoni ütközetből negyvenkét kilométert futott egy hírvivő Athenig egyvégben és ott a győzelmet bejelentvén összerogyott: csak egyetlen eset volt és kivétel. Ilyeneket a nagy nemzeti versenyeken ők nem csináltak. Borzasztó barbarizmus, – mellette pedig sült oktalanság is, – hogy most a modern olimpiádokon éppen ez a «marathoni futás» a *clou*, aminek semmi értelme sincsen. Ekkorákat nem szoktak futni az emberek, még az ágyúgolyók elől sem. Itt már halálra és szív-szélütésre megy a játék.

Tudjuk ellenben Agesilaos hadvezérről, hogy amikor katonái a perzsák óriási száma miatt csüggedni kezdtek, az ütközet előtt talpig levetkőztette perzsa foglyait és eldefilírozta előttük a hellén csapatokat:

– Fiuk, *ilyenekkel* fogtok harcolni!

Föl van jegyezve, hogy a hitvány fehér bőrök, a lapos mellek és a kiképzetlen izmok láttára a görög katonák hangos kacagásban törtek ki és azután a csatákban biztos győzelmükben bízva kaszabolták a fegyveres perzsa csöcseléket.

Tehát nem a rekord! Nem egyes, kivételes emberek szertelen bírása, hanem a gyönyörűen *kinevelt test nemes és általános ambíciója* volt az, ami a görög világot lelkesítette és megcsinálta Marathont, Salamist.

Erről a tengeri ütközetről hű képünk maradt vissza Aischylos leírásában (A perzsák), aki maga is ott verekedett. És tudjuk, hogy e remek győzelem után, amikor az Athanaebe vonuló győztes csapatok, valószínűleg az Akropolisz alatt (amelyen akkor még a Parthenon dicső temploma nem volt meg) a szokásos győzelmi jelet fölállították és a nagy Phoibosnak bemutatták az első áldozatot: a fényes katonai ünnepen a tizenöt éves Sophokles mezítelenül táncolta végig az istennek járó poean táncot. Valószínűleg azért, mivel e szellemes ifjú teste volt a legszebb és mivel ő tudott legszebben táncolni. Mert hogy *írni* tudott, azt mink is tudjuk.

Ez az, amit másodíknak akarok mondani. Azt tudniillik, hogy Hellaszban az *aesthetika* a testképzésben ép oly fontos volt, mint maga a sport, vagyis az erőfeszítés. Ellenben nálunk az *aesthetika* soha, vagy csak ritkán és mellékesen jön számba, mint például a vívásnál meg a korcsolyázásnál.

Azonban mi ez is ahhoz képest, amit a görögök tudtak! Nem volt művelt ifjú, annál kevésbé művelt leány az, aki táncolni pompásan nem tudott. A gimnáziumokban az ifjakat külön nevelő oktatta a test szép, nemes, könnyed tartására. Mindenekfölött pedig a *túlásoktól való óvakodásra*. Ez ellen egyébiránt külön istenük is volt a görögöknek, a minden túlságot, még a jó túlhajtását is megbőszülő *Nemezis*.

Hogy mennyire ment a kedélynek és a szívnek ez a mérséklő és kiegyenlítő szerepe a görög sportokban, talán azzal lehet legjobban megmutatni, hogy a katonák egyben nagyszerű énekesek is voltak. Még a spártaiak is kitűnően szervezett karénekeket daloltak a táborban. A görög hadcsapatok fölséges himnuszt, vagy csatadalt énekelve törtek rá az ellenség soraira. El lehet képzelni azt a rémületet, ami az össze-vissza ordítózásra berendezett barbár hadakat meglepte, amikor a fényes görög csapatok egyetlen remek dalt énekelve ütöttek rajtuk. Hiszen ezer és ezer torok együtténeklése máris az ellenfél rendezettségét és félelmes felsőbbségét jelenti.

Ami pedig a meztelenséget illeti... hja kérem!

Hellaszban utazván különös nagy gonddal vizsgáltam át az athéni nemzeti múzeum világhíres vázagyűjteményét, mely kivált az öltözködés tekintetében tud nekünk sokat

mondani. És nem találtam ott olyan módon öltözött nőre, amilyen a bukj-el-szoknya idejében egész Európában, de kivált Budapesten divat volt. Ez a görögöknél *don't* lett volna; illetlenség.

Az istenek oltárai előtt és a versenyeken, igaz, meztelenül jelent meg az ifjú (soha a leány), de jól tudjuk, hogy pl. az olympiai versenyeken, épen mivel meztelenek voltak az ifjak, a nők nem is lehettek jelen mint nézők. Csak Chronos közelfekvő dombjáról nézhették az isteni látványosságot, ahonnan nézve a részletek nem látszottak. A domb ma is ott van, illatos délszaki fenyőerdő födi.

Az útszéli pöreség és az illetlen öltözködés már csak a római időben lép föl, amikor már minden elfajzóban és elaljasodóban van, ami szép volt és nagyszerű Hellasz «derült ege» alatt.

Foglaljuk össze, amit gondolunk:

A modern sport mindig ki van téve az elfajzásnak azért, mivel mind jobban a rekordcsinálás gondolata vezet benne és egyre-másra terem a *professzionista*, aki iparszerűleg akar megélni a versenydíjakból és fogadásokból. Nyomai vannak már a pugiloknak, vagyis a kibérelt versenyzőknek is.

De ki van téve a romlásnak azért is, mivel nagyon csekély, úgyszólván semmi benne a *szépség* kultusza, az *aesthetika*. Holottan épen ez volna benne az az erő, ami nem engedné lealacsonyodni.

A modern sport-szeretet mindenestre nagy áldása, szinte megváltása a művelt fiatalságnak. Kivált a városinak. De egy pillanatra sem szabad elfelejteni, hogy egyre nagyobb rekordmádása és egyéb fogyatkozásai helyreigazítás nélkül nem maradhatnak. Különösen pedig *aesthetikai* elemeinek kiművelésére volna igen nagy szükség.

A hellén sportnak háromszáz év kellett az elkorcsosodásra; a modern sport ezt tizedrészt annyi idő alatt is elérheti.

Az élet és a halál.

Nem ismerünk a történetben egyetlen számottevő népet sem, mely valamiféle formában a halálon túl való létezésről ne lett volna meggyőződve.

Az egyiptomi sírokban ott lehet találni a 3-4000 esztendő előtt elköltözött ember kedvenc tárgyait, még oxidált ennivalóit is. Gyakran a mécseset is, amit azért tettek oda, hogy a halott lásson a szobában. Mert maga a sírkamara sem más, mint a földi lakás folytatása, szűkösebb viszonyok közt.

A családi kriptá is a családi ház és együttélés folytatása. A pogány magyar vitéz mellett is ott találni a lovát és fegyvereit. Legyen mivel verekednie ha föltámad.

A görög sírokban is ott vannak a halott fegyverei vagy jelesebb edényei. A görög és római előkelő, nagy műveltségben is folyton tovább élnek gondolták az elhunytat. Pompei sírvároskájában is látni, hogy az elhunytak sírja fölött szép kis kerek kőpad van építve. A rokonok legalább évenként egyszer itt összejöttek, hogy együtt lakmározzanak a halottnak «árnyékával», aki ilyenkor szintén kapott enni- és innivalót. A síron való áldozás se más, mint a halott megtraktálása. A halotti tor is csak az.

Bizonyos, hogy az emberiség a *teljes halált* soha és semmiféle műveltségben nem tudta egészen megérteni. Sőt túlnyomó részben nem is azt hitték, hogy a halott majd egykor föl fog támadni, hanem azt, hogy tulajdonképpen nem is halt meg, csak «elköltözött» és megszakítás nélkül él tovább.

Lényegében a keresztény hit a halottakról ma sem más, mint a kettőnek a vegyüléke. Az elhunytakról azt valljuk, hogy a lelkük *elszáll*, vagyis élve marad. De benne van a Credóban, hogy egykor, ama rettenetes napon (*dies irae, dies illa*), amikor a világ hamuvá leszen, *test* szerint is föltámadnak a halottak.

A zsidó őshit ugyan nem tud semmit az élvemaradásról vagy föltámadásról, de az

«Ábrahám kebelébe» való költözés mítosza itt is kiképződött és itt is homályosan. Ellenben ha valaki az izraelita temetőben jár, a sírköveken apró kavicsokat láthat. Az a hit van mögötte, hogy a halott tovább él és tud arról, hogy őt most rokona, barátja meglátogatta. A kavics a látogatás jegye.

Természetesen itt nem lehet egész oknyomozó vallástörténetet összeírni, noha alig van valami érdekesebb, mint megfigyelni azt, hogy a különböző vallások, népek és korszakok gondolkozása hogyan képzelte, vagy képzele az élők és halottak viszonyát. Ez a viszony mindig zavaros, tisztázatlan.

Halottainkért még ma is kétféleképpen imádkozunk. Vagy örök nyugodalmat kívánunk nekik, vagy azt, hogy az elenyészhetetlen világosságban legyen részük, vagyis üdvözljenek. De akár a múltakban kutassunk, akár a jelenben, a sokféle ellentmondásból az az egy östudat egészen bizonyosan emelkedik ki, hogy nincsen végleges halál, vagyis hogy maga az élet örökkévaló.

Hogy az élet azután a lélek halhatatlanságában, a föltámadásban, vagy a lélek vándorlásában tenyészik-e tovább, nem lényeges kérdés. Át van adva a hitnek, a képzelőtehetségnek s a mindenkori vallásnak és kultúrának. A keresztény, mohamedán, izraelita, hindu stb. mind másféleképpen hiszi, de az élet halhatatlanságának a kérdésében valamennyi találkozik.

Tegyük hozzá, hogy a spiritiszták is, valamint azok is, akik a hazajáró lelkekben és effélékben hisznek. Nem sok a különbség.

Egy kíváncsi szociológus megkérdezte a nagy Edisont Amerikában, hogy mi a véleménye neki a halhatatlanságról? És a nagy föltaláló olyan tudománytalan választ adott erre a kérdésre, hogy az ember szinte hanyatt esik tőle.

Szerinte az ember csak gépszerű és kémiai alkotás. Fizikai alkatrészekből lévén összerakva, vegybomlásból és csatlakozásból származó erők mozgatják, mint az ő villamos gépeit. Ha a gép megromlik, vagy a vegyi processzus nem ad többé erőt bele, akkor a gép megáll. Ez a halál. Az élet csak erőtünetemény volt és ha megszűnik, akkor nincs többé.

Mindazáltal a természettudomány az erők semmivé tételét nem ismeri. Az anyag örökkévaló, az erő folytonos. Átalakulásai közül érzékeinkkel sokat észreveszünk (ezek az u. n. tünetemények), de még sokkal többet nem veszünk észre. A kőre lesújtó kalapácsütésnél az erő formaváltozásai közül halljuk a hangot, érezzük a meleget. Ezek érzékeinkre nézve hamar eltűnnek, de egészen bizonyosan tudjuk, hogy az ott fölszabadult erők azért a nagy valóságban tovább változnak. A durranás a levegőt reszketteti, a hő és fénysugarak tovább terjednek. Mi minden lesz belőlük a Mindenségben, azt mink megfelelő érzék híján nem tudjuk. Sok állat-testvérünk bizonyos dolgokban többet észlel, mint mink. A kutya olyan hangokat is hall és olyan finom szagokat is érez, amikről nekünk halvány sejtelmünk sincsen. De az is csak elenyésző része az érzékeken túl eső valóságnak.

Nem igaz tehát, hogy az élet egyszerűen semmivé lesz. Ez lenne az egyetlen kivétel a természet egyetemes nagy törvénye alól és abszolúte semmi adatunk nincsen rá, hogy csakugyan kivétel. Amit tudunk, csak annyi, hogy az élet mint «tünetemény» esik ki érzékeink hatalma alól, de mint erő épenséggel nem szűnik meg, hanem átalakul. íme Edison és táborá véleményénél mennyivel erősebb fizikai alapon áll még a buddhisták lélekvándorlási hite!

Épen így nem igaz az sem, hogy az élő testet a vegytani kötés és bomlás által keletkezett erők, tehát lényegükben villamos erők, szóval csakis jól ismert erők mozgatják. Hogy az élő test mechanikai gépezettel bír (még pedig milyennel!) és hogy örökké komponáló és dekomponáló vegytani laboratórium van bennük (még pedig milyen!), az nem kétséges. Azonban nyilvánvaló, hogy ebből magából élet ugyan nem jön létre. Eddig legalább minden erőlködés hiábavaló volt. Ellenben a biológusok egészen pontosan be bírnak arról számolni, hogy a tudással utolérhető, ismert erőváltozásokon kívül még olyan erő, vagy erők is működnek az életnél, amelyek lényegéhez eddig még nem is konyítunk. És hogy a

mechanikai, vegyi, villamossági, vagy bármely eddigéle ismert erő tulajdonképpen ennek a névtelen erőnek a szolgálatába van hajtva s csakis így keletkezik az élet. Hogy épen életerőnek nevezzük azt, az egészen közömbös. Hiszen csak műveit ismerjük, lényegét sehoggy.

Az élet keletkezését a megtermékenyített őss sejtkben finom eszközeinkkel tisztán észlelhetjük. A sejt fizikai és vegyi tartalma nem titok, sőt az alsóbbrendű lényeknél befolyásolható is. Azonban a megtermékenyített sejttagon kívül a protoplazmában (ez a tojás fehérje) két misztikus pontocska van, – centrosoma a neve, – ami a sejtmagot kétfelé húzza, mint a mágnes és kettéosztásra kényszeríti. Mi ez? Nem tudjuk.

A kétfelé húzott sejt megint ugyanigy oszlik 4, 8, 16, 32 részre, milliókig, billiókig. Az ismeretlen erő tehát ugyancsak becsületes munkát végez. De nemcsak föltagozó, analitikus munkát, hanem összerakó, vagyis synthetikus munkát is. A milliókra szaporított sejtek ugyanis valamely ősterv szerint rakódnak össze. Tagokká. Fejjé, véredényekké, kezékké, lábakká stb. Mi csinálja ezt, a centrosoma-e, vagy megint más valami erő: ignoramus. Magyarul: hatökör az ember hozzá.

De még ez a mechanikai és fölséges tervelő munka se minden. A kétfelé osztott sejttagból apró testecskék válnak ki és mindig párosan. Ezek egymás ellen helyezkednek. Az apától és anyától származó örökségek. És ezek is oszlanak. Oszlanak a világ teremtése óta. Bizonyos, hogy e parányi színes és páros testecskék (chromosomák) legelső ismeretlen ősből is szállítanak reánk valami örökséget és a mienket a világ végezetéig adják tovább. S hozzá még különböző lényeknél nem is egyforma számúak. Az embernél 12-12 van és mindig csak ennyi. (Talán magyarázata ez annak, miért lett olyan fontos kollektív szám a műveltségben a 12.) Miféle erő ez? Azonos az előbbivel, vagy más? Ignoramus. Vagyis hat ökör az ember hozzá.

Még egyet kapok ki. Az embryum kezdetben a sejtek hólyag alakú társasága. A hólyagot egyszerre csak benyomja valami láthatatlan hatalom és formálni kezdi valami ősi terv szerint és mindig egyformán. Mi az? Ignoramus stb.

Bizonyos tehát, hogy itt van valami erő, – vagy több is – ami se nem kémia, se nem villamosság. Amíg ez van, addig javában élünk és rendesen dolgozik bennünk a vegyi laboratórium. Ha ez eltűnik, csődöt mond bennünk minden kémiai, villamossági és mechanikai készülék. Szóval meghalunk. De hogy mi lett azzal az ismeretlen nagyszerű alkotó erővel (mert semmivé nem lehetett), azt ép oly kevésbé tudjuk, mint azt, hogy mi volt az az erő?

Csak azt akartam ezekkel mondani, hogy annak, aki a biztos tudás alapján akar állani és nem cseréli ki az egyik előítéletét a másikkal: annak egyáltalán nincs olyan egyszerű és könnyű álláspontja az élet és halál kérdéseiben. És elfogulatlan szemmel egészen mást lát a továbbélés, a halhatatlanság és föltámadás problémáiban, mint az, aki rövidség okáért mindent letagad.

A lélek túlélési hite lényegében egészen megegyezik a tudományosságnak azzal a megállapításával, hogy az *erők nem vesznek el, hanem csak átváltoznak*.

És a vallások mit cseleksznek? Továbbfejtik a maguk módja szerint azt, ami tudományosan is bizonyos. Tudniillik, hogy az élet halhatatlan.

Mert az!

Sőt úgy látszik, hogy az *élet* nem is volt soha a mi tulajdonunk. Kaptuk valamely ismeretlen óriási «medencéből» valahonnan és megint visszaadjuk neki. Csak kölcsön volt. Ami megint összevág a vallás tanításával: «Istentől» kaptuk ajándék gyanánt és visszaadjuk neki.

A jelenkori gondolkodási kísérletek azonban semmiben sem nyújtanak olyan kevés kielégítést a művelt elmének, mint a halál óriási nagy kérdésében.

A legtöbbje egyszerűen megkerüli. Az asztal alá dobván mindenféle vallásos tanítást és

hitet, a halált rideg ténynek veszi, amit nem fogunk megismerni. Ignorabimus, – mint az agnosztikusok mondják. Nem fogjuk megtudni soha, honnan jöttünk és hova megyünk, tehát a tudásnak elegendő a létezés határaitra szorítkozni. A többi csak merő hit, találgatás. Akármilyen fényes, vallásos költészet vegye is körül a nagy ismeretlenséget, az pusztán az emberi kedély alkotása, amivel az értelemnek foglalkoznia nem érdemes.

Megvallhatjuk, hogy ez a fölfogás a vallástalan tanítások közt a legbecsületesebb. Igazsága ugyan csak látszólagos, mert hiszen a halál nagy valóságát, mely életsorsunkra oly óriási befolyást gyakorol és oly megszámlálhatlan milliányi ember társadalmi rendjét, erkölcsi életét és boldogság-eszméjét határozza meg: azt mégis csak vizsgálnunk kell és valamely álláspontra kell vele szemben kimásznunk a sok nem-tudomból. Mindazáltal az agnosztikusok legalább becsületesen bevallják, hogy a halál problémáját nem képesek megérteni. Tehát nem beszélnek arról sem, hogy mi az, vagy mi következik azután?

Sokkal kevésbé őszinték azok az újabbkori tanítások, amelyek mindenféle formában, hitük szerint a halált természettudományos alapon meg képesek magyarázni.

Valamennyinek a kiindulási pontja az, hogy mivel metafizikai, vagyis természetén kívüli lét nincsen és értelmi megismerésünk szerint nem is lehet, egész tudásunk a természeti élet tünetnyeinek és törvényeinek megismerésében záródik le. De ebből aztán azt a következtetést vonják le, hogy tehát magát a halált, vagyis az egyéni öntudat eltűnését is meg lehet érteni a természet ismert törvényeiből. Nincs szükség ennél fogva a vallások nagy mítoszára, ha fölvilágosodott értelmünkkel állást akarunk foglalni a halál nagy valóságával szemben.

Tudva van, hogy ez a fölfogás nem új. Amennyire az emberi gondolkozás történetét ismerjük, nyomon követhetjük ezt is. A nagy, hatalmas vallások mögött mindig ott volt az atheizmus árnyéka is, mely sem a napba, sem Ábrahám kebelébe, a Nibbánámba (Nirvána), a fiadesbe, a Pokolba, vagy a Mennysországba való távozásról nem tudott semmit, ellenben az életnek hír és nyom nélkül való megsemmisülését állította és azt bizonyítani is törekedett.

Nyomon lehet kísérni azt is, hogy ezt a hitet is szemben támadta meg épen maga a tudomány. Amióta bizonyosságunk van abban, hogy a természetben *megsemmisülés* egyáltalán nincsen, hogy tehát az anyagerő és energia, bár átváltozásokkal és új kapcsolatokban mindig megvolt és mindig megmarad, még pedig ugyanabban a mennyiségben: a puszta megsemmisülés, a legvigasztalanabb halál hite is összeroskadt.

Ha semmi sem tűnik el a Földről, hogyan semmisülne meg a mi testünk és hogyan lehetne semmivé az a bizonyos erő, mely a vallásos hit szerint a mi lelkünk? Pedig erről, ha értelmileg nem is tudunk sokat, annyit mindenesetre tudunk, hogy csodálatos munkákat tud végezni, amíg tevékeny állapotban van. Csatornákat ás, folyókat, tavakat átalakít, tengereket összeköt, vasutakat, városokat épít s a milliányi népeket csodálatos együttműködésben bírja tartani. A természet törvényei ellen van az, hogy az ilyen erő és energia semmivé legyen egy olyan jelentéktelen baleset által, amilyen a «halál». Hogy a lélek fogalmába sorozott óriási erőkomplexumok megsemmisüljenek, egyetlen kivétel volna a nagy természeti törvény alól.

A régi atheista hit tehát átalakult. Ma már a legmodernistább középiskolai kamasztól is többet követelnek meg. A régi tant alkalmazni kellett és ezt azt alkalmazást az úgynevezett *monisták* vették át, akik a természettudományok igen jelentékeny megállapításait, ép úgy, mint a XVIII. század nagy atheistái, az élet és a halál nagy kérdéseire is alkalmazni törekszenek, természetesen minden természetén kívüli, tehát vallásos elem kizárásával. Mert hiszen a nagy háború lényege: a vallás és tudomány közt való küzdelem ma sem más, mint amilyen volt a műveltség kezdeteiben.

Meg kell értenünk, hogy filozófiai értelemben *dualisták* azok, akik az emberben kettős lényezetet: testet és lelket különböztetnek meg. Tehát minden jelenkori vallás ilyen, bár a valláson kívül is van dualista bölcselet. A *moqisták* csak egy lényezetet ismernek. Közülök

spiritualisták (nem *spiritisták*) csak a lelki lényeket ismerik, mely a teremtett anyagi világ egyetlen alkotó elve. Az *anyagi monisták*, vagyis az *igaziak*, a fizikai világot tartják az ember egyetlen lényegének s az élet és a halál tüneményeit pusztán a fizikai anyag alakulásának tartják.

Természetesen ez csak nagy általánosság, amiben a legvallástagadóbb művelt elme sem képes megnyugodni, hacsak az egyik metafizikát a másikkal nem akarja kicserélni. Mert hiszen annak az alakulásnak is kell hogy elve, törvénye és forrása legyen valahol.

A további kérdés az, hogy mi tehát az a természeti erő, ami az élet és halál bámulatra méltó változásait létrehozza? A mechanika-e, villamosság-e, delejesség-e, a fény, a hő-e, a kémiai erő-e, vagy mi más? És erre nehéz volt feleletet találni, pedig a pusztán általános állítás vajmi kevés azoknak, akik az ismeret kösziklájára akarják az új ecclesiát alapítani.

A darwinizmus fénykorában a leszármazás tana volt ez a köszikla. Az ember a majomtól származott s nem Ádámtól és Évától. Weismann a halál természeti törvényét azzal vélte megmagyarázhatónak, hogy a halál az elhasznált egyének kiküszöbölése és a faj erejének följújítása (szaporodás) végett szükséges. Mind a kettőt el lehet fogadni, vagy akár tíz hasonlót is, ami a halál természeti szükségét megmagyarázza, de azzal a halál maga ugyan még nincs megmagyarázva.

Az új biológus, vagyis élettani bölcséleti irány próbálta meg tehát a válaszadás nagy feladatát. Valósággal úgy is van, hogy azok, akik az élet első kezdeteit egészen megértik, azok ezzel már a halál nagy titkát is megfejtették. És innen van az a bámulatra ejtő mohóság, mellyel az *első sejtek* vizsgálatára vetette magát a tudományosság.

A természettudósokat, mint mindig, ezúttal is toltá és döfködté előre a mögöttük álló monisták nyugtalan sokasága, hogy az ősi előítélet természettudományos alapjait végre megtalálják s Isten és vallás nélkül választ lehessen adni arra a nagy kérdésre, ami tulajdonképpen minden nap ott van minden fölvilágosodott ember elméjében.

Igazságosoknak kell lennünk a tudás minden vágya iránt, mivel ennél nagyobb haladási erő az emberi értelemben nincsen. Azonban az ismeret és a spekuláció tévedéseit, amióta az eretnekeket – hála Istennek – nem lehet elégetni, magának az ismeretnek, tehát a tudományosságnak kell éles kritikával földeríteni. Mert hogyan nevezhetnénk különben haladásnak az új ismeretek kritikátlan elterjedését, ha hibás, magukat igazolni nem képes «igazságok» borítanak el a kultúrát?

Való tehát az, hogy az újkori vallásellenes, monista törekvések szinte káprázatos biológiai megállapításoknak voltak ösztönzői és előmozdítói. Ellenben nem való az, hogy az ő fennen hirdetett megállapításaik ki bírták küszöbölni az élet és halál nagy kérdéséből az ősi metafizikai, vagyis vallásos elemet.

Nem ide való most az, hogy Hartwig után támadt biológiai vívmányokkal beszámoljunk. Tény, hogy a szerves élet keletkezésének titkait az első sejt alkatáig s tovább-szaporodásának módjáig, tehát az élet keletkezését és szerveződését elég jól ismerjük. Sőt tudjuk azt is, legalább a növényi szerves életnél, hogy a sejt protoplazmája kémiai befolyásolható. Ezen a téren Loeb amerikai biológus ment legmesszebbre, aki bizonyos alsóbbrendű tengeri állatok petéit minden megtermékenyítés nélkül életre ébresztette és álcákat a tagozódás első állapotáig bírja élve tartani, akkor azonban elpusztultak.

Erre alapították a hamburgi első monistakongresszuson a régi atheista világfölfogás új fajtáját. Íme az élet s természetesen a halál is pusztán vegytani folyamat. Önmagában megálló őseivé a természetnek, ahol nem működnek ismeretlen erők s ahol nincs többé megmagyarázatlanul visszamaradó mennyiség. Tehát most már megélünk metafizikai és vallásos tanítások nélkül is.

Világos azonban, hogy mindezek a vívmányok egészen alkalmatlanok akármilyen új világfölfogás hordozására.

Az első sejttel üzött vegytani kísérletek – föltéve, hogy nincs hiba bennük – nem

bizonyítanak többet, csak annyit, hogy ilyen mesterséges úton (parthenogenesis) csak nagyon korlátozott lételeményeket lehet előidézni. De még így is csak egy meglévő életmagból: a petéből, ami az életet lappangva magával hozta «valahonnan». Ma is egészen ismeretlen erő az, ami az életet fölébreszti, a fejlődő testet tagozódni kényszeríti és elhatározza, hogy egyazon fajta petéből egyazon élőlény keletkezzék. Ami mind csupa ismeretlenség, noha a sejtmag parányi pálcikáinak oszlásából az átöröklés titkaihoz is közelebb jutottunk. Pedig hol van ezentúl még az *öntudat* keletkezésének és átszármazásának óriási kérdése sok más ezerrel együtt? És nem metafizika-e már maga az állítás is, nem az isten-eszme torzított mása-e, hogy a természet maga-maga által teremti és pusztítja az életet?

Maga *Haekel*, a monisták Szent Pétere, a *sejt lelkének* volt kénytelen elnevezni azt a titokteljes erőt, ami a fejlődés csodás művét megkezdi és láthatatlanul tovább viszi. És aminek munkája egészen megszűnve, a halál nyomban bekövetkezik. Mások *primum movens*-nek, első indítónak, vagy olyasvalaminek nevezik. És amit a metafizikai fölfogás, tehát a vallás *lélek*-nek nevez.

A lelket tehát a XX. század ismeretköréből sem sikerült kiküszöbölni s így e részben épen ott vagyunk, ahol pl. a Kr. előtti harmadik ezred tudása volt. Csak a nagy nemtudomnak a részleteit ismerjük jobban.

A minden vallástól és metafizikától elszakadt értelem sem tud tehát becsületesen ennél többet mondani a halálról:

– Van *valami* a természetben, amit nem ismerünk. De annyit tudunk róla, hogy amint az megjelenik, legott élet támad. Ha pedig eltűnik, legott halál.

A kor fölvilágosodott embere ítélje meg, jogos-e és érdemes-e ezért a parányi kis nemtudomért megtámadni az évezredek-emelte óriási metafizikai alkotásokat, a hitet, a legendákat, a milliákat összetartó erkölcsi kötelekeket és ami mindezek csúcán van: az Istent.

És a halhatatlanságot is, a föltámadás és újjászületés félelmes és egyben vigasztaló nagy hitével együtt, holott a természettudományból is egészen bizonyos, legkivált épen a biológiából, hogy *nincs olyan élet a földön, ami valamely másik életből ne származott volna és hogy élet másból, mint a meglévőből nem támadhat.*

Legyen úgy, hogy a XX. század fölvilágosodott emberét ne gátolja semmi a legmélyebbre menő kutatásban. De ne legyen úgy, hogy új hitbeli sejtelmekért és téveteg tapogatózásokért a meglévő és erős hitet leromboljuk.

A tudásnak bizonyosan szüksége volt mindig a tagadásra és *Lucifer*, a «világosságot hozó» misztikus alakja mindig ott volt az emberiség sorsának nagy intézői közt: azonban a társaságban élő emberek között a tagadás csak szolgája, végrehajtója lehet a fejlődés nagy törvényének, ura és parancsolója soha.

Eugenetika.

Az emberi faj tökéletesedésének két útja is van. A természeti erők szabad játéka, úgy, amint minden más élő lényénél is. Vagy pedig a nevelés; a már kész emberi lény szellemének és testének értelmes fejlesztése szerint.

Az első a Darwin-féle *natural selection*: vagyis természeti kiválasztás. A második a mesterséges kiválasztás (*artificial selection*).

Ma már Darwin nagy tanításának jó részét módosította a kritika és a tudomány továbbfejlődése. Talán egyet sem annyira, mint a *természeti kiválasztás* tanát, amely, amint tudjuk, a létért való harc által (*struggle for life*) nyilatkozik meg és kegyetlenségével már az első pillanatban is megdöbentette a világot. Ma már az erősebbnek ama gyilkos előjoga nem áll meg a kritika előtt. A *tökéletesedést*, tehát a fejlődést más természeti erők hozzák létre, amelyek még meglehetősen misztikusak az emberi értelem előtt. Bizonyos azonban, hogy ezek a fejlesztő, haladó, tökéletesítő erők az értelem útján befolyásolhatók.

Ennek a befolyásolásnak, vagyis mesterséges kiválasztásnak nagyszerű példáját látjuk a növények nemesítésénél: ojtásnál, szemzésnél, magporok vegyítésénél, vegyi beavatkozásnál stb. Még inkább az állatoknál, a lovak, szarvasmarhák, kutyák, mindenféle szárnyasok gyönyörű kitenyésztésénél. Az emberi értelem beavatkozása itt mindig arra megy ki, hogy az állatnál valamely jó, szép, vagy legalább az emberre nézve hasznos tulajdonság (gyors futás, izomerő, kövérség, szaglás stb.) az utódokban a lehető legnagyobb hatványra emelkedjék, ellenben a hátrányos vagy fölösleges tulajdonságok lassan kiküszöbölődjenek. Tudva van, hogy ezt az állatoknál a párok helyes megválasztása, bizonyos fajták céltudatos párosítása, másoknak a párosításból való gondos kizárása által lehet elérni.

Lehet-e ezt alkalmazni az *emberre* is? És ha lehet, akkor mik ennek a szabályai? Hogyan kell azt csinálni a szerelemben, a házasságban, a higiéniában s kivált a jogban és a társadalom igazgatásában?

Íme: az a tudomány, amelyik ezekkel és az ezekhez fogható kérdésekkel foglalkozik, az az *eugenetika*, vagyis a faji egészség tudománya.

Arról van tehát szó, hogy a jövődöbéli ember testi és szellemi kiválóságát ne bízzuk rá pusztán vaktában való szerelmi vagy érdekbeli házasságokra, sem pedig a kész emberi lénynél a neveléstudományra, hanem már a párok összeválogatásánál zárjuk ki a káros tulajdonságokat (amilyen például az átöröklő betegség, elmebaj, gonosz jellem stb.), ellenben tenyészük ki a hasznosakat, – amilyen a nagy izomerő, a fogak, emésztőszervek, a tüdő és az idegrendszer épsége, továbbá a rendkívüli szellemi tehetség és erkölcsös jellem.

Ne higgye azonban senki, hogy az eugenetika valami új kitalálás. Az emberek körülbelül az együttélés kezdeteitől fogva közvetlen tapasztalatokból sejtették, hogy a gyermekre nézve nagyon nem mindegy az, ki vállalja el érte az apaságot és anyaságot? Egykorú ez a sejtélem az emberi együttélés történetével, amelynek során nagy példákban látjuk ezt a tudatot kifejezve.

Hadrianus római császár például alaposan tudta. Aurelius Victor följegyezte róla, hogy «isteni» feleségét, Sabinát gondosan távol tartotta magától. A *díva* nyilvánosan is panaszkodott a császárra (nyersebben van ott megírva), hogy meggátolta őt az anyaság örömeiben. Mert – úgy mondotta a császár – a tőle származó gyermek az emberiség átka lenne.

Aki ma Rómában a capitoliumi gyűjteményben Sabina császárné nagy-frizurás mellszobrát és arcán a gonosz vonásokat látja, így fog magában gondolkozni: – Ennek a császárnak igazsága volt.

A sejtélem évezredek át megmaradt amolyan halvány, gyakorlati tudatnak. Bujkált. Az emberi szellemnek mindig is óriási küzdelmébe került, hogy a természeti világ egy-egy kapuját kinyissa.

Az eugenetika titkaihoz csak *Lamarck* (meghalt 1829-ben) és jóval később *Darwin* vezetett bennünket. Darwin, bár nem volt istentagadó, a természeti élet alapjára helyezte még erkölcsi tulajdonságaink kifejlődését is. Kulcsot adott a kezünkbe az elfajzás és fajtökéletesedés titkaihoz. Állította, hogy maguk az erényes törekvések is átöröklődnek hosszas gyakorlat útján. És mondott még valamit:

«Az ember aggodalmas gonddal vizsgálja – úgymond – lovainak, barmainak és kutyájának jellemét és családfáját, mielőtt azokat összepárosítaná; de ha a saját házasságáról van szó, ritkán, vagy sohasem fejt ki ilyen gondot...», idézi Galtont is, aki nem-számító, könnyelmű embereket korholja a helytelen házasságok miatt. Akik tudniillik selejtes elemekkel árasztják el a világot és a jobbakat elnyomják.

Az ősi álláspont azonban még mindig csak a *szerelem*. Két lény titokszerű vonzódása, amelynek adatait Darwin az állatok közt is észrevette. A szerelemben van a fajtökéletesedésének ősi természeti titka. A női szépség pedig (az egészség eme teljessége) az a vezércsillag, mely az emberiséget magasabb régiók felé irányozza.

Ez a természeti kiválogatódás mellőzhetlen mechanizmusa, mely minden tudományosság nélkül is működik. Sőt ellenére is. És amit a nyílt szemű tudós nem is akart félrelökni, hanem csak be akart vonni az emberi szellem uralmába került nagy természeti tényezők közé. Amilyen a tűz, a fény, a hő, a villamosság és a – pénz.

Az igazi baj az emberre nézve az, hogy fajtájának fejlődésében még ez az ősi kiválogatódási erő sem képes megfelelőleg érvényesülni. Ha ugyanis az élet gyakorlati folyását nézzük és számbavesszük az osztályelőítéleteket, a pénzes-zsákokat, a vagyonalmozás izzó szomját, a megélés nehézségeit és a többi ezer nagyon is hátrányos kitenyésztési tényezőt: mindent látunk, csak a vezér-motívum, a szerelem érvényesülését látjuk legritkábban. Épen a művelt és jómódú osztályok elkorcsosodását sietteti az, hogy a jelenkori emberiség sem a természeti kiválogatódás, sem a helyes mesterséges kiválogatódás törvényei szerint nem születik. Hanem születik az osztály-előítéletek, plutokratikus érdekek és másféle befolyások roncsoló hatása szerint. Tehát a legtermészetellenesebb kiválogatás szerint, amit csak el lehet képzelni.

Meg is látszik rajta.

Az eugenetika, mely mindezek ellen a tudományosság fegyvereit akarja szögezni, új és nagy haladási mozgalma az emberi szellemnek, mely megint ott áll a természeti lét bezárt kapuja előtt és a jövő nevében tördeli le róla az előítéletek pántjait. És a képmutató ember megint félti a haladástól az – Istent!

Francis *Galton*, az eugenetika első kifejezett apostola, már 1869-ben megbotránkozott a világot azzal az állításával, hogy az emberfajtát ép úgy ki lehetne tenyészteni szebbre, jobbra, egészségesebbre, mint például a versenylovakat. Kigúnyolták, sutbavetették és negyven esztendő múlva megint elővették.

Továbbá és újabban *Lundborg* uppsalai egyetemi tanár vetette be új formában a nagy kérdést a komoly gondolkozásba. Húsz évig foglalkozott a *családi higiéná*-val, még pedig úgy, hogy számos terhelt és beteg családot figyelt meg gyakorlatilag. Azonfelül sok száz iskolágyerekre is kiterjesztette hasonló célú megfigyeléseit. Természetesen a fajvegyületekről is jegyzett, kivált a tengerparti helyeken, ahol az sűrűbb. És nagy figyelmet fordított a leszármazással járó jelekre is. Ez már igen becses gyakorlati eugenetikai anyag. Bárha sokan vetnék rá magukat az adatgyűjtésre.

Schutz és *Long-Beach* kaliforniai nyomozók a nagy probléma gazdasági oldalát is földerítették. Bebizonyították, hogy számos természeti javakkal nagyon megáldott országban (Magyarország is ilyen!) a bentlakó régi népesség vagy ősi hibája, vagy elfajzásai miatt alig képes a természet javait kihasználni. A Kongóban pl. a kaucsuk-fa tenyésztésére a benszülött fekete nép nem képes. A bevándorlót fehér ember ellenben képes. Csakhogy a fehér ember meg jobbára hamar a kongói éghajlat áldozatává lesz.

Schutz tehát vegyíteni akarja a két emberfajt úgy, hogy képes is legyen a kultúrára, de ellene is álljon a klíma rombolásainak. Ugyanezt a problémát a színes és fehér emberfajta vegyülése Hawaiban már rég jól megoldotta.

Bár hiszen az okos és csúnya torontáli sváb is azért vett magának buta és szép feleséget, hogy majd a gyermekei okosak és szépek lesznek. Lettek pedig csúnyák és buták.

Schutz már annyira elment, hogy az első embertenyésztő telepet is megcsinálta. Egy csomó fiú- és leánygyermeket szedett össze örökbe és azokat idővel párosítani fogja. Általában is azt vallja, hogy az emberi fajtából ép úgy lehetséges *kitenyészteni* a kívánt jó tulajdonságokat, mint az állatokból. Meg akarja mutatni, hogy az emberi fajták közt nincs egyenlőtlenség és egyik sem alábbvaló, mint a másik. Ilyen tehát az egész emberi fajtát biológiai és társadalmi eszközökkel, eugenetikus úton, *egyetlen típus*sá lehetne kitenyészteni. Kísérletei természetesen két emberöltőt ölelnek föl és így az eredményeket még nem ismerhetjük.

Ez a legvégső cél, ami már csaknem metafizika. A jövő fantazmagóriája.

Amint ezekből kitetszik, a fajnemesítés tudománya részben az új nemzedéknek az *öröklő*

betegségek ellen előre való védelmével, részben azzal foglalkozik, hogyan lehetne az új nemzedékeket az előbbieknél *többetérővé*, fizikai, értelmi, erkölcsi és társadalmi tulajdonságaiban tökéletesebbé tenni.

Mindenkinek, azonnal szemébe fog tűnni, hogy a két föladat közül az első, t. i. *az öröklő betegségek* elleni védelem a sürgősebb és közelebb álló. Korunkban különösen az ipar óriási fellendülése, a zárt városi élet, a tuberkulózis, de kivált a vérbaj és a mindenféle elmekórságok rohamos terjedése a következő nemzedéket számtalan ártalommal fenyegeti és féltő, hogy a mostaninál kevesebbet érővé fogja tenni.

Ehhez még az alkoholizmusnak egyébiránt nem is új veszedelmei járulnak, amelyek különben mindenféle át-öröklések és elfajulások formájában már a mostani nemzedéket is sújtották. A mi apáink, meg kell adni nekik, jó ivók voltak, de szolgáljon mentségükre, hogy az alkoholizmus rémes hatását még nem ismerték úgy, mint mink. Nekünk már alig volna mentségünk gyermekeink előtt!

Íme tehát ezek az *átszálló ártalmak* állanak előtérben, azonban ezekkel együtt az átöröklés törvényeinek alapos föltárása is, ami nélkül sohasem jegecesedik ki a jelenkori nyomozás rendszeres ismeretté, vagyis tudománnyá. Az átöröklési törvény földerítése azonban egyben biológiai, élettani kutatásokat is követel és így ezekkel együtt tárul föl a zsenge tudomány másik külön nagy területe: a fizikai és morális átöröklés dolga is.

Mindent összevéve tehát a fejlődés és hanyatlás magától működő természeti okainak megállapítása, az előbbieik célszerű gyarapítása és szaporítása, az utóbbiaknak pedig bölcs és óvatos elnyomása: körülbelül ebben van megjelölve az, amit az eugenetika föladataképen célul kitűzhetünk. Hogy ez óriási sok és kábítólag változatos, az első pillanatra is átláthatja mindenki. És még ekkor sem bizonyos a siker.

A fajnemesítés főproblemáját kitűnő biológusunk Apáthy István így jelöli meg:

«A fajegészségtan (fajnemesítés) végső következménye röviden az, hogy az emberek minden nemzedékében csak a továbbfejlődés szempontjából leginkább kívánatos egyedek lehessenek a következő nemzedék létrehozóivá és hogy minden nemzedékben *elegendő számmal* legyenek ily értelemben kívánatos egyedek. De a végső következményhez *első* lépésül megelégszik a fajegészségtan azzal is, ha a legkevesebb kívánatos egyedek szaporodását meggátolhatja s a kívánatos egyedekét fokozhatja.»

Jegyezzük meg itt tehát azt is, hogy a jövő nagy és új tudománya, az eugenetika, a leghalálosabb ellensége az egykének, sőt egyenesen a *sok gyermek* mellé állott. Egyszerűen abból a biológiai tapasztalatból, hogy az egy vagy két gyermek olykor – mint pesti nyelven mondják – nem sikerül és akkor jóformán pocskékká van téve valamennyi következő nemzedék. És abból a számtani okból, hogy több gyermek közt nagyobb a választás, tehát sokkal valószínűbb, hogy az új és jobb nemzedék létrehozására alkalmas egyedek közte kellő számmal előfordulnak.

Micsoda nyomorult, önző és alávaló kultúr-képmutatás ehhez a természeti alapra helyezett termékenységi tudományhoz képest ama bizonyos *neomalthuzianizmus*. A nagy Malthus fényes tudományának a modern önzés okaival való meghamisítása. Vagy hogy jobban nevének nevezzük: az emberi termékenység megrontásának és elnyomásának művészete. Kultúrpenész, mely a máris bomladozó nemzeteket támadja meg és elpusztulásukat siettet.

Euthanasia.

A halál görögül *thanatos*. Kevesen tudják, hogy ez a női név: *Athanasia* annyi mint Halhatatlan. Talán túlságosan is szép név. Különben a szépet, ami egyben jó is, eü-nek mondják, latinosan eu-nak. *Euthanasia* tehát annyi, mint szép-halál, ami jó is.

Az ókor nagy eposzaiban olvassuk, hogy amikor az istenek egy-egy megbotlott, vagy elöregedett hős halálát elhatározzák, utolsó kegyelmük gyanánt leküldik a földre Apollont, aki ezüst nyilával egyszerre körösztil lövi a szívét. Homeros oly gyönyörűen mondja ezt is *jótevő*

nyílnak, mert valóban az is.

Ne ereszkedjünk azonban mélyebbre a halál problémájába, csak épen eddig. Holtig való beszéd sem volna elég, hogy bárha csak az előszavát is megírjuk a világegyetem eme tiszteletreméltó törvényének. De beszélhetnénk a halál ellen akármit is, üthetnénk ellene pártot is, az annak ugyan mindegy. Bizony ellophatatlan kincsünk maradna azért mégis, amint Seneca mondja.

A halállal nekünk sok számadásunk van. A legnagyobb a halál után való élet félelmes lehetősége, amit eddig semmiféle filozófiával nem sikerült kitörölni az emberiség sejtelméből. Erre is kell tehát készülni. Nincs az a vallás, amelyik ne készítene rá. Még a nem-vallás vallás, a buddhizmus is, mely a kamam (karma) fogalmában a halhatatlanság felé való vergődésünk fölséges tanát az isten-hittől elválasztva is meg tudta alkotni.

De ez most nem a mi dolgunk, mivel van más számadásunk is» a halállal. Az, hogy a halál fájdalmak, aggodalmak, félelmek és lelki nyugtalanságok nélkül érjen utol bennünket. Az együgyű értelem ugyan azt mondja, hogy «ments meg uram a hirtelen haláltól», de ez csak azért van, mivel ily halál után a silány emberi lény megbocsájthatatlan bűnökkel jól megrakodva jelenik meg az Isten ítélőszéke előtt. Vagy mert végrendelkezni akar előbb itthagytott csizmáiról és egyéb vagyonáról.

A fejlett értelem azonban azt mondja, hogy csúf halál a hosszú betegség vége, a kínok és gyötrelmek hosszú láncolatának utolsó elszakadt láncszeme. Miért van az, hogy az emberek közönségesen gyötrelmes betegségekben pusztulnak el? Miért nem lehet az életet végigélni és a végén örömmel halni meg, szinte óhajtani a halált?

Mert íme az, hogy egyszerre üsse át a szívünket Apollon jótevő nyila, az végre is csak az istenek kegyenceinek jár ki, ellenben a többi, a sok, mind-mind a betegségnek és fájdalomnak hosszú kálváriáján végigtántorogva távozik el a világból. Mennyivel szebb, az ittmaradókra nézve is mennyivel könnyebb, tisztább, szinte egészségesebb az, ha az ember hirtelen megy el és nem hagyja vissza övéinek a gyászon kívül az ő szenvedései nehéz emlékét is. És nem viszi el tőlük olykor azt a tengersok pénzt, talán az egész vagyont, amibe halálos bajának hiábavaló gyógyítása került, amiért ő maga is csak gyötrelmeket vett magának?

Íme, az *euthanasia* hallgatag mirtusligetei felé botorogván, megint csak a higiénia, az egészséges élet útján járunk. Aki szépen akar meghalni, annak szépen, vagyis jól is kell élnie, hogy a természet rendje szerint költözzön el. Aki pedig nem él helyesen, hanem életét mindenfélével fertőzteti, valószínűbb, hogy betegségekbe esve, szenvedések közt fog elpusztulni.

Mecsnikov, a hírneves orosz-francia orvos tudvalevőleg könyvet írt erről a gondolatról. Rengeteg bizonyítékkal felszerelt állítása az, hogy az emberiség óriási többsége nem természetes halállal, életét kiélve hal meg, hanem valamely betegség pusztítja el. Az öreg emberek óriási többségét is, akik csekélyebb ellenálló képességük mellett, a jelenkor általános egészségtelen és hibás életmódjában mindenféle betegségeket kapnak és ez öli meg őket, nem pedig az élet kimerítése. Az emberi élet tele van diszharmóniákkal és ez az oka, hogy igazán nyomorultan pusztulunk el, ahelyett hogy szépen, a haláltól nem rettegve, sőt azt *óhajtva* zárnánk le szemünket.

Hát lehet a halált óhajtani, – a költeményeken, színdarabokon és regényeken kívül is? Igenis lehet. Az, akiben a fizikai élet fejlődik, át van hatva az élet meleg érzésétől és szeret élni. Tehát retteg az életéért és aszerint iparkodik cselekedni. A haláltól való félelem természetes következménye az élet tudatának. Nem rossz dolog, sőt egyenesen támogatója és védelmezője, őrzője az életnek.

Ha ellenben az ember életkoránál fogva belejut a fizikai hanyatlás idejébe, szóval ha öregedni kezd, akkor, ha egészséges érzései vannak, a halál egyre közömbösebbnek tűnik föl neki. Majd amikor a benne élő milliónyi sejt végleg ki van élve és pótolni magát nem képes: akkor elő kell állani és elő is áll egy másik érzés. Az élet az ő egyre kevesbedő örömeivel

kezd teherré lenni és végül a hanyatlás végén megjelenik a halál óhajtása, olykor az utána való epedés.

A bibliában a pátriárkákról olvasva olyan jól esik hinni, hogy ezek (Mathuzalem) milyen nagy kort éltek és milyen szépen haltak meg. Haldokolva gyermekeiket megosztottatták, mindenféléről rendelkeztek és örömmel indultak az Úr elé. Volt-e ez valaha így, nem tudom, azonban mindenki érzi, hogy ez az élet befejezésének emberileg legtermészetesebb vége, az *euthanasia*, csakugyan ilyen.

Mecsnikov ezt a finálét egyenesen hiszi. Szerinte az emberi életkor sokkal hosszabb volt valamikor és lehetne ezután is, ha arra ismereteink egész erejével törekednénk. És akkor a halál is könnyebb volna, sőt kívánatos, így azonban, ahogyan élünk, a szükségesnél hamarabb és nyomorultan pusztulnak el. Szép halála alig van köztünk valakinek.

Nagy kivétel az olyan halál is, mint a derék Sonnaz olasz tábornoké, aki elvénülván, halálos ágyából egyszerre csak fölkel, díszruhájába öltözött és pezsgőt bontatott föl. Erre a gyászos gyülekezettel vidáman kocintva toasztot mondott. Boldognak vallotta magát, hogy hazája szabadságának és királyának jó szolgálatokat tehetett és éltetve Itáliát, a pezsgő fölhajtása után néhány perccel, mosolyogva halt meg.

Szóval az *euthanasia*, az óhajtani való szép halál igenis lehetséges, csak épen az útja hosszú. A modern ember egész életének higiénikus alapokra fektetése és a higiena beavatkozása minden életviszonyunkba. Hosszas küzdelem és a tudomány segítségül hívása mellett igenis várhatjuk életünk végére mindezeket a jókat, amen!...

A nagy monista *Ostwald* Vilmos, aki rendesen nem a csinált utakon jár, hanem toronyiránt erőlködik, az *euthanasia* név alatt már nem ezt, hanem a nagy és kínos betegségek esetén a beteg megölését érti. Talán így: a gyógyíthatatlan beteg megöngyilkolását. És nemcsak egyedül van ebben a jámbor kívánságban.

Ez úgy menne, hogy a gyógyíthatatlan beteg kellő orvosi megállapítás után engedélyt kérne a hatóságtól az euthanasiára és ezt rajta az orvos fájdalom nélkül hajtaná végre.

Ma ezért még kemény büntetés jár ki, de *úgy* lehet, az orvosok, akik annyi és oly szörnyű gyötrelmeket látnak életükben, ezt az euthanasiát itt-ott helyes berendezésnek is tartanak. Azonban alig kétséges, hogy ez modern *harakiri* lenne és nem *euthanasia*.

Az élethez való ragaszkodás ritkán mondja föl a szolgálatot és akkor is csak rövid időre. És nem hiszem, hogy az orvosi tudomány visszafelé fejlődhetne valaha attól a valóban dicsőséges axiómától, hogy az *orvosnak legfőbb kötelessége az életet addig megtartani, ameddig csak lehet*.

Az életnek-halálnak nagy és állandó törvényei vannak, amelyek áttörnek minden elméletet és okoskodást. Azonban a hulló *levél*, az ős, a természet lassú haldoklása is bizonyítja, hogy a halál, mint az élet végső következése, nem csúnya és nem félelmes.

Ha mink azt félelmes és gonosz előítélettel teleaggattuk, azt lassanként leszedheti róla az *euthanasia*, vagy amint mások mondják, a *thanatologia*. És akkor – leszámítva mindig az emberi gyarlóság általános nyomorúságait – jöhet olyan idő is, amikor az életet az is sokkal szebbé és jobbá teszi, hogy a haláltól már nem rettegünk annyira, vagy sehogy.

A háztartás titkaiból.

Előszó.

A légvonat, a járás-keelés port ver föl a házban. A finom porszemek beülepednek a ruhába, a szőnyegbe, a függönybe és a mozgás következtében észrevétlenül megőrlik a gyapjú- és selyemszálakat. Vagy módot adnak a ruhamolynak és másnemű féregnek, hogy *ott* megtelepedjék és onnan intézze rablóhadjáratait a szövet vagy az emberi test ellen... A gazdasszony nekimegy a cselédekkel és kiporoltat mindent. Dicsérik érte.

Odakint a konyhában, ebéd ideje alatt, csörömpölés. A gazdasszony kiszalad és nemsokára pörölés hallatszik a konyhából. A cseléd néhány tányért összetört; máskor ez ne légyen!...

A piacon drágaság dühöng. A liszt ára 50 százalékkal emelkedett, de a kenyér és a zsemlye ára 60 százalékkal. A burgonya ára mégegyszer annyi lett, de a piacon háromszor annyiért is alig lehet kapni. A cukor is drágább lett, a főzelék is, szóval minden. A piacon csúnya fosztogatás folyik; a kis üzerek zsebelnek a zavarosban.

A gazda nagyot üt az asztalra, amikor ezeket olvassa az újságból. Nyomban kiadja parancsba, hogy ezentúl egyszerűbb ételek kerüljenek az asztalra és a nullás liszt helyett feketébb liszt is jó lesz. Azután elmegy egy tisztességes fogyasztási szövetkezetbe, ott beiratkozik, hogy a közvetítő üzerek zsarolásaitól mentse a családját. Egyben pedig így szól a feleségéhez:

– Látod, okosan cselekedtünk, hogy a jobb esztendőben egy kis tartalékot félretettünk a rossz esztendőre. Keserves volt, de helyes volt. A háztartásra ezentúl 15 százalék pótlékot kapsz, ameddig ez a kutya drágaság tart. Iparkodjál vele beérni...

Betegség üt be a házba. Két gyermek vörhenyben fekszik. Orvos jár hozzájuk. Receptek íródnak, betegnek való drága koszt következik. *A.* úr tépi a haját és fut kölcsönért. Mire a gyermekek meggyógyulnak, az adósság együtt eszik a családdal az asztalnál.

B. úr ellenben megint azt mondja a feleségének:

– Látod, jó volt az óvatosság. A tartalékalap még mindig bírja. Erre a szerencsétlenségre 200 koronával rendelkezhetsz.

És így tovább.

Az emberi lény harcát a természet erői ellen *gazdálkodásnak* nevezzük. A gazdálkodás az ember örökös hódítása a természet birodalmából. Ez is, mint minden hódítás, együttes erővel megy végbe. A hódító hadsereg a társadalom, a nemzet, a haza. Ez osztja szét a meghódított javakat is, jól-rosszul, érdem, alku, jószerecse, olykor pedig erőhatalom szerint, már amilyenek a benne élő emberek.

Azonban a megszerzett javak föntartása és helyes arányokban való elfogyasztása az egyes emberre és általa a családra van bízva.

Ez a *háztartás*.

A legszuverénebb hatásköre ez az egyének és a családnak. Mértéke egyszersmind az életképességnek is. Természeti törvény lévén, hogy azok az egyének, akik a környezethez alkalmazkodni nem tudnak, elpusztuljanak: a háztartás a legjobb mértéke annak, hogy kiben milyen fönmaradó képesség lakik? Tanulmányozd a háztartásokat és a nemzet életerejét tanulmányoztad.

A tékozló egyén és a gondatlan gazda dekadens lény, aki vagy már magában, vagy gyermekeiben el fog pusztulni és le fog tűnni az élet színpadáról, mivel az őt körülvevő bomlasztó természeti és társadalmi erőket leküzdeni nem bírta.

Az eladósodott ember pedig már dégénérait lény, aki egész nemzetségével együtt a romlás örvényének a szélén áll. Egy perc, egy újabb váltólejárat és már lefelé sodródnak az alsó rétegekbe.

A természet rendjét megcsalni még a legdicsőségesebb adósság-csinálásokkal sem lehet.

Ellenben a jó gazda, a takarékos, előrelátó ember fölemelkedő, egészséges emberi lény, aki az alkalmazkodás eszközeinek teljes birtokában van. Övé és gyermekeié a jövő. Emelkedésük lassú, de bizonyos, mint a kétszerkettő.

Maga a *pénz* azonban nem cél. A legnagyobb milliomos is éhen fog veszni olyan lakatlan szigeten, ahol pénzért semmit sem lehet kapni. Ellenben ugyanott megél egy Robinson, aki halat, madarat tud fogni és amit fogott, abból a fölösleget félretenni tudja.

A pénz azonban eszköz. Kis és nagy dolgok eszköze. Instrumentuma a legnagyobb emberi dicsőségnek, magának az erénynek is, mely üres eszme az erre való eszközök nélkül. De erő és hatalom, ha pénz van a kezében.

Milyen nagy és szent kötelesség tehát a gazdaság dolgaival s kivált egy rendezett, biztos háztartás tudományával foglalkozni!

És milyen kevés mégis azoknak a száma, akik vele igazán foglalkoznak!

A rend.

Kezdetben vala a khaosz. A világ teremtése a dolgok rendbeverődésével kezdődött. Minden teremtés és minden fejlődés első értelmi ereje, vagy mondjuk: isteni eleme tehát a rend.

A *dekadens háztartás* ismertető jelek pedig ezek:

A jövedelmek és kiadások közt nincs előre megállapítva az egyensúly. A kiadások valamely szokás vagy öröklött előítélet szerint történnek. Legfőbb gondolomra vannak alkalmazva a bevételekhez.

Lehetőleg minden részletfizetésre vásároltatik, tehát nagyon drágán.

A január hóban fölhasznált élelmiszerek februárban fizettetnek, vagy még később. Iparosok számlái gyakran elutasítatnak.

A költségezésnél mindig arról van szó, hogy *kell* venni, de soha vagy csak ritkán arról, hogy mit *lehet*.

Adósságok mutatkoznak, de áttekintés híján azok forrása ismeretlen, vagy homályos marad.

A megélhetés ellen örökös a panasz.

A házban igen sok fölösleges drága lim-lom gyülik össze, mivel a kiadásoknál nem a komoly szükség, hanem a pillanatnyi kedv határoz, gyakran egy mászon irigyelt ruha, kalap, vagy más házban látott bútordarab.

A belső rendetlenség kívül is meglátszik. A kilincsek, ajtók és kulcsok kenetlenül csikorognak. A konyhában a vasedények rozsdásodnak. Az éléskamrában sok minden megromlik. A porcellánedények hamar törnek.

A lakásban nincs kifogástalan tisztaság. A hálószoba szűk, a parádés szoba tág. Az óra gyakran megáll, mivel elfelejtjük felhúzni, vagy végképen állva marad, mivel elromlott és nem javították idején. Ha jár, akkor sem jár pontosan.

A bútorok dolgában bizonyos lompossgót lehet észrevenni. A falakban üres szöglyukak tátonganak, amelyeket idejében nem tömtek be.

Azonkívül a háztartás vezetése nagyon hangos és sok pörrel jár.

Ami mind nem zárja ki, hogy az asszony suhogó selyemruhában, a gyermekek majomszerűleg öltözve járjanak, az úr pedig a klubban kártyázzék és az egész család úri módon éljen. Sőt gyakran nagy vendégségek és jeles eszem-iszomok vannak.

Ellenben a *virágzó háztartást* a következőkről lehet megösmerni.

A kiadások szigorúan a jövedelemhez vannak szabva. Lehetőleg egy kis töredék szabadon marad, hogy a takarékpénztárban rendkívüli szükség vagy csapás esetére tartalékalap legyen kéznél. Amire, ha nem volna szükség, a fölösleg lassan tőkévé gyülik össze és magától szaporodik.

Továbbá a kiadások nagysága szorosan meg van szabva, nemcsak, sőt meg van állapítva az is előre, hogy egy évben mennyit szabad a háztartásra, ruhára, lakásra, kényelemre vagy épen mellőzhető, de mégis az emberi életet szebbé tevő nemesebb élvezetekre elkölteni.

Valahányszor kiadásra kerül a sor, a férj és feleség azt kérdezi először egymástól, hogy mennyit *lehet* kiadni és csak azután, hogy mennyit *szükséges*. Sohasem azt, hogy mennyit *kell*.

Adósságok nem mutatkoznak. Ha kisebb hátramaradások elő is fordulnak, a következő hónapban már meg nem türetnek.

Részletfizetésre nem vásároltatik semmi, mivel ez nagyon drága. Tudják, hogy a részletfizetésnél az ember más, nem-fizető részletesek odaveszett tartozásait is megfizeti az iparosoknak.

A januáriusban fölélte élelmiszerek még eme hó jövedelmeiből fizettetnek ki és nem a

következő hónap jövedelméből, utólag.

Szabóval, cipésszel becsületes alku köttetik, de a számlák bemutatásakor azonnal kifizetődnek.

A megélhetés nehézsége ugyan szóba jön, de nem kétségbeesésekkel vegyest.

A házban fölösleges lim-lom nem gyűlik össze; első sorban azért nem, mivel szükségtelen dolgok nem vásároltatnak, hanem előbb különbség tételik a nélkülözhetetlen, a szükséges, a kényelmes és a fölösleges között. Franklin legnagyobb gazdasági tanácsa: «Semmit se végy, amire igazi szükséged nincsen.»

Mások ruhája vagy bútora nem irigyeltetik meg.

A házban a belső rend külsőleg is meglátszik. Tisztaság uralkodik és mindennek megvan a maga megszokott helye. A keresgéléssel idő nem vész el, abból izgatottság nem keletkezik.

Lomposág nincs. Kilincs, ajtó, kulcs nem nyikorog. Az érc tárgyak konyhában, szobában nem rozsdásodnak. Az éléskamra kápolnához hasonlít és ha valami romlik benne, legott kiküszöböltetik.

A tisztaság mintaserű. A hálószoza tág, a parádés szoba nem eszi meg a lakást. Az óra mindig pontosan jár. A falakban nincsenek üres lyukak.

A háztartás vezetése csendes, sima. A család egyes tagjai a szükséges pihenésen és szórakozáson kívül mindig valami hasznosat, célszerűt tesznek.

Ide-oda való lödörgés, unalom nincs. Gyermek lézengése és semmittevése nem türelik.

Ami nem zárja ki, hogy az asszony, az úr és a gyermek jó ízléssel öltözve jelenjenek meg az utcán s a férj olykor a társaságban töltsön el néhány órát, mivel az emberekkel való érintkezésre szüksége van. Vendéglátás is előfordul, túlságos eszem-iszom nélkül.

És ezt mind a háztartás rendjének lehet köszönni.

Az adósságok.

Hitelnek azt nevezzük, ami a kereső munkát támogatja. Adósságnak pedig azt, amit a másokébol el-elfogyasztunk.

Az adósság nemcsak pénzre, hanem az egész élet boldogságára jár. Leköti szabadságunkat. Néha becsületünket fogyasztja és mindig arra kényszerít, hogy másoknak dolgozzunk. Az adósság tehát a függés, a szolgaság és az elpusztulás országútja.

A kifizetetlen adósság pedig mások vagyonának csendes meglopása. Aki például ezer korona adóssággal hal meg, többet élt föl, mint amennyire joga volt. És ez a több másnak a vagyona volt. Úgy lehet, hogy az ő és gyermekei szerencséjéből egy darab. Tehát világos lopás.

Ellenben, akinek nincsen adóssága, az független ember. Már az által is egyenrangú a legdúsabb emberekkel, mivel senkinek lekötelezve nincs. Elhatározásai szabadok, még a hatalommal szemben is, mivel mindenkinek azt mondhatja, hogy «eb ura fakó, nem szorultam a pénzedre!»

Az életboldogság vagyoni tényezője tehát, – mint Széchenyi István is vallja, – nem a gazdagság, hanem a *vagyoni rend*. És nem az a nemzet erős, ahol kevés gazdag, de nagyon gazdag ember van, hanem az, ahol a hitel könnyű ugyan, de az eladósodott emberek száma csekély.

Ennélfogva az adósság utálatos állapot, ami ellen küzdeni kell. Aki el van adósodva, a legnagyobb erőfeszítéssel és nélkülözéssel is törekedjék abból kimenekedni és újjászületni, mint szabad ember az övéi és hazája számára. Az adósságoktól való kitisztulás a föltámadásnak egy neme.

Akinek pedig nincsen adóssága, járjon fölemelt fejjel az emberek közt. Ha szegény is, egyenlő rangú tényező mindenkivel. És a legnagyobb szigort se sajnálja háztartásában, ha ez megmenti az adósságtól.

Még gyermekeit se sajnálja a szigorú életmódtól. A világ nem hanyatlásra, hanem

fejlődésre lévén berendezve, a rend és takarékoság közt nevelkedett gyermekek általában véve jó módhoz jutnak az életben, mivel nagy gazdasági erőt hoznak magukkal a szülei házból.

Ellenben a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a dús és henyé életmód a gyermekeket demoralizálja, a bőven osztogatott pénz pedig egyenesen megmérgezi.

A *jövő* mindig azoké, akik az adósságtól tisztán tudják magukat tartani, mivel azok egészséges emberi lélekkel bírnak és erősebbek, mint a bőségben élő gazdagok.

A költségvetés.

Az államnak hatalmánál fogva módjában áll annyi jövedelmet előteremteni, amennyi kiadásainak fődözésére elég. Tehát előbb a kiadásokat állapítja meg és ehhez szabja a bevételeket.

A magányos embernek azonban megfordítva kell gazdálkodnia. Meg kell állapítania biztosan várható bevételeit és ehhez kell alkalmaznia kiadásait.

A legtöbb háztartás rendetlenségének és a legtöbb

adósságnak az a forrása, hogy a háztartás feje az újuló esztendő előtt nem csinál háztartási tervet vagyis költségvetést. Ezt senkinek sem volna szabad elmulasztania. A «kisebb» embernek azért nem, hogy adóssága ne támadjon. A «nagyobb» azért nem, hogy vagyont megóvja a pusztulástól. Mert nehezebb megtartani, mint megszerezni. A vagyoni jólétnek megszámlálhatatlan ellensége van, mely mindig a kész vagyonok fölbontására törekszik.

A legegyszerűbb költségvetés a kiadások különböző nemeinek oszlopba-állításától és a bevételek arányos fölosztásából áll.

Az arány különböző. Hosszas megfigyelés azt mutatja, hogy a rendes polgári háztartásban a szorosan vett háztartásra (élelmezés, fűtés, világítás) a rendes bevételek 40%-a – elég. A lakásra az angol közönségesen 20%-ot számít. Ez nálunk is megfelel. A hátralevő 40%-ból a tartalékalpra (szükség, véletlen, betegség) 6–10%-ot lehet szánni. A többi a ruházatra s a jobb élethez tartozó, bár nem okvetlen szükséges kiadásokra (kávéház, szivar, klub, vendéglátás) fordítható. Egy töredék, a jövedelem nagysága szerint, a különös élvezetekre, amilyen a színház, könyv, utazás, ajándékok és effélék. Ez a nemesebb értelemben vett luxus.

Megkülönböztetés végett külön kell beállítani az olyan kiadásokat, amelyek nem elfogyasztásra szolgálnak, hanem bizonyos tárgyak vételére, életbiztosításra stb. Szóval beruházás természetével bírnak.

Készítsük el egy 5000 koronás jövedelemmel bíró átlagos polgári háztartás évi költségvetését, hogy tiszta képet nyerjünk.

Költségvetés az ... évre. I. Bevételek:

1. Rendes fizetés	5000	korona
2. Rendkívüli bevételek	200	
3. Ingatlan jövedelme, hozomány kamatjövedelme (haván)	200	
Összesen . . .	5400	

II. Kiadások:

Fogyasztásiak:

1. Házbérre	1000
2. Háztartásra	2000
3. férj ruházatára	220
4. A feleség ruházatára	220
5. A gyermekekre	220
6. A kényelmi természetűek	280
7. Fölösleges természetűek	120
8. Orvos, gyógyszertár stb.	120

9. Adókra	150
10. Tagdíjakra, jótékonyagra stb	40
11. Javításokra és vegyeesekre	50
	Összesen 4420
Beruházásiak:	
12. Tartaléknak félretéve	400
13. Vett értéktárgyak	100
14. Életbiztosításra, nyugdíjra	200
15. Vegyeesekre	280
	Összesen 980
	Minden kiadás 5400

Ez egy szigorú, emelkedő vagyoni jólétre szánt háztartás képe. A mindenkori jövedelemhez képest változhat, de az arányok tekintetében még a kisebb háztartásokra nézve is alkalmas.

Azonban sohasem a költségvetés a jó, hanem ennek a *megtartása*.

A számvitel.

A háztartást vezesse a gazda.

Az asszony kezére a «háztartás» rovatába állított összeget havonként előre kell kiadni. Ebből a konyhát, a fűtést, a világítást, valamint a mosást lássa el. De abban a tudatban, hogy ha nem futja ki, akkor a hónap végén egész családját nélkülözéseknek teszi ki. Pótlékoktól minden irgalom nélkül tartózkodni kell, mivel legtöbbször ezen a ponton üt be a baj. Inkább nélkülözzön a hónap végén az egész család.

A háztartás feje mellőzze a szokásos, de fölötté naiv följegyzéseket; ellenben járjon el következőképen:

Minden hónap elején vegyen elő egy egyszerű papíroslapot és ezt vonalozza meg keresztben annyi rovatra, ahány rovatból áll a költségvetés. És minden este, lefekvés előtt, mulhatatlanul jegyezze be aznapi kiadásait mindig a *megfelelő rovatba* olyképen, hogy az előző napi összeghez hozzáadja az újat és a régít áthúzza. Ez által mindennap eléri azt, hogy az egyes címeken addig tett kiadásait együtt egész összegben látja. Az aznapi kiadásokat természetükhöz képest nagy gonddal kell szétosztani az egész rovatok közt.

Ez képessé teszi arra, hogy úgy bevételeit, mint kiadásait naponként hamar áttekinthesse és minden túlköltekezést azonnal észrevegyen.

A havi papíroslapok képe a költségvetésnek pontosan megfelelő sorszámokkal a következő:

Januárius:

<i>Bevétel:</i>	<i>1. 100 420</i>
	<i>2. 10 15</i>
	<i>3. 20 22 31</i>
<i>Kiadás:</i>	<i>1. 250 255</i>
	<i>2. 167 172</i>
	<i>3. 17 19</i>
	<i>stb.</i>

Az áthúzott számok az előtte való napi, régi számokat jelentik, az áthúzatlan számok mindig a mai nap bevételeit vagy kiadásait az előző napokkal együtt, hogy mindennap látható legyen az addig való egész havi bevétel és kiadás.

Az ilyképen naponként kitöltött papíroslapot a hónap végén gondosan félre kell tenni. Ha például negyedévi összeszámlásra van szükség, azokból meg lehet állapítani a háztartás rendes menetét vagy hibáit. Ezeken azonnal takarékosággal kell segíteni.

Az év végén azután az ember a 12 papíroslap egyes rovatait kiírja, összeadja és az eredményt a költségvetés egyes rovatai után az összehasonlítás föltüntetése végett odajegyzi.

Nincs az a tükör, mely olyan híven tárja föl a valóságot, mint ez az egyszerű számadás. Amelyről egyébiránt ezennel megvallom, hogy az a magam tapasztalatainak eredménye.

Egy egész életen át volt hű kísérőm; nehéz időkben, szinte elképzelhetetlen megpróbáltatások közt vált be legbecsületesebb háztartási tanácsadómnak.

Szívből kívánom, hogy mindenkihez olyan igaz legyen, mint amilyen hozzám vala.

A vagyonmérleg.

Nincs ember vagyon nélkül. A koldusnak is van valami vagyona, ha még oly kevés is. A legtöbb embernek azonban fogalma sincs arról, hogy mije van.

A háztartás rendjéhez tartozik tehát az év utolsó napján a vagyonmérleg. Sok ember van – fájdalom, – aki nevetségesnek fogja tartani, hogy ő vagyonmérleget készítsen; de azért ne tartsa senki fölöslegesnek.

A pontos vagyonmérleg némely embernek örvendetes meglepetést hoz, de újabb ösztönt és kedvet úgyszólván mindenkinek. Még a szegénynek is.

Egyszerű példa álljon itt erről is:

_____évi vagyonmérleg.

Vagyon:	korona
1. Meglevő pénzkészlet	75
2. Takarékpénztári tartalék	348
3. Értékpapírok (sorsjegyek) árfolyam szerint	270
4. Életbiztosítási kötvény értéke	4000
5. Ékszerek folyóértékben	390
6. Hozomány tőkeösszegben (ha van)	2000
7. Ingatlan folyóértékben (ha van)	1800
8. Bútorművek	1200
9. Ruhaneműk	870
10. Könyvek	560
11. Egyebek	477
Vagyon összege	11983

Terhek:	korona
1. Még kifizetetlen számlák	172
2. Törlesztési kölcsön	240
3. Apróbb tartozások	18
Terhek összege	430
Tiszta vagyon	11553

Szerény vagyoni állapotok mellett mindez bizonyosan alig több mint játék; de mint játék is fölötte érdekes.

Évről-évre meglepő újságokat mond a vagyonmérleg a gazdálkodó embernek. És olyan tanácsokat ad neki, amelyenkről fogalma sem volt akkor, amikor a létért való küzdelmet és egy családért a felelősséget a vállaira vette.

Befejezés.

Sohase felejtsük el egyébiránt, hogy e gazdálkodásnak két oldala van, mint a félretett pénzdarabnak. Az egyik az, hogy *józan szükségesen felül egy fillért se fogyasztunk*. A másik, hogy a megtakarított összeget ne csak a magunk, hanem a *haza vagyonának is tartjuk*. Mert valóban az is.

Bizonyosan nem a tetszés vágya kényszerített rá, hogy mindezeket elmondjam. Azonban nem tudok lemondani arról az eszméről, hogy a magyar fajban óriási gazdasági erények hevernek holt kincsek gyanánt. Mennyit tártam föl belőlük, attól függ, hogy hányan és milyen lélekkel olvasták? De ha csak *tízen* is, ez is már tíz virágzó nemzedék a haza jövőjének.

Én magam szigorú rendet tartottam ezekben a dolgokban már legénykorom óta és kimondhatatlan sokat köszönök ennek a rendnek, mely olykor az élet hajmeresztő szakadékein segítette át bántatlanul.

Amióta a magam kenyerén élek, nem múlt el december 31-ike anélkül, hogy az asztalomon ott ne feküdt volna a lefolyt évről való *zárszámadás* és a jövő évről való *budget*. Mindig tudtam, hogy mit szabad abban az esztendőben elkölteni és azt is, hogy mire mennyit költöttem el?

Ha valamikor éjjel a Gondviselés fölrázna álmomból és azt mondaná, hogy most pedig *számoljunk*, kedves barátom; némán odamutatnék a leveles polcra:

– Csak méltóztassék összeadni és kivonni, öt perc alatt megvan az egész és akkor – mehetünk.

Dósa György.

Azon a vidéken születtem és nevelkedtem, ahol az 1514. évi borzasztó parasztlázadást vérbe fojtották és elégették.

Emlékszem rá, hogy gyermekkoromban egyik este nagyszerű vörösség jelent meg az égen Csanád felé, ami tőlünk északra van. Az északi fényről akkor még a parasztnép nem tudott szinte semmit. Az emberek kiszaladtak az utcára, falu szélére, felmáztak a házak tetejére (én is oda) és találgatták, hogy mi lehet az a nagy égés? A torontáli síkon óriási messzeségekre el lehet látni, kivált a ház tetejéről, de magva még nem volt annak a vörösségnek. Egy öreg paraszt azonban így vélekedett:

– Isten ótalmazzon, talán megint a kurucok jönnek, vagy a feketesereg?!

Noha a magyar szájhagyomány – fájdalom – nagyon fősvény, az 1514. évi borzasztó fölkelés emlékéből mégis megőrzött legalább ennyit. Csakugyan arrafelé dühöngött valamikor legjobban Dósa serege. És arra vonult át Kinizsi Pál üldözött és tulajdon maga által szétvert fekete serege is. Akkor arra csakugyan égett minden.

Dósa György parasztforradalmát még ma sem tudjuk tisztára. Aki irt akkor, az ugyan mind halálos ellensége volt a véres hősnek. Az ellenségnek pedig soha sincs igazsága. Magától Dósától (mert a neve így íródott és nem Dózsának) néhány kiáltvány és beszéd maradt meg. Talán az egyetlen ceglédit kivéve, valamennyi torzítás, vagy egyszerűen hasból van írva.

Nem lehet világosan kivenni belőlük, hogy mi volt tulajdonképpen a rémes fölkelés igazi célja. De annál jobban tudjuk, hogy borzasztó rosszul végződött és a parasztságot szinte rabszolgai állapotba döntötte.

Ez a pár sor egyébiránt nagyjából Márki Sándor kolozsvári egyetemi tanárnak egy régiebb, de igen becsületes kis műve után igazodik. (Dósa György és forradalma. 1883.)

Dósa György az erdélyi uzunpannati és makfalvi nemes Dósa-család gyermeke volt. Ősei közt erdélyi vajda is volt a XIII. században. Ügy tudom, a család most is megvan, sőt szétágazott; ide nem számítva az újakat. A *hős* (mert szerintem is az volt) Dalnokon született, de Makfalván nőtt fel, szemben a tündérmesés Várhegyessel. Ő maga szilaj legény volt, Gergely (Gecő) öccse azonban gyöngéd, békés természetű fiú. Nagyon szerették egymást.

Györgyöt azonban a hatóság rablógyilkossággal gyanúsította meg és ez a gyanú őt a végekre kergette katonáskodni.

Alakja 1514-ben merült fel Budán nagyon rokonszenvesen. Mint a belgrádi helyőrség egyik vitéz századosa, sok jeles cselekedetet művelt. Nemrég egy Ali, szendrei spahi-vezér karját párbajban páncélostól levágta, ami nagy becsület volt akkor. A vitéz százados Budán II. Ulászló királytól (ez a Dobse László) ezért új címet kapott, amibe épen a levágott török kéz volt belefestve. Azonkívül kapott kétszáz darab aranyat is, továbbá aranyos vitézi ruhákat, kardot és sarkantyút. Azonkívül egy délvidéki falut is és aranyláncot. De már akkor sok pletyka vette körül, ami nem csoda olyan nagyúri léhűtő társaságban, amilyen akkor Budán a szegény királyt körülvette.

A híres Bakács Tamás primás épen akkor jött meg a római pápaválasztásról és meghozta X. Leó új pápa bulláját, mely a törökkel három évre kötött békét egyszerűen feloldja és a primást jóformán az egész északi Európa keresztes hadainak fejévé teszi meg. Persze lelki fejévé. Arról volt szó, hogy a magyarok kezdjék a háborút a török ellen, ami – úgy mondták – különös jóindulata a szentszéknek a magyarok iránt.

Egyébiránt nem kell elfelejteni, hogy az a kor Olaszországban a híres *cinquecento*, Michel Angelo, Raffaello és a legnagyobb renaissance-műveltség kora volt. De egyben a legnagyobb perfidiák kora is.

Az ország tanácsa 1514 március 24-dikén, vagy másnap tárgyalta a háborút, amelyet persze nem az elpuhult nemesség és az elhatalmasodott főnemesség viselt volna, hanem a vallásos hittel felhívott köznép. Jelvényük is a kereszt, *crux* volt, ami parasztosan kiejtve *curux*. Ebből lett a *kuruc* név Dósa alatt. Később már a kuruc egyszerűen a fölkelő fegyveres népet jelentette.

A háborút az ország tanácsában egyedül a bölcs *Telegdi* István kincstartó ellenezte. A többi beült Tamás primásnak és a papok azonnal országszerte kihirdették a népnek a szent háborút.

Nehezebb volt vezért fogni hozzá. A főurak egymással marakodtak, mint a rossz kutyák, de nem is igen kellettek a népnek. Az akkori főúri oligarchia végelhatalmasodásban és végelaljasodásban szenvedett. (Lásd tizenkét évre rá Mohácsot!) A parasztnép szegény tele volt nyomorúsággal és haraggal az urak iránt. Németországban is csak épen hogy lezajlott a württembergi paraszt-fölkelés. Husszita is elég volt az országban. Azonfelül pedig a közeledő reformáció az árnyékát, vagy a fényét már szintén előre vetette.

Szóval Tamás primás fővezért nem talált és így fordult a szemé vitéz Dósa Györgyre, aki, noha maga régi nemes ember volt, kedves volt a parasztnép szemében is. Amolyan új Toldi Miklós hire lehetett.

Dósa április 24-én kapta meg a piroskeresztes vezéri lobogót szent Zsigmond budai kápolnájában. Mise után nagy népgyűlés volt és a háborút zajjal hirdették. A keresztes hadaknak a horvátországi Kninbe kellett volna indulni, amelyet a törökök már elfoglaltak.

De nagyon is nem így lett.

A papok már a toborzásnál is hibát tettek. Hogy a köznép annál jobban siessen keresztes katonának, azzal is biztatták, hogy legalább a földesurak igájától addigra is megszabadul. Hiszen csak ez kellett! A nép özönlött a felállított táborokba, a Rákosra, Nagyváradra, Kalocsára, Bácsba.

Csakhogy ez a köznép meglehetősen gyűlevész volt. Leszámítva a papokat (igen sok pap volt a táborban), barátokat, tanítókat és diákokat, kezdetben a toprongyos zsellérség jött. Továbbá a csavargók és mindenféle csőcselék. Később már a jobbmódú jobbágy is, félszből. Bizonyosan sok cseh és morva is, mivel II. Ulászló cseh király is volt. Rác is a délvidékről. Kisiparos is volt elég, kivált sok csizmadia és varga. Köznemes is akadt.

Pest alatt a Rákoson május derekáig már negyvenezer szegény ember jött össze, egyelőre botokkal, kaszákkal, fringiákkal, fejszékkel fegyverezve. És nyomorult módon élvelemze. Sok asszony is volt velük, ez is baj volt. Dósa György valahogyan mégis szervezte őket és

alvezérül maga mellé Gergely öccsét és Mészáros Lőrinc ceglédi papot vette, aki egymaga kétezer katonát hozott.

A dolgok hamar romlottak. A földesurak, látván, hogy földjüket a jobbágy elhagyja, hol fenyegetést, hol erőszakot, hol büntetést használtak ellenük, hogy a közeledő aratáshoz némi munkaerőt otthon foghassanak. Ennek híre ment a rákosi táborban, mire a kurucok szanaszét véres megtorlással éltek. Kastélyok gyuladtak meg és sok nemest vertek agyon.

Telegdi István kincstartó uram ezt ugyan jóelőre látta. A táborban levő papok azonfelül vallásos buzgalmukban a parasztokat még biztatták is. Kivált Lőrinc ceglédi pap, aki Dósának végig hű alvezére, de rossz szelleme is maradt. Bizony még Buda környékén is gyilkolgattak. Mivel pedig a király indító parancsa mitsem ért, Tamás érsek május 23-án az egész háborút letiltotta, a kuruc tábort hazaküldte és az engedetleneket átokkal fenyegette.

Post festa! Dósa másnap hazaeresztette ugyan a hazakívánkozókat, de a megvadult köznép már nem bírt többé. A tábor együtt maradt és elkezdődött Dósa György tragédiája.

Ma sem bizonyos, milyen lelki motívum döntötte el Dósa sorsát, ő, a király embere és Tamás primás felkentje volt és egyénileg semmi bosszúra készítő sérelme nem vala. De az is bizonyos, hogy az akkori országtartó oligarchia a nép gyűlöletét bőven kiérdemelte. Róluk olvasva még ma is ökölbe szorul tőle az ember keze.

Május 25-én a kurucok már a primáshoz hű budai barátokat égetik s nyomban megindul az egész tábor (háromezer főre rugó helyőrség visszahagyásával) Cegléd felé. Már rendezett had volt, mivel ezt a 67 kilométer utat egy nap alatt tette meg. Ma már ezt nem lehetne így. Cegléden új csapatokat és ágyukat kaptak.

Dósa György magát Cegléden, valószínűleg május 27-én kelt kiáltványában, már a kurucok «fejedelmének és főkapitányának» nevezi, azonfelül azonban a *király alattvalójának is, de «nem egyúttal az urak alattvalójának»* is. Háborúját tehát nem a király, hanem az urak, vagyis a nemesség ellen indítja, akiket hitszegőknek és a nép megtámadóinak nevez.

Némely feljegyzésekben nyoma van, hogy a parasztságot egészen fel akarta szabadítani s homályosan a népkirályságot akarta, de a nemesség kiölésével. A kiáltvány különben kapufélfára való felakasztással, nyársba húzással és efféle jókkal kínálja azokat a parasztokat, akik nem csatlakoznak hozzá.

El lehet képzelni, hogy az útjába esett nemességnek mi volt a sorsa! Előbb Lőrinc papot egy dandárral Bácsba küldi le az ott gyülekező parasztokhoz, ő maga pedig a főhaddal borzasztó öldöklések és égetések közt gyors tempóban vonul a Tisza, onnan a Maros felé. Junius 2-án Tiszavárkonyban, másnap Mezőtúron, harmadnap Héken, negyednap Szarvason, ötödnap Békésen van. Ma is bajos volna utánacsínálni.

– Junius 8-án Gyulavár alatt találkozik először Csáky Miklós csanádi püspök és Báthory István temesi gróf hadaival, akik előhadát jól megverik, de ő már június 11-én Nagylaknál a Marosig szorítja a püspök bandériumát és másnap megveri. Harmadnap már az erődített Csanád is a kezébe jut. Égve. Csáky püspököt elfogták s állítólag főpapi ékességben vitték elibe. Szemére hányta az életéért könyörgő püspöknek, hogy Budán vitézhez nem illő módon bánt vele. Aztán így szólott hóhér cigányainak:

– *Korpázd az bestyét!*

A püspök csontjait bunkókkal törték össze, aztán fejjel lefelé karóba húzták. Ugyanígy járt még egy sereg elfogott előkelőség. Báthory, bár sebesülve, valahogyan megmenekült és lóhalálában Temesvárra sietett haza. Csanádon halt meg az elfogott *Telegdi* István országos kincstartó is, valamennyi akkori úr közt a legderékabb. Mindazáltal oszlophoz kötötték s Dósa katonái nyállal és puskával lötték szegényt rostává.

Dósa mint hadvezér és néphős Temesvár alatt mutatkozik egész nagyságában. Noha Mészáros Lőrinc pap, alvezére, vereségek után (Szegedet nem is merte megtámadni) mégis egyesülhetett vele s Erdélyben is általánossá lett a parasztfölkelés, Dósa baljóslatú jelek és árulások hire közt mégis megkezdte Temesvár ostromát. Még pedig sok hadvezéri

talentummal.

Elegendő ostromszer híján a temesvári helyőrségtől a Béga-csatornát akarta elvenni és a Temesbe levezetni. A várban valósággal ki is tört az éhség, amikor július 15-én Szapolyai hadai végre megjelentek és az ulicsi mezőn a rosszul vezethető kuruc hadat Dósa minden hősiessége mellett is tökéletesen megsemmisítették. Dósa sebesülten esett hóhérai kezébe, Gergely öccse épen. Lőrinc pap valahogyan elugrott, de később a bihari kurucokkal elfogták és kivégezték. Egyébiránt Temesvár alatt «sok ezer paraszt esett el».

Dósa kivégzését az egykorú és későbbi krónikások valóságos kéjjel rajzolták még kegyetlenebbnek, mint amilyen lehetett a valóság szerint. Már július 20-án kivégezték. A cigánykovácsolta trónus, amibe ültették, aligha volt izzó, de kezébe tüzes királyi pálcát tettek és fejére tüzesített, kosárforma koronát, melyet még most is őriznek Kolozsvárt, ha az az!

Valóságnak látszik, hogy tisztjei közül úgy hatvanat halálig éhezettek s akik még éltek, azokat arra kényszerítették, hogy vezérük véréből igyanak és megsült húsából egyenek. Aki nem tette, azonmód levágták. Táncolniuk is kellett a félig megsült hős mellett «nádsíp» hangjaira. Végül a földön elterült hős csontjait a hóhérok összetörték s testét négyfelé vágva, Pestre, Budára, Fehérvárra és Váradra küldték kiszögezés végett. Feje – de ez nem egészen bizonyos – Szegedre került. «Szegeddé küdé (Szapolyai) ajándikon a szegedi fejbírónak, kinek Pálfy Bálás neve vala», mondja a tökéletlen krónika.

A hátborzongató tömeges kivégzésen a testvéri szeretetnek egy szép vonása tündöklök. Dósa György sülvén is rimánkodott öccséért, Gergelyért, hogy ezzel ne bánjanak úgy, mint vele, mivel sokszor le akarta beszélni az országdúlásról. Annyit el is ért, hogy Dósa Gergely fejét kínzás nélkül ütötték le.

Aki pedig többre is kíváncsi, nyissa föl a Corpus Jurist és II. Ulászló 1514. évi Decretumának 4–52. cikkeit olvassa el. És aki a népnek olyan nyomorúságot kíván, amilyen azokban a bosszúálló törvényekben foglaltatik, az csinálja utána Dósa Györgyöt.

Mindazáltal én Dósa Györgyöt mégis hősnek tartom. Sőt tragikai nagyságú hősnek. Nagy, erős, sokat akaró és az időket messze belátó lelke, nemes lelke volt. Nem magáért küzdött, hanem a nyomorkodó milliókért és nem kezdett kisebbet, mint akármely nagy hőse ama nevezetes korszaknak. Az is bizonyos, hogy az akkori országtartó oligarchia bőven rászolgált a forradalomra. Csakhogy az «idők teljessége» akkor még nem következett el.

Szörnyűségesen véres cselekedetei sem különböztek a hasonló belső háborúk cselekedeteitől. Különben is busásan megfizetett érték. Egész férfias felelősséggel cselekedett.

Ma azonban, amikor ezeket írom, amit ő akart, mindaz törvény és jog. Legnagyobb részét valóság is. Ha ma az ő szobrát Szegeden vagy akárhol fölállítják, jóllakott, sőt jómódú parasztok fogják nézni. Hellyel-közzel olyan is, aki lajbliját nem bírja begombolni a kövérségtől.

Különben is azt vallom, hogy a történeti események és a haladást szolgáló hősök vagy kiválóságok szobra sokkal szebb, derekabb és szabad nemzethez méltóbb, mint a lojaliskodó, olykor csúszó-mászó emlék.

Dósa alakja egyébiránt nem alkalmas valamely pártszentnek. Nemzeti történetünk messzelátzó, bár véres alakja ő, akit nem szabad gyűlöletre szító ihlettel bronzba önteni, vagy márványba faragni. És inkább Temesvárra való, az ottani kis Mária-emlék helyére, ahol kivégezték.

Dósa szobrát magyarnak és kiengesztelőnek kell megcsinálni, nem pedig rajongónak. Méltó volna arra is, hogy a költészet és drámaírás is fölvegye az ő emit kezét.

Mert hiába vonogatjuk a becses vállunkat. Hogy él hibázott vállalata talán hetvenezer magyar életébe került, igaz. De hány olyan nagy alaknak van szobra, aki szintéri embervérrel írta a történetet és szintén belebukott, de ő maga nem halt bele. Vegyük például mindjárt I. Napóleont, nem is beszélvén a kisebbekről.

Ha művész volnék, már mintáznám őt, nagy szándékát és borzasztó katasztrófáját. De nem lázító, hanem k engesztelő magyar hősnék mintáznám.

Ősapáink alkonya.

Oltsunk gyászruhát, hintsünk hamut a fejünkre és vágjuk be a kabátunk hajtókáját: a mi nagy és szent őünk meghalt. Most már bizonyos, hogy nem a majomtól származunk és akármilyen keservesen illesse is meg bennünket ez a szomorú valóság, bele kell nyugodnunk mégis a változhatatlanba.

A Nobel-díjjal kitüntetett *Carrel* dr. amerikai fiziológus könnyen felfogható kísérletekkel bebizonyította, hogy szervezettanilag – ezer bocsánat – még a disznó is közelebb áll hozzánk, mint a majom. Eszerint tehát Darwin nagyon elhajította a sulykot, amikor családfánkat vissza tudta vinni az őserdőbe és – mint sokan hiszik – a csimpánzsot jelölte meg Ádám helyett az emberiség dicsőséges ősapjának.

Most ennek az édes ábrándnak is vége van!

Azt hiszem, úgy negyedikes gimnazista voltam, amikor ez a boldogító felfedezés először ütötte meg a fületem. Ez a kor tudniillik az istentagadás kora; lelkileg épen olyan, mint a csecsemők fogzása. Hartmannt, Schopenhauert és Büchnert faltuk és Lucifer volt az eszményképünk. És hozzá még az a kor ama nagy *világfájdalom*

kora is volt, ami tömegesen gázolt el minden új tehetséget (egyedül csak Reviczky Gyulával nem birt) és végre is az 1873. évi óriási *krach*-ban végződött.

Ekkor hallottam, vagy olvastam először (már igazán nem tudom), hogy az ember tulajdonképpen nem Ádámtól, hanem a majomtól származik. És nagyon boldog voltam. Hiszen olyan szép az, ha a papoknak nincsen igazságuk és az ember *pro foro interno* valamennyi professzorát joggal leszamarazhatja. Pusztán ez az egy öröm is megéri azt a kis balesetet, hogy az embernek olyan szőrös pofájú ősapja legyen. Bizony még az állatkertben is bizonyos kegyelettel állottunk meg őszüleink kalitkája előtt.

Hogy később a kételkedésben is kételkedni kezdtem, arra is emlékszem. No jó, hát nem származtunk Ádámtól: rendben van. De miért kellett épen majomtól származnunk? Abban, hogy kortársaim legnagyobb része a majomtól származott, ma sem szívesen kételkedem, mivel akarva sem képesek eltitkolni az ősi családi vonásokat. De miért épen *nekem* és miért azoknak is, akiket tisztelni tudok, – bár hiszen a tízparancsolat szerint őszüleimet még jobban kellene tisztelnem. Elnyomta azonban a kételkedést a nagy *Darwin* tekintélyének óriási súlya, aki valóban többet is érdemelt volna annál a dicsőségnél, hogy minden üresfejű szajkó az ő nevével takarózzon.

Darwin tudniillik sohasem mondta, hogy az ember a majomtól származik. Az ő rendkívül nagy tudományos becsületessége egyáltalán visszariadt minden olyan apodiktikus következtetéstől, aminek valóságáról nem volt egészen meggyőződve.

Az ember származásáról szóló könyvének végére állította az ő következtetéseit, de ebben is csak annyit mond, hogy «*az ember valamely kevésbé magas szervezetű alaktól származott*». Megállapítja az emberi embriónak az állattal való hasonlóságát (példa gyanánt itt is a kutyát említi és nem a majmot) s azután az öröklékenység és a létért való küzdelem útján viszi végig az evolúció fölséges gondolatát. És erre azt is megállapítja, hogy a különböző emberfajták szervezeti részleteinek és számos szellemi sajátosságának megegyezése arra mutat, hogy az emberek közös torzs-szülőtől származnak. Ez pedig szerinte valami szőrös, farkkal ellátott, *négy lábú, valószínűleg fán tartózkodó* és az Ó-világban (nem Amerikában) lakó állat lehetett.

«Ez a lény, – így folytatja ő maga – *ha* a természetbúvár egész szervi alkotását megvizsgálná, a *négykezüek* közé volna sorolandó.» Főlebb is viszi ezt a gondolatot. Ez a «négykezü» valószínűleg valami régi *erszényes* állattól származott (à la kénguru), ez hullőfélétől, ez meg halfélétől. «A múlt idők homályának ködén át láthatjuk, – így végződik a származási lánc – hogy valamennyi emlősnek legősibb törzsszülője szükségképpen *vízi állat*

vala, amely kopoltyukkal volt ellátva.»

Ez Darwin és nem az, akinek a tömeg ismeri, ősapánknak, a majomnak tisztos nevét világosan még ki sem ejti, sőt nem is azt tartja lényegesnek, hanem azt, hogy az ember őse eredetileg vízi állat volt.

A Genézis I. rész, 2. verse pedig így szól:

«A föld pedig puszta volt és üres és sötétség vala a *mélység* színén és az Isten lelke lebeg a *vizek* fölött.»

Vagyis íme Darwin is azokba a vizekbe jut genezisével, ahová Mózes eljutott. Az ember mindenféle más állatokkal a vízből került ki.

A majom tehát Darwinnál is epizód, átmeneti állomás és nem is olyan határozott forma. Csak «valószínűleg». Bár igaz, ha Darwin tudta volna, hogyan majmolják, talán határozottabb formában adta volna elő véleményét ő is. És talán hozzátette volna, hogy ez az átalakulás még nem is olyan nagyon régen történt.

Ma már mindenesetre tisztában vagyunk azzal, hogy az ember független és szabad gondolkozásához egyáltalán nem szükséges az, hogy majomtól származott legyen. És a Nobel-díjas *Carrel* nem is épen az első biológus, aki Darwinnak e félig kiformázott tételét kísérletekkel cáfolta.

Ma a tudományos világban már sokkal általánosabb az a vélemény, hogy az emberek nem is származtak egyetlen törzs-szülőtől, hanem fejlődésük sok *különböző pontról*, önállóan indult ki. És hogy eszerint a fejlődés elve nem is a létért való küzdelem és a kiválogatódás, hanem valamely autochton, önálló, ősi fejlődési erő, mely a természeti lények fejlődését mindig egyazon mederben tartja meg. Vagyis a kutya, a majom, az ember, – kutya, majom és ember volt kezdettől óta és az is marad. Eszerint tehát az embernek sem kellett okvetlenül halnak lenni valamikor, még kevésbé épen majomnak. A mi tudósaink közül például Apáthy István világhírű biológusunk is épen ezen az alapon áll.

De ezen az alapon áll a monisták egyik nagy prófétája, a svéd *Arrhenius* is, akinél a szervezetek ősi származása a következő érdekes képet mutatja:

A világtér egészen meg van töltve parányi testrészekkel (világpor), amelyeket az égi testek, kivált a napok lövellnek ki magukból, vagy pedig egymásba ütődött égi testek elégéséből származnak. A legnagyobb rész a Nap anyagából való, mely az u. n. *fénynyomás* törvényénél fogva szakadatlanul óriási mennyiségű finom, porszerű anyagot hajt ki magából. A fénynek ugyanis egyebek közt az a mechanikai ereje is meg van, hogy az olyan parányi anyagrészecskéket, amelyek átmérője egy ezredrész (0-001) milliméternél nem nagyobb, képes a fénysugár terjedése irányában magával ragadni, vagyis a naptól a világűrbe kihajtani, ami ilyenformán világporral egészen megtelik. Hogyan támadnak ebből az üstökösök, ködfoltok és új égitestek, nem ide való. Arrheniusnak azonban az a véleménye, hogy az így kiröpített világporban az ősi szervezetek finom *spórái*, vagyis az élet legparányibb csirái is előfordulnak. Ezek a kisodort parányi csirák azután más égitestekre átszármazván, fejlődni kezdenek és *új élet* keletkezését jelentik. Így keletkezett volna az élet a kihűlő Földön is, nem okvetlenül egyetlen csirából, hanem sok-sok ezer különféleből, amiről az állat- és növényvilág óriási változatossága még ma is tanúságot teszen. Ilyen fizikai alapon épült föl a francia Bergson bölcséleti rendszere is.

Íme világos tehát, hogy a mi kedves őszülein, a majmok már alaposan bealkonyodnak. És ha *Carrel* dr. az emberi bőr folytonossági hiányát a majom bőrének át-plántálásával nem bírta helyreállítani, ellenben ez a disznó bőrrel igenis sikerült neki, akkor én is mondom hozzá egyet:

– Rajta, uraim, nevezzük ki most már a disznót ősapánknak és iparkodjunk méltó utódjai lenni.

A szép stílus.

A szó a görög *stylos*-ból keletkezett, ami szarát, tût jelent, de a latin *stilus* formájában már azt a fémből, vagy csontból készült íróvesszőt, amivel a viaszostáblára rótták a betűket. Csekélyke jelkép, aminek a neve azután átment az írás módjára, innen a művészetek kifejezési módjára is. Nemcsak az építőművészetre, hanem a festésre, szobrászatra, zenére, sőt a szónoklatra, bútorzatra, ruházatra és az ember egész életére is.

Hogy foglalkozzunk is vele, minden kényszerít. A levél, amit felbontunk. Az újság, amit olvasunk. A reklám, ami sárga postajeggyel az asztalunkra hullik. A mindenféle hatóságok parancsai, rendeletei, ítéletei. Az emlékiratok, folyamodások. Az írás, a szó, a beszéd, a mozdulat, a szemjáték. Amerre tekintünk, mindenütt dagadozása és szétterjedése a gondolatok tenger-bőségének, de egyben nyomorult elsekélyesedése is a kifejezésnek. Olykor úgy tetszik, hogy a stílus itt akar bennünket hagyni, mint szent Pál az oláhokat.

Persze, szorosabbra kell mindjárt húzni a gondolat fonalát, mivel csak az írás stílusáról van szó. Rendkívül érdekes és vonzó vizsgálódás lenne ugyan az is, hogy az életnek az a nemesebb alkotó szövete, amit a stílus neve alá gyűjtött az emberi gondolkodás, milyen föladatokat tölt be egyáltalán? Azonban elég csak annyit megérzeni, hogy a műveltség rétegeiben magasabbra emelkedő ember, még a parvenü is, látköre tágultával életének minden mozdulatát, még érzelmeit is» valamely tökéletesebb ételiszabály szerint törekszik berendezni. Amint hogy bámulván-bámuljuk még azokat az egyszerűen nemes és talán épen azért szép stílszerű mozdulatokat is, amelyek különösen a felsőbb arisztokratikus osztályok kiváltságai, de máskülönbén nem nagyon becsesek, mivel azokat könnyű eltanulni.

Micsoda azonban a stílus egyáltalán? Kifejezési módja valamely gondolatnak. Az Írásban: az, *ahogyan* írni szoktunk. Akkor tudniillik, amikor nem affektálunk, vagy nem akarunk mást utánozni. Ez a meghatározás bizonyosan olyan világos, mint a vakablak, de rövidebben igazán nem lehet megmondani. Annyit mindenesetre meg lehet belőle érteni mindjárt, hogy aki gondolatait – ha vannak neki, – gondatlanul, elsietve, lomposan és az olvasó megbecsülése nélkül szokta kifejezni, az épen olyan kellemetlen jelenség köztünk, mint az, aki piszkos kráglival, félretaposott cipősarokkal, vagy az időhöz-helyhez fogva oktalanul öltözve szaladgál az emberek közt.

Az írásban is, mint minden másban, elsősorban ezen a szón fekszik a súly: *szokta*. A stílus az írásban nem egy alkalomra kieszelt ravaszkodás, hanem a gondolatok kifejezésének begyakorlott, begyökerezett módja. Szinte olyan, mint reflex-mozgásaink, amelyek nem szűrődnek át előbb öntudatunk szitáján, hanem önkéntelenek. Például ha egy hirtelen támadt villanásra a szemünkhöz kapunk, vagy a robogó kocsni elöl félreugrunk. Szintazonképen vagyunk beszédünkkel és írásunkkal is.

A kifejezés ajtaja felé tolongó gondolataink mindig tudatosak ugyan, azonban a szóhasználat, a szavaknak mennyisége, minősége, kiválogatása és egybefűzése már valami önkéntelen, szinte megfontolatlan, egyéniségünkből fakadt szokás.

Lehet az jó szokás és lehet az rossz is, de elsősorban mindig magától az embertől függ, hogy milyen leszen. Azok, akik sok és új gondolattal vannak megáldva, a természetes szükségérzet által hajtattván, keresve-keresik a módját annak, hogy gondolataikból, amennyit csak lehet, írásban is ki tudjanak fejezni. De törekszik erre egyáltalán mindenki. Ez az oka, hogy az írás stílusában is mindig meg fog látszani az *egyéniiség*. Élesebben és határozottabban azoknál, akiknek befejezett egyéni gondolatviláguk van, kevésbé azoknál, akik még küzdenek a stílusért, vagy pedig amolyan sablon-életet élnek és eredeti gondolataik alig vannak.

Innét van, hogy kedves írónk stílusát már az első mondatról felismerjük, ellenben például a hivatalbeli és kereskedelmi stílusból szinte minden eredetiség ki van irtva. Igazsága van tehát Buffonnak eme sokszor eltorzított mondásával: *le style est l'homme même* (a stílus az ember maga). Ellenben igaz az is, hogy az eredeti, egyéni stíluson kívül az életben számos

olyan írás-stílus is van, amelynek lényeges kelléke éppen az, hogy ne legyen eredeti, vagyis személytelen legyen, de mégis világos, sőt tetszős.

Az írás is, mint minden néven nevezendő gondolat kifejezés – ideértve még a kacsintást is, – ennél fogva akkor a legtökéletesebb, ha eredeti, vagyis hogy mértani jelképpel éljünk: a gondolatot nemcsak síkban, hanem plasztikusan, temérdekségében is ki tudja fejezni.

A költők, írók és más íróművészek írásainak művészi szépsége és nagy vonzó ereje éppen ebből származik, ők nemcsak az előtérben levő síkon fekvő gondolatot látják, hanem az alatta, mögötte és fölötté levő gondolatokat is. Gyakran egyetlen kötő-szó, talán két betű, a kicsinyke *is* is elég, vagy éppen egy jól megválasztott szó megcsendülése, hogy az olvasó lelkébe egyszerre bekapcsolódjanak a háttérben álló gondolatok eleven képei. És éppen ez az a művészi elem, amit a stílusban utánozni sohasem lehet.

Mindamellet a világ itt még nincsen bedesztkázva. Amilyen bizonyos az, hogy a művészi eredetiségeket a stílusban, sem lehet utolérni, ép oly bizonyos, hogy egy-egy kiváló íróművész új meg új gondolat kifejezési módokat, fordulatokat, ötleteket, kapcsolásokat ad a világnak. Ezekből figyelmes olvasás, még inkább pedig gyakorlás útján egy jó rész valósággal elsajátítható és kétségtelenül fejlesztőleg hat sok ezer ember stílusára, gyakran pedig közhellyé, frázissá is leszen. Másrészt pedig vannak a nyelvnek és a stílusnak olyan általános, mindenki által megérett és becsült kellékei is, – ezek a stílus aprópénzei, – amelyek igenis elsajátíthatók és a beszédet, vagy írást nemcsak rendesebbé, hanem kifejezőbbé és szebbé is képesek tenni.

A stílust tehát bizonyos fokig *tanulni* is lehet, sőt kell is. Többet mondok. Maguk az íróművészek is holtig tanulnak, mint a jó papok. Szinte senki előtt sem titok az a küzdelem, amelyet minden író és művész a maga stílusáért folytat. Előbb azért, hogy egy bizonyos eredeti kifejezési módra tehessen szert, később pedig azért, hogy ezt a reá ezer oldalról ható idegen befolyásoktól és olvasott, vagy hallott közhelyektől megvédelmezhesse, ha lehet, még magasabb fokra fejleszthesse.

Erről a pontról a stílus képződésének legmélyebb misztériumába lehet belátni. Aki valaha valamely fontosabb írásművön dolgozott, – és van-e olyan, aki nem, – tisztán be tud magának számolni arról, hogy munkájának legterhesebb része tulajdonképpen előre tolongó gondolatainak kiválogatásából és minél teljesebb kifejezéséből állott. Amit még az a törekvése tesz nehezebbé, hogy a kifejezés módja ne csak világos, hanem oly harmonikus, szép is legyen, hogy az olvasó, akárki is az, vonzónak, kellemesnek is találja, ami a helyes megértésnek nem közönséges előmozdítója.

Sajnos, írásban jóval rövidebben kell kifejeznünk azt a gondolatot, amit beszédben bővebben tehetünk. Az élőbeszédben hangsúlyozásunkkal, beszédünk változatosságával, kezünk, fejünk, testünk mozgásával, arcunk kifejezésével, főképpen pedig szemünk játékaival is megtoldhatjuk kifejezésünket, holott írásunkban mindez lehetetlen.

És itt válik el a *beszéd* stílusa az *írásétól*.

Már a beszédben is nagy küzdelmünk van azért, hogy gondolatunkat mind és úgy ki bírjuk fejezni, ahogyan gondoljuk. Azonban még a legtehetségesebb szónok is érzi, hogy igen sok gondolatát nem bírta közleni hallgatóságával, sokat pedig nem úgy, ahogyan gondolta és «átérezte».

A művészeti munkának általában közös vonása, hogy a művész a maga művével kezdetben soha sincs megelégedve, mivel érzi, hogy sok az, amit nem *bírt* kifejezni, már az anyag, a nyelv, vagy az eszköz tökéletlensége miatt, már pedig azért, mivel nem állott rendelkezésére valamely befejezett, általánosan ismert kifejezésben' stílus segítségével. Akik a kész művet nézik, hallják, vagy olvassák, természetesen mindezt nem érzik, azonban a művész kezdetben mindig így beszél magával:

– Kár, hogy a java a tollamban (begyemben, ecsetemben, vésőmben) maradt. Mennyit tudnék még én mondani!

Mennyivel fokozottabb ez a küzdelem és a fájdalom az *írásnál*. Az írás végre is szűk térre korlátozott mesterség, amelynek technikája egészen más, mint a beszédé. Aki *ír*, annak arra kell törekednie, hogy egy aránylag nagyon szűk területen, a papiroson, hangjától megfosztott szóval, hozzá még holt betűkben fejezze ki azt, amit gondol, sőt érez. Mennyi gondolat fuladhat el itt, mielőtt a kifejezésben megszületett volna! Mennyi csonkul meg a papiros Prokrustes-ágyában és mennyi lát napvilágot eltorzulva, vagyis nem úgy, ahogyan akarjuk. Egyetlen előnye az élőbeszéd fölött csak az, hogy az írás még kijavítható, holott a beszédben a kimondott szó javíthatása már szépséghiba.

Azt kell hinni tehát, hogy minden gondolat kifejezés közt az írás jár a legfájdalmasabb vajúadásokkal. Részemről nem is csodálkozom soha azon, ha egyik-másik író társam már megírt dolgozatát át- meg átjavítja. Ez azt jelenti, hogy nincs magával megeledve és élénken érzi, hogy első rohamra nem bírta oly világosan és szépen kifejezni gondolatait, amint azok elméjében megfogantak.

Boldog emlékü Mikszáth Kálmánunk például még a nyomtatott korrekturában is sűrűn javított. Sokszor hallottam tőle ezt a mélységesen igaz megjegyzést:

– Az az író, aki dolgozatán nem javít és tökéletesít addig, amíg a nyomda megengedi, nem is becsüli meg igazán sem magát, sem az olvasóit.

Ezekből tetszik ki igazán, hogy a jó és szép Írásbeli stílus után való küzdelem mennyi fáradsággal és értelmi erőfeszítéssel jár! Hogy tehát azt nem lehet úgy a kabátunk ujjából kirázni, vagy öt perc alatt elsajátítani, amint azt annyian hiszik. A nyelv szabályainak és eredetiségeinek alapos ismeretén kívül az egyes rokon szók értékének teljes ismerete és szokásszerűleg gyors fölbecsülése, a mondatkötés és szórend titkaiban való jártasság, a fordulatokban való csalhatatlan érzék és még azonfelül is mennyi tudás és megérzés kell a szép, irodalmi becsű stílushoz!

És még valamiféle misztikum is, amit talán nem is vagyok képes szóval kifejezni. A nyelv *lélegzetvételének* és *fonetikájának* mondanám, de tudom, hogy ez csak halvány jelképe magának a gondolatnak. Minden nyelvben más-más föltagozása van a gondolatok kifejezésének. A magyar nyelvben meg épen ős-eredeti ez a föltagozás. Talán a falusi mesemondó paraszt meg-megszakított előadása az, ami a magyar stílus lélegzetvételét legjobban kifejezi és amit irodalmi remekműveinkben oly szépen föl lehet ismerni.

A fonetika pedig a szó és a gondolatszál megérezhető rezgése. Mindenki érzi, hogy a mondatot szép stílusban gyakran nem lehet a nyelvtan közönséges iskolai szabályai szerint befejezni. A mondat végén valamely befejező *hangot* is kell használni, ami más akkor, ha ezt a gondolatszálát nem fonjuk már tovább, és más megint, ha csak pihenni állunk meg. De azonfelül is mennyi *hangot* kell éreznünk az egyes szóknál, ha nyelvérzékünk eleven és nincs elfajulva. Sokszor egyetlen szó betoldása, vagy odébb vetése az egész mondat szimfóniáját megváltoztatja és más fölindulást kelt az olvasóban, mintha ugyanazt száraz nyelvtani szabottsággal írjuk le.

Ezek bizonyos misztikumok, de ki mondhatná mégis, hogy ezek ismerete, vagy legalább sejtelve nélkül szép magyar stílus egyáltalán képzelhető. Vannak ugyan írók, kivált a városokban neveltek, akik ezeket a rejtelmeket sohasem érezték, azonban ezeknek a gondolataik, ha olykor geniálisak is, olyan szabadon és össze-vissza szaladoznak, mint a kócos, mosdatlan cigánygyerekek a falu végén.

Ha a jó és szép stílus kellékeit röviden összefoglaljuk, azt kell mondani, hogy a stílus fejezze ki lehető *teljességgel* a mögötte rejtőző gondolatot és legyen mindig a *tárgyhoz alkalmazva*. Mert más a levél stílusa, más megint az elbeszélésé, drámáé, lírai költeményé, tanulmányé, ítéleté, hivatalos jelentésé, a reklámé, és így tovább. Más az ünnepi szárnyaló stílus, más a mindennapi, okoskodó stílus, amelyet én gyalog-prózának szoktam nevezni. De akármennyi változata is legyen, mindig a kifejezésben *egyszerűség* áll a stílusművészet csúcán.

Megint Mikszáthra kell hivatkoznom, aki stílusával sokkal többet foglalkozott, mint

általában hiszik. Egyik gyönyörű elbeszélését egyszer fölolvasták otthon a faluról fölkerült cselédleánynak és ez a következő megjegyzést tette rá:

– Noiszen! Ilyent én is tudnék írni.

A nagy író ezt mosolyogva beszélte el nekünk (meg is írta) és azonnal hozzátette:

– Látjátok, ennek az egyszerű teremtésnek a kritikája a legjobb, amit eddig magamról hallottam. Ha úgy tudok írni, hogy még ez a falusi leány is egészen természetesnek tartja, akkor rendben van minden.

A kifejezésnek ugyanez a magasra fejlett egyszerűsége és világossága az, amit a klasszikai irodalomban is annyira bámulunk. És ami kivált Tacitus műveit ma is a stílus mintaszerű remekeivé teszi. Az ókorban ismerték azt a korunkban oly ritka művészetet, mely *épen azt mondta, amit akart* és fölösleges cafrangokkal az olvasót nem terhelte meg.

Lehet különben, hogy a modern stílus-romlás okai közt nem utolsó a papiros nagy olcsósága, holott az ókorban ugyancsak intenzív kifejezésre utalta az írókat a drága papyros-lap, a még drágább viaszkos táblácska, vagy később a pergamen.

Ha pedig azt kéri valaki számon, hogy korunkban mi az, amitől legjobban tartózkodjunk, akkor azt mondom: a *szuperlatívusz*. A túlhajtásokkal, sőt túlcsigázásokkal, a nagyításokkal, lázas színekkel, szinte rikoltozásokkal dolgozó stílus-jongleurség, amelynek, úgy véljük, Nietzsche volt az ősapja.

Ezekkel a stílus-rettenetességekkel most tele van a mi világunk, holott épen a komoly és határozott kifejezésekre annyira képes magyar nyelv is tiltakozik ellene.

A modern szuperlatívuszok világos kultúrelenességek az oly időben, amikor a kultúra lényegét máskülönben az intenzív és zajtalan munkában és magaviseletben keressük. Hasonlatosak az olyan feslett kereskedők szokásához, akik árújukért például tíz koronát kérnek, mert előre tudják, hogy három koronánál többet *úgy* sem ad senki érette. Ellenségei az írásművészei hitelének és épen olyan ízetlenségek, mintha valaki az utcán mámorosan, tántorogva és rikoltozva vonulna végig. Lenézései egyben az olvasóknak is, mivel fölteszik róluk, hogy az egyszerű, csöndesebb beszédet nem értik meg s hogy drága idejüket olyan buta írásokra pazarolják, amelyekből mindenféle levonások után lehet csak kihámozni a nagyon sekélyes gondolatot.

Aki mindezekről tartózkodik, helyes úton keresi a maga okosabb stílusát.

Fejezzük be azzal, hogy a jó stílust nemcsak az iskolában kell tanulni, hanem az életben is szakadatlanul. Senki sem boldog halála előtt és senkinek a stílusa nincs befejezve halála előtt.

A jó stílus elsajátításának a titka azonban nem az elmélet, hanem a *gyakorlat*. A szabályok, a klasszikus minták csak akkor érnek valamit, ha sűrű gyakorlatban a magunk egyéni stílusát azokkal gazdagítjuk, megnemesítjük és szokásunkká tesszük.

A gondolataira és kifejezéseire ügyet nem vető, értelmileg hanyag ember pedig, akármennyi klasszikust fal is össze, holtá napjáig lompos stílusú ember marad. És stílusa után fogják az alsóbbrendű emberek osztályába sorozni.

Tartalom.

[A család védelme](#)

[A gyermekekért!](#)

[Apaság](#)

[Megújhdások](#)

[A háború](#)

[A magyar katona](#)

[Busido és harakiri](#)

[A hellén testi műveltség](#)

[Az élet és a halál](#)

[Eugenetika](#)

[Euthanasia](#)

[A háztartás titkaiból](#)

[Dósa György](#)

[Ősapánk alkonya](#)

[A szép stílus](#)